

Tartalom

Varázslat

- Christopher Bryant ▶ Posztmodern paródia Terry Pratchett
Korongvilág-regényeiben 5
Boda Gergely ▶ Harry noster 24
Szabó R. Gábor ▶ Role Playing Game 33

Permutáció

- Bánki Éva ▶ Petőfi Oroszországban 51
Havasi Attila ▶ Appendix a Petőfi-életrajzhoz 58
Barta András ▶ A Petőfi-projekt 69
Középkor – reneszánsz – koraújkor ▶ Caesarius Heisterbacensis:
Csodás történetek 78

Moduláció

- Benyovszky Krisztián ▶ A titokregény alaktana 85

Coda

- Havasi Attila ▶ Versek 95

A RAJZOLÁS TÖLTI BE LAPJAIMAT...

1967-ben születtem a kies, vizes Tatában, mi híres várjáról, vadludairól, Vaszary Jánosról és a helyi tóban lakozó vízikiméréről. A rajzolás tölti be lapjaimat; folyamatosan építem magánmitológiámat a fent említett inspiratív elemekből.

2042-re tervezek egy retrospektív kiállítást az addig elkészült lényfeltáró képi anyagból, kisvárosi magányomból addig is felbukkanok néha –: mint most.

Üdvözlettel: Lévai Ádám

Varázslat

Dábel is a testbezd

László Lakner

Posztmodern paródia Terry Pratchett Korongvilág-regényeiben*

„A dolgok egyszerűen csak megtörténnek. Mi a franc.”
Didactylos, a Korongvilág filozófusa
Részlet a Hogfatherből

BEVEZETŐ

„És feltűnik...

Nagy A'Tuin, a teknőc közeledik, lassan úszik a csillagközi áramlatok között, hidrogén-zúzmara rakódott roppant végtagjaira, gigászi és ősi teknőjén meteoritok ütötte lyukak tátongnak. Óceánnyi szemeit, melyeket csipa és az úr pora fátyoloz, határozottan a Célra szögezi.

Városoknál is hatalmasabb agyában földrajzi lassúsággal keringenek a gondolatok, ahogy a cipelt súlyon töpreng.

A súly nagy részét persze Berilia, Tubul, Nagy T'Phon és Jerakeen, a négy óriás elefánt viseli. Az ő széles, csillagfény barnította hátukon nyugszik a hatalmas Korongvilág, melynek pereméről körös-körül vízések zuhognak alá, míg odafent a Mennyek babakék kupolája feszül.

Az asztropszichológusok mindezidáig képtelenek voltak eldönteni, az elefántok mire gondolhatnak.” (Terry Pratchett: *A Mágia Színe*, Kornya Zsolt és Nemes István fordítása.)

Több szempont figyelembevételével jutottam arra a döntésre, hogy dolgozatomat a Korongvilág-sorozat és a posztmodern paródia között fennálló viszonyról írjam. A Pratchett-könyvek beható ismerete részemről nyilvánvalóan az egyik jelentős faktor volt ebben a döntésben. Ugyanakkor még fontosabb volt a posztmodern aspektusainak tanulmányozása olyan jelentékeny teoretikusok szövegein keresztül, mint Jürgen Habermas, Jean-Francois Lyotard és Jean Baudrillard. A posztmodern még meg kell találja teljes definícióját, de az általam olvasott esszék és könyvek jelezték fontosságát, nemcsak a kortárs irodalom (segéd)eszközeként, hanem az életre adott magyarázatként is. A „posztmodern állapot” terminus igen széles értelmezési tartománnyal bír, a Baudrillard és mások által posztulált szövegvalóság teóriák teljesen aláaknázzák annak tradicionális elgondolását, mi a „valós”. Baudrillard szerint „ma a realitás maga az, ami hiperreális”, amelyben „a hiperreális” úgy van definiálva, mint „amely már mindig reprodukált.”¹ A valóság és a szimuláció elválaszthatatlan természete a posztmodern elmélet egyik aspektusa, melyet e tanulmány is megvizsgál.

Kutatásom folytatásával a posztmodern és a paródia közti kapcsolat egyre láthatóbbá vált: többek között mindkettő érdekelt az ismétlésben és a szimulációban, illetve mindkettő megkérdőjelezi a szöveg eredetiségét. Amint megképződött a kapocs a két zsáner között, kapcsolódásuk a Korongvilág-sorozathoz teljesen egyértelmű témának tűnt, mivel lehetővé teszi közelebbi vizsgálatát a különböző posztmodernparódia-teo-

* A tanulmány forrása: <http://www.lspace.org/books/postmodern-pratchett.html>, eredeti címe Postmodern Parody In The Discworld Novels Of Terry Pratchett.

¹ Jean Baudrillard: *From The Orders Of Simulacra*, In: *Postmodernism: A Reader*, ed. Patricia Waugh, London, 1992, 186.

riáknak, illetve számos olyan regénynek, melyek e téren – kritikai disputára való hajlamuk ellenére – mindezüdig alulreprezentáltak maradtak.

Terry Pratchett eddigig húsz olyan könyvet írt (a *Hogfathert* is beleszámolva), mely a Korongvilágon játszódik.² Ebben a mágikus világban a törpék és a trollok megférnek a varázslókkal és a hősökkel, a városokat tűzokádó sárkányok támadják meg, az Istenek pedig emberi sorsokkal űznek játékot. Más fantasy-szövegektől eltérően azonban – melyek közül sokat lehetne jellemezni ezzel az összefoglalással – Pratchett könyvei megtöltik szituációikat és szereplőiket ironikus érzékkel, mely kiforgatja az olvasónak a műfajjal szemben támasztott elvárásait. A Korongvilág jellegzetes figurái rendszeresen a Megfoltozott Dobban találkoznak, az Istenek űzte játék a sakknál is összetettebb és jóval kegyetlenebb is: a Korongvilág Isteneinek az a szokása, hogy felkeresik az ateisták házait és betörik az ablakokat. Ezért vált Terry Pratchett bestseller-szerzővé – a humort és a fantasyt összefolytatva egy egyedülálló univerzumot hozott létre.

A fantasy műfaja, így Pratchett regényei is kölyköknek való szószként diszkreditálva gyakorta a kritika figyelmén kívül maradnak. Valójában a Korongvilág-sorozatban számos elgondolás és referencia elképesztően összetett, ami azt eredményezi, hogy a választék két szinten is felfogható – a gyerekek tudópukkasztó fantasy-kalandtörténetként élvezhetik, míg a felnőttek értékelhetik Pratchett mélyebb magyarázó szándékát. A posztmodern nézőpontjából szemlélve a Korongvilág-regények nem érdemelnek kevesebb kritikai figyelmet, mint bármely más terméke a fikciónak: a magas és alacsony irodalom közti határok nem relevánsak többé (erre később visszatérünk). Terry Pratchett maga védte meg a fantasy jó hírét: „Most már tudom, hogy bizonyos értelemben majdnem minden fikció fantasy. Amit Agatha Christie írt, fantasy volt. Amit Tom Clancy írt, az fantasy. Amit Jilly Cooper írt, az is fantasy – legalábbis az ő érdekében remélem, hogy az. Az emberek a fantasy szó hallatán többnyire kardokra, beszélő állatokra, vámpírokra, rakétákra (a science-fiction is fantasy csak éppen reteszekkel) gondolnak, és a fantasy-világ a széleknél bizony meglehetősen bolondos lehet. A fantasy a jövőről is spekulál, átírja a múltat és újraértékeli a jelent. Az univerzummal játszadozik.”³ A fantasy alakváltoztató természete, ahogy arra Pratchett is utalt e cikkben, összevethető a posztmodern paródia megfelelő aspektusaival.

A Korongvilág-regények, különböző pontokon, szólnak kardokról, beszélő állatokról, vámpírokról, és ha rakétákról nem is, legalább egy bronz „úrhajóról” (*A Mágia Színe*), melyet azzal a céllal küldtek a világ peremén túlra, hogy megállapítsák a világ-tekncőc, Nagy A'Tuin nemét. Így a „világ” a széleknél bizony meglehetősen bolondos lehet. Habár a Korongvilág-regények szigorúan a fantasy műfaján belül léteznek, ez a dolgozat azt is sugallja majd, hogy ugyanakkor a műfaj konvencióinak kritikái is. Pratchett, amint ez látható lesz, egy fantasztikus perspektíván belülről prezentálja a fantasy paródiáját.

E tanulmány célja annak megállapítása, vajon Terry Pratchett Korongvilág-regényei leírhatók-e posztmodern paródiákként: célja felfedni, mit parodizálnak és ezt hogyan teszik, illetve mik ennek az eredményei, különös tekintettel a posztmodern teóriákra. Az első rész ezen utóbbiakkal foglalkozik részletesebben, míg a második és a harmadik rész a paródiára koncentrál inkább, eljutva annak definíciójához (kivált a gyakran kevert pastiche-sal és a satírával kontrasztba állítva), és megítélve azt, hogyan függ össze mindez a Korongvilág-regényekkel.

² Mára ez a szám 27-re növekedett. (a fordító megjegyzése)

³ Terry Pratchett: *Let There Be Dragons*, The Bookseller, 11 June 1993, 61.

ELSŐ RÉSZ

AZ L-TÉR ÉS A VÉGTELEN SZÖVEG

A Korongvilág számos aspektusa igazolja a posztmodern teóriákat. A Jean Baudrillard *The Order Of Simulacra* című művében posztulált hiperrealitás állapota egy olyan világhoz vezet, melyben nincs különbség a szimulakrum és a szimulált között: „Az új posztmodern univerzum mindent szimulakrummá tesz. Baudrillard ez alatt egy olyan világot ért, melyben mindenünk szimuláció, ahol nincs »valós« külső a számunkra, nincs »eredeti«, melyet másolni lehet. Megszűnik a »valóság« versus »imitáció« vagy »mimikri« birodalma, inkább a szimuláció(juk) szintjéről van szó.”⁴

Baudrillard példája ezt az elvet illusztráló „egy, a teljes területet lefedő részletes térkép”⁵ említ – egy 1:1-hez léptékű szimulációt, mely hatékonyan helyettesíti az eredetét. Ez a Baudrillard javasolta effektus már megtörtént. A szimulát behelyettesítő szimulációk gondolata gyakori témája a Korongvilág-regényeknek. A *Mozgó Képek* az egyik olyan regény, mely ezt a koncepciót alkalmazza: a történet egy népszerű film premierjén kulminálódik, amikor a szereplők életre kelnek a vásznon, és berobbannak a valóságba. A bemutatón jelen van Viktor, a film főhőse, akitől a közönség a helyzet megmentését várja, ignorálva tiltakozását, mely szerint mindez csak (szín)játék volt. A megoldás korongvilágszerűen nagyon egyszerűnek bizonyul – Viktor „Fények! Képdoboz! Felvétel!” felkiáltására a kamerák forogni kezdenek, így ő újra a film főhőssé válhat. Az ún. „mozi-törvényeket” a „valós” világban való működésre hozták létre: „a szimulakrumok világában élünk, ahol egy esemény képe vagy jelölője helyettesíti a referens vagy a jelölt közvetlen tapasztalatát és tudását.”⁶

Ankh-Morpork, a történetek központi színtere, egy szimulációkkal telített város. A sorozatban vissza-visszatérő egyik frázis is ezt látszik alátámasztani: „Technikailag Ankh-Morpork jó termőtalajra épült, ez a talaj azonban leginkább maga Ankh-Morpork”. (*Men At Arms*) Az eredeti város porig égett, elsüllyedt, megszállták, sárkányok támadták meg, egyes részeit a Láthatatlan Egyetem varázslói már annyiszor felrobbantották vagy váratlanul lekvárrá változtatták, hogy a magát Ankh-Morporknak nevező város nem más, mint a valamikori eredeti város szimulációja, mellyel azonban egyenértékű, sőt több szempontból nagyszerűbb a modelljénél. Lakosai pedig teljes mértékben hajlandók a valóság új verzióinak abszolútként való akceptálására, származzanak azok az Odium moziból, a Dysk színházból, az operából vagy egyszerűen egy jó hazudozótól.

Ha tehát a valóság teljes mértékben szimulációkból áll, akkor a tények és a fikció közti határok feloldódtak. Baudrillard szerint „a művészet mindenütt jelen van, hiszen a ravaszság ott van a valóság legszívében.”⁷ Amint ezt a fölfogást elfogadjuk, csak egy kis logikai ugrásra van szükség a „szövegvalóság” (textual reality) gondolatának posztulálásáig. Eszerint minden szöveg, és úgy is tekintendő: Madan Sarup ír a „mindent textualizálni mozdulatról”, és azt állítja, hogy „a történelmet, a filozófiát, a jogtudományt, a szociológiát és más diszciplínákat választható írásfajtként vagy diszkurzusokként kezelik.”⁸ Ennek bizonyítéka több szinten megfigyelhető. Baudrillard szimulakrum-

⁴ Madan Sarup: *An Introductory Guide To Poststructuralism and Postmodernism*, Hemel Hempstead, Harvester Heatsheaf, 1993, 164.

⁵ Jean Baudrillard: *Simulacra and Simulations*, In: *Selected Writings*, ed. Mark Poster, Stanford University Press, 1988, 166.

⁶ Sarup, 164.

⁷ Baudrillard, From *The Orders Of Simulacra*, 188.

⁸ Sarup, 132.

elméletének folytatásaként világos, hogy ha minden hiperreális, ha „a művészet mindenhol jelen van”, és a valóság jelenleg a szimulációk vagy fikciók hálójában, akkor semmi sincs, ami nem diszkurzusként, szöveggé kezelendő.

Ferdinand de Saussure teóriáit is érdemes megemlíteni. Saussure írásai a nyelv fenomenjét vizsgálták, és feltételezték a nyelvi jel fogalmát, ezt a teoretikus konstrukciót, mely azt mutatja, hogy a jelölő (a „hang-kép” mint a „fa” szó) és a jelölt (a „fogalom”, amely a fa képzete lenne az agyban) együttesen hogyan alkotják a jelet, mely a fa referenciával asszociálódik (mely a valódi fa „odakint, a valódi világban”).⁹ Ezen jelek alkotják valójában a nyelvet az emberi agyban, és Saussure azt vallja, hogy ez teszi lehetővé számunkra, hogy megértsük a világot: „A filozófusok és a nyelvészek mindig egyetértettek abban, hogy jelek nélkül képtelenek lennénk két gondolatot világosan és konszans módon egymástól megkülönböztetni. A gondolat önmagában olyan, mint egy gomolygó felhő, ahol egyetlen alak sem determinált. Nincsenek előre lefektetett ideák, és semmi sem látható a nyelvi struktúra bemutatása előtt.”¹⁰

Saussure és követői munkáinak implikációja, hogy a nyelv alkotja meg világunkat. Egy tárgy természetét azon keresztül értjük meg, hogy elnevezzük, és ismerjük attribútumait, melyek a név által ismételtelen visszavonódnak. Ez a szövegvalóság (textual reality) elméletét támasztja alá, annak jelzésével is, hogy valóságpercepciónk textuális és a nyelvtől függ. A *Vészbányákban* Mállotvix Néne mélézik el a szavak erején: „A szavak valóban anyagtalanok. Olyan lágyság, mint a víz, de olyan erősek is, mint a víz, s most átáramlottak a közönségen, alámosva az igazságszeretet gátjait, elsodorva a múltat.”¹¹ Az a gondolat, hogy a nyelv használatának megértése hatalmat ad, nyomatékos a *Korongvilág-regényekben*: a *Feet of Clay* gólemjei például a fejükben elhelyezett papírdarabokra írt szavak által működnek. A *Piramisokban* a narratíva erre a következőképpen reflektál: „Mindent a neve határoz meg. Változtasd meg az elnevezést, és megváltoztattad az elnevezettet. Na persze, ennél azért lényegesen többről van szó, ám parakozmikus szempontból ez a dolgok veleje.”¹²

Terry Pratchett regényein túl, ha a valóság tényleg textuális, akkor plasztikusan az, és az a gondolat, hogy létezhet egy esszenciális „igazság”, hazugság, mely implicite megerősíti Lyotard kijelentését: „A nagy elbeszélés elveszítette hitelét, függetlenül attól, hogy az egységesítés mely módját alkalmazza, és, hogy az egy spekulatív narratíva vagy az emancipáció narratívája.”¹³ Ebben az esetben az egyik legalapvetőbb „nagy elbeszélés” mind közül, a létezés elkerülhetetlen központi igazsága, aláásódott. A korongvilágbeli Halál, aki az Emberiséget kívülről szemléli, elutasítja a nagy elbeszélést:

„– Fogd az univerzumot, és morzsold a legfinomabb porrá, és szitáld át a legapróbb lyukú szitán, és azután mutasd meg nekem az igazság egy atomját, a kegyelem egy molekuláját. És mégis – legyintett a Halál csontkezeivel –, és mégis úgy tesz, mintha lenne a világnak egy ideális rendje, mintha létezne valami... egyfajta jogosság az univerzumban, mely szerint az megítélhető.

– Igen, de az embereknek hinniük kell ebben, különben nincs értelme.

– Ahogy mondod.” (*Hoghfather*)

⁹ Ferdinand de Saussure: *Nature Of The Linguistic Sign*, In: *Course In General Linguistics*, ed. Charles Bally and Albert Sechehaye with the collaboration of Albert Reidlinger, trans. Roy Harris, Duckworth, London, 1983.

¹⁰ Saussure, 110.

¹¹ Dr. Sohár Anikó fordítása.

¹² Dr. Sohár Anikó fordítása.

¹³ Jean-Francois Lyotard: *The Postmodern Condition: A Report On Knowledge*, trans. Geoff Bennington and Brian Massumi, Manchester University Press, 1984, 37.

A Halál kijelentése, mely szerint a mi sokfelé ágazó metanarratívánk híjával van az ideális rendnek, Michel Foucault-t visszhangozza, aki *A szavak és a dolgokban* utal arra, hogy „semmi sem olyan bizonytalan, mint a dolgok közti rend megállapításának folyamata”¹⁴, és mindezt több, a konvencionális nyugati szem számára nevetségesnek látszó rendszerezés példáival támasztja alá (egy illogikus kínai enciklopédia, egy afázias gyapjúrendszerezés), melyeknek azonban nincs kevesebb alapja, mint a mi osztályozási rendszereink bármelyikének.

Jacques Derrida szerint minden jelentés szükségszerűen késleltetett, és nem lehetséges empirikus olvasása a szövegnek: „a jel struktúrája az örökre távol maradó másik nyoma által determinált (a francia jelentés erőteljesen utal a nyom, lábnyom, lenyomat szavakra). A másik természetesen soha nem található meg a maga teljes valójában. Jobbára, mint egy gyermek kérdésére adott válasz vagy egy definíció egy szótárban, az egyik jel egy másikhoz vezet, és így tovább a végtelenségig...”¹⁵ Ez maga után vonja azt, hogy nem érvényesíthető a nagy elbeszélés, mivel minden magyarázat megkérdőjelezhető. Ankh-Morpork lakosai hajlamosak teljesen behódolni a nagy elbeszélésnek, melyről az *Órség! Órség!* tesz említést: „Mondasz nekik egy hazugságot, és amikor már nincs rá többet szükséged, mondasz egy másikat és közlöd velük, hogy előreléptek a bölcsesség felé vivő úton. Akkor ahelyett, hogy körberöhögnének, még lelkesebben követnek téged, remélve, hogy a rengeteg hazugság mélyén meg fogják találni az igazságot. És lépésről lépésre elfogadják az elfogadhatatlant.”¹⁶

Ahogy arról a későbbiekben még szó lesz, a Korongvilág lakói bármely nagy elbeszélést, illetve szöveget valóságosnak fogadnak el, és a Korongvilág erős mágikus terétől ez veszélyes szituációvá válik. A hit potens erő ebben a világban, mely antropomorf perszónifikációként manifesztálódik. Az emberek azt hiszik, hogy a Halál egy csontváz, kaszával, fehér lovon nyargalászva, és lőn. Hogfather (a Mikulás korongvilágbeli megfelelője) eltűnése „szabad hiedelmek túlsordulását eredményezte”, mely mindenféle új perszónifikációban manifesztálódott, mint amilyen a Zoknik evője, a Hasfájás istene és a Másnaposság tejistene. A Korongon a valóság törékeny, s könnyedén elhajlik különféle szövegek hatására.

A történettudomány, melyet Sarup textuális diszciplínaként citál, világos példája annak, hogy ma már minden diskurzusnak tekinthető. Természetéből adódóan a történelem a múltba vezett, s közvetlenül nem is tanulmányozható. Ezért a történettudomány vitathatatlanul textuális vállalkozás: a múlt leckéi írásos dokumentumok által taníthatók a Bayeux Faliszőnyegtől a modern iskolai tankönyvekig, csakúgy, mint az ókori tárgyak, illetve a történelemfelfogásunkat formálók, melyek szintúgy textuálisak, amennyiben minden szimulakrum. A történelemmel köztudottan az a probléma, hogy a korokon átívelő, minket elérő dokumentumok pontatlanságokkal lehetnek tele – Linda Hutcheon szerint „a történelem nem egy biztos »igazság« transzparens lenyomata”¹⁷, amely népszerű felfogás a következő fordulat szerint is: „A történelmet mindig a győztesek írják.” A Korongvilágban a történelem szó szerint textuális: „A történelemlények (...) nem olyan könyvek, melyekben a múlt eseményei pillangókként parafára vannak tűzdelve. Ezek azok a könyvek, melyekből a történelmet (ki)nyerik. Több mint húszezer van belőlük; mindegyikük tíz láb magas, ólomkötésben, betűi pedig olyan parányiak, hogy csak nagyítóval olvashatók.

¹⁴ Michel Foucault: *The Order Of Things*, In: *Literary Theory: An Anthology*, ed. Julie Rivkins and Michael Ryan, Blackwell, Oxford, 1998.

¹⁵ Sarup, 36.

¹⁶ Dr. Sohár Anikó fordítása.

¹⁷ Linda Hutcheon: *A Poetics Of Postmodernism*, Routledge, NY and London, 1988, 129.

Amikor az emberek azt mondják 'Meg van írva a nagykönyvben...' az ezekben a könyvekben van." (*Small Gods*)

Ez a textualitás látszólag kétségbe vonhatatlan és megmásíthatatlan: a nagy elbeszélés, mely megkérdőjelezhetetlen, ahogy ez elég világosan megfogalmazódik. Habár a *Small Gods* történései (el)különböznek a Történelem Könyveiben foglaltaktól, mivel Lu-Tze, az időszerzetes kissé más irányba terelgeti a dolgokat „a borzalmas háború évszázadának” elkerülése érdekében, még a Korongon is megváltoztatható a történelem: Lu-Tze kétségbe vonja és megdönti a történelemkönyvek nagy elbeszélését.

Pratchett regényeiben a túlzott belefeledkezés a textuális valóság tematikába természetesnek tűnik, mivel az egész Korongvilág textuális alapokon létezik. A *Mort* című központi alakja, a Halál kisnasa, látogatást tesz mestere könyvtárában, amely a holtak, az élők és a még meg nem születettek életrajzát tartalmazza: „Egy tekintetben [*a könyvek*] különlegesen voltak. Önmagukat írták. Azok az emberek, akik már meghaltak, magától értetődően megtöltötték kötetüket borítótól hátlapig, és azok, akik még nem születtek meg, be kellett érjék üres lapokkal. A kettő közöttiek... Mort jegyzetelt, megjelölte a helyet, megszámozta a sorszaporulatot, s úgy becsülte, hogy némely könyvek napi négy-öt bekezdéssel gyarapodnak. Nem ismerte föl a kézírást.”¹⁸

A feltevést, amely szerint az emberek élete úgy kerül lejegyzésre, ahogyan az történik, maga a cselekmény ássa alá. Mort igyekszik megmenteni a tizenöt éves Kelli királykisasszony életét, s bár megakadályozza a gyilkosságot, a korongvilágbeli valóság a királykisasszonyt halottként kezeli, hatalmas gondokat okozva ezzel az embereknek annak megértésében, ki is a ő valójában, még akkor is, amikor a lány üvöltözik velük. Mort hamarosan rájön arra, hogy a Kelli élettörténetét tartalmazó könyv „A királykisasszony meggyilkolása tizenöt éves korában” című fejezettel lezárult. Csakúgy mint a történelem, a Korongvilág lakóinak élettörténete is szó szerint textuális: ahogy azonban Lu-Tze módosíthat a történelem metanarratíváin, a Halál alkalmasint maga szintén felrúgja a szabályokat, mint a *Mortban* is, amikor megmenti inasa életét úgy, hogy a halál pillanatában megfordítja az élethosszát mérő homokórát.

A textuális valóság elméletét támogatva Linda Hutcheon a jelenséget kommentáló két teoretikust idézi: „Roland Barthes egyszer úgy definiálta az intertextust mint »annak lehetetlensége, hogy a végtelen szövegen kívül éljünk« (...) ezzel az intertextualitást a textualitás legigazibb állapotának téve meg. Umberto Eco (...) szerint: »Rájöttem arra, amit az írók mindig is tudtak (és amit időről időre elmondtak nekünk): a könyvek mindig más könyvekről szólnak, és minden történet egy már elmondott történetet mesél el.«”¹⁹ Barthes kommentárja Saussure és Baudrillard állításait húzza alá, azt tehát, hogy minden textuális. Eco azonban kifejtettebb véleményt ad az irodalmi művekről, mely Barthes *A szerző halála* című írását visszhangozza. Nyilvánvaló, ha a teljes valóság szimulakrum, akkor minden írás is a már létező írásművekből kell „lopjon”: „Immár tudjuk, hogy a szöveg nem egy egyedüli, »teologikus« jelentést közvetítő szavak sorából áll, hanem egy multidimenzionális térből, melyben bizonyos írások összeadódnak és versengenek, egyikük sem eredeti: a szöveg idézetgyűjtemény, kultúrák ezreinek forrásából jöve létre.”²⁰

Barthes feltételezi, hogy a szimulakrumok világában a szövegek szükségszerűen egymásból kell táplálkozzanak, így az eredetiséget felváltotta a hatások és utalások hálózata. A *Lords And Ladies* című regényében Terry Pratchett egy lábjegyzetben körvona-

¹⁸ Dr. Sohár Anikó fordítása.

¹⁹ Hutcheon, 128.

²⁰ Roland Barthes: *The Death Of The Author* from *The Rustle Of Language*, trans. Richard Howard, Blackwell, Oxford, 1986, 52–53.

lazza, hogyan okozza a dolgok illetén állását a Korongvilág erőteljes mágikus mezeje: „A láthatatlan írások vizsgálata egy új tudományág volt, melynek létrejöttét a Könyvtár-Tér kétirányú természetének felfedezése tette lehetővé. A thaumikus (*thaum = a mágia legkisebb egysége*) matematika komplex, de arra a tényre fut ki, hogy mindenhol minden könyv hatással van az összes többi könyvre. Ez nyilvánvaló: a jelen könyvek a jövőben megírandó könyveket inspirálják, és a múltban megírtakat idézik. De az L-Tér Általános Elmélete azt tételezi, hogy ebben az esetben a jelenben létező könyvekből kikövetkeztethetők a még megíratlan könyvek tartalmai.”

A Láthatatlan Egyetem Láthatatlan Írások tárgyának előadója, egy fiatal varázsló, Ponder Stibbons, az irodalomelmélésnek amolyan korongvilágbéli megfelelője, a párhuzamos univerzumok és egyéb, eddig bizonyítatlan teóriák védelmezője, ami miatt a többi varázsló fenntartásokkal kezeli tevékenységét. Még ő maga sem érti teljesen az L-Teret, amely a Korongvilág könyvtárainak annyit jelent, mint az evilági könyveknek az intertextualitás: „Valóban, ha az L-Tér Teóriák helyesek, a Könyvtár mindenhol minden könyvet tartalmaz, beleértve a még meg nem írtakat is.”²¹ A Korongvilág könyvtárai mind tartalmazzák egymást, valahogy úgy, ahogy a posztmodern szerint az irodalmi alkotások. A Korongvilág könyvei szintén egymásból táplálkoznak, bár jobbára szó szerint vett módszerekkel: „Azok a könyvek, melyeket gyengébb testvéreikkel a polcon felejtettek, másnap reggelre 'Átdolgozott, bővített és önelégült kiadásban' volnának fellelhetőek.” A különböző irodalmi teóriák ezen extrapolációja tisztán iróniának van szánva, bár Pratchett maga is maximálisan kihasználja a végtelen szöveget: belülről kritizál.

A szerzőség kérdését felvető *A szerző halála* visszhangzik a Korongvilág-regényekben olyan eszközök segítségével, mint a „inspirációs részecskék”, melyek a művészek kreativitásának túlnyomó többségét szállítják a Korongon. Ez közelebbről a *Vészbanyákban* érhető tetten: „A világegyetemben egész idő alatt hózáporoznak a nyers inspiráció-részecskék. Hébe-hóba egyikük eltalál egy befogadásra kész agyat, ami aztán föltalálja a DNS-t, vagy a fuvolára írt szonátaformát, vagy egy módszert arra, hogy egy villanyégő feleannyi idő alatt égjen ki.”²² A *Vészbanyák*béli drámaírónak, Hwelnek, a törpének szerencsétlenségére ezekből a részecskékből több is van, mint elég, ami azt eredményezi, hogy a túlnyomórészt shakespeare-i darabjaiba olykor váratlanul a Marx-fivérek, illetve Laurel és Hardy-víziók zavarnak be: „Már lelt helyet a sorsüldözte szerelmeseknek, a nevetséges sírásóknak és a púpos királynak. Jelenleg a macskák és a görkorcsoolyák okoztak neki gondot...” Feltehetően Hwel nem más, mint egy médium, akin keresztül ezek a színművek megíródnak: akárcsak Barthes szerzője esetében nincs kreatív intenció, hanem virtuális diktálás.

A Hwelt elérő részecskék egytől egyig a film és a színház felismerhető elementumai – a pantomim, a bolond komédia, Chaplin. Ezért Hwel írásának folyamata nagyon is Barthes az írás tetten éréséről vallott nézetére játszik rá: a törpe szövege tulajdonképpen „idézetek szövete kultúrforrások ezreiből eredezve”, melyek a végtelen szöveg által küldött inspiráció-részecskékként érik őt el. Hwel a posztmodern szerző perszónifikációja. Inspirációinak diverzitása (egyformán képes *Macbethet* és pantomimot írni) sok posztmodern teoretikus azon írásait támasztja alá, melyek a magas és alacsony kultúra közti különbség hiányát tételezik, mivel valamennyi szöveg alapvetően az egy szöveg (a végtelen szöveg) része. Hwel színművei igazolják ezt az elméletet, mint ahogyan Pratchett könyvei a maguk egészében rendszeresen utalnak a klasszikus irodalomra csakúgy, mint a kortárs tévéshowkra.

²¹ Terry Pratchett and Stephen Briggs: *The Discworld Companion*, Gollancz, London, 1994, 147.

²² Dr. Sohár Anikó fordítása.

Az intertextualitás – mely által minden könyv egymás parazitája – igencsak elterjedt Terry Pratchett műveiben. A Korongvilág több hőse és szituációi jól ismert színművek, filmek vagy regények hőseinek vagy szituációinak egyenes rezonánsai. A *Vészbanyák* és a *Lords and Ladies* története például felettebb emlékeztet William Shakespeare darabjaira. A *Lords and Ladies* és a *Szentivánéji álom* közti egyezéseket világosan az olvasó tudomására hozzák (a könyv hátlapján a következő írás található: „Szentivánéj van. Nincs idő álmodozásra...”, a szöveg utolsó szavai is aláhúzzák ezt a kapcsolatot – Hwel egy színművet ír a regény eseményeiről, de „A pocok megszelídítésének nevezte, hiszen ki is lenne kíváncsi egy olyan című színműre, mint a *Szent Iván éjjelén történt dolgok*”). A könyvön végigvonuló rejtettebb utalások esetenként értelmetlenek a forrásanyag ismerete nélkül. A végkifejletkor a Királynak a Tündérek Királynőjéhez intézett szavait Magrat így idézi: „Valami egy találkozórol a holdfényben” – melynek fontosságát csak akkor érthetjük meg, ha az olvasó tudatában van annak, hogy a *Szentivánéji álomban* Oberon első szavai Titaniához a következők: „A holdfényben találkozunk, büszke Titania.”

A *Lords and Ladies* és a *Vészbanyák* esetében a szóban forgó Shakespeare-művek ismerete növeli a Pratchett-szövegek megértését és élvezetét, és ez a Korongvilág-

„Ketten szeretnek mi Meggyet!”

sorozatra végig érvényes. A skála igazán intertextuális, és szakadatlanul táplálkozik a végtelen szövegből. Ennek egyik legfontosabb következménye a paródia, mely szorosan kötődik az intertextualitáshoz, de szintén segíti szituálni a Pratchett-regények világát az irodalomban: fantasy-regényekként kívül állnak a realisztikus tradíción, az irodalomból és a valós életből adaptált szituációkkal pedig szimultán eltávolítják magukat saját forrásaiktól (az az univerzum, melyben Hwel megírja a Macbeth történetének egy verzióját bizonyosan nem létezhet egyugyanazon univerzumban, melyben Shakespeare megírta ezt a színművet) és átkarolják őket ismerős szövegekre és fogalmakra való utalásokkal, melyek segítik az olvasót ez iránt a különleges új világ iránt táplált elidegenítő érzéseinek legyőzésében, illetve olyan viszonyítási pontok kialakításában, melyek az írókat segíthetik egzotikus helyek és életformák leírásában.

Terry Pratchett a végtelen szöveguniverzumon belül írja Korongvilág-regényeit (valóban, hiszen Barthes szerint lehetetlen is lenne másként), könyvei a múltban megírt szövegeken élőködnek, akárcsak a jelen könyvei az övéin. A Korongvilágon belül ezenközben a szerzőség nem kevésbé félrevezető fogalom, mint a saját világunkban – talán az egyetlen igaz(i) a Korong lakóinak életrajzát író szerző, annak a kézírásnak a tulajdonosa, melyet Mort nem ismert fel. Pratchett írásának jellemző vonása az elméleti fogalmak használata és azok szó szerinti alkalmazása – az élet a Korongon elkerülhetetlenül textuális, és Kelli hercegnő felismerése szerint a Halál könyvtárában lévő szövegek „való(ságo)sabbak”, mint a szereplők testi létezése.

MÁSODIK RÉSZ

PARÓDIA, PASTICHE, SZATÍRA

Annak eldöntéséhez, vajon a Korongvilág-regények leírhatók-e posztmodern paródiákként, először a paródia és a más, vele összefüggő írásfajta (szatíra, pastiche) közötti különbségeket szükséges tisztáznunk. Az *Oxford English Dictionary* a paródiát annak kigúnyoló hatása értelmében definiálja: „Egy prózában vagy versben írt kompozíció, melyben egy szerzőre vagy szerzők csoportjára jellemző gondolat- és szófordulatok oly módon vannak imitálva, hogy az nevetségessé teszi őket, különösen ha nevetségesen alkalmatlan tárgyra alkalmazzák; egy műnek többé-kevésbé az eredeti alapján modelált imitációja, mely úgy van alakítva, hogy nevetségessé hasson.”²³

A paródia ezen definíciójának egyik példája jelenik meg a *Vészbanyákban*, amikor Verenc, az udvari bolond megpróbálja elcsábítani a boszorkány Beléndek Magratot, Hwel, a drámaíró Verencnek erre az alkalomra javasolt romantikus soraival: „Szeretném tudni, szabadna-e téged egy nyári naphoz hasonlítani. Mert... nos, június tizenkettődiké például egész szép volt, és...” Shakespeare 18. szonettjének imitációja majd adaptációja a célból történik, hogy a költészet egy jól ismert darabját nevetség tárgyává tegyék egy Bolond ügyetlen szájába adva, aki maga is nevetségessé válik, hiszen nem képes elmondani ezt a nevezetes sort.

Fredric Jameson az egyik olyan teoretikus, aki, úgy tűnik, egyetért az *Oxford English Dictionary* definíciójával. Szerinte „a paródia általános hatása, hogy – akár részvéttől, akár rosszindulatból – kigúnyoljon.”²⁴ Jameson szerint a pastiche vagy az „üres paródia” (blank parody) a posztmodernitásban jelentékenyebb, mivel az irodalom fragmentá-

²³ Az OED-t idézi Linda Hutcheon: *A Theory Of Parody: The Teachings Of Twentieth-Century Art Forms*, Ethuen and Co. Ltd, London, 1985, 32.

²⁴ Fredric Jameson: *Postmodernism and Consumer Society*, In: *Postmodern Culture*, ed. Hal Foster, Pluto, London, 1985, 113.

ciója eltüntette „bármely nyelvi norma legkisebb lehetőségét is abban az értelemben, hogy valaki nevetségessé tehet privát nyelveket és idioszinkratikus stílusokat.”²⁵ Norma híján azonban az, amit „szatirikus impulzusként” ír le, szükségszerűen hiányzik, és a textuális imitáció a humorprodukciónak szükségszerű intenciója nélkül létezik. A pastiche-nél hiányzik a paródia „rejtett motivációja”, hogy inspirálja a nevetést az olvasóban.

Jameson költészetolvasása azon elemekkel van alátámasztva, melyek Pratchett regényeiben feltehetően a legfelszínesebbek. A *Mozgó Képek* cselekménye az *Elfújta a szél-től a Predátorig* terjedő jól ismert filmes szövegek szövedéke, és egy olyan jelenetben kulminálódik, mely a humoros szándék parodisztikus inverziójának klasszikus példája. Az ütközetet néző filmstábnak a következőket mondják:

„– Ó, igen. Igen. Igen – susogta Soll. – Micsoda kép! Színtiszta mozi!

– Egy óriási nő fölhurcol egy sikoltozó majmot egy magas épületre – sóhajtotta Himpeller. – És még csak bért se kell fizessünk!”

A cselekménynek sikerült megalkotnia a *King Kong* paródiáját a nő és a majom pozíciójának felcserélésével, bár a két szöveg közti kapcsolatról mindeközéig nem volt szó a regényben. A hatás a felismerés után humoros, és Jameson felől nézve a paródia ezért sikeres. Az inverzió ezen folyamata – egy bevett formula bizonyos faktorainak módosítása vagy megváltoztatása – a parodisztikus hatás elérésének egyik legközismertebb formája.

Ha a Korongvilág-regények egyformán követnék a Fredric Jameson által kijelölt irányelveket, akkor a szótár paródia-definíciója kielégítőnek tűnne azok leírására. Ezt az a tény kérdőjelezi meg, hogy a látszólag legparodisztikusabb regények nem kizárólag humoros szituációkból épülnek föl. Például a *Lords and Ladies* végkifejlete egy magasfeszültségű leszámolás a boszorkányok és a tündérek között. Ahogy ezt már korábban jeleztük, ezt a könyvet erős textuális kapcsolat fűzi a *Szentivánéji álomhoz*, és lazán a Shakespeare-dráma paródiájának is nevezhető: ha azonban a paródia csak nevetségessé tesz, akkor ez egy igencsak problematikus meghatározás.

A legtöbb teoretikus megkülönbözteti a pastiche-t és a paródiát, meghatározásaik azonban gyakran eltérnek egymástól. Jameson nézete a pastiche-ról („egy olyan világban, ahol a stilisztikai innováció többé már nem lehetséges, nem marad más, mint a halott stílusok imitálása”²⁶) elég meggyőzőnek tűnik, és sok ő utána következő teoretikus alkalmazta – Margaret A. Rose szerint például a pastiche terminusa abban különbözik a paródiától, hogy „a kompiláció egy semlegesebb gyakorlatát írja le, mely se nem szükségszerűen kritikus, se nem szükségszerűen komikus a forrásával szemben.”²⁷ Ezen teoretikusok mindegyike azt mondja, hogy a paródia nem több, mint a gúny eszköze, és ez korlátozóan tűnik, mivel a paródiát kizárólag a pastiche komikus ágának tekintik: egy olyan formának, mely a pastiche eszközeit használva kigúnyolja tárgyát. Jameson modellje helyes abban a tekintetben, hogy összefüggésbe hozza a két formát, de az ő meghatározása túl szűk.

Linda Hutcheon jelzi, hogy a görög eredetű „parodia” szélesebb jelentéssel bír: „A para előtagnak két jelentése lehetséges, melyek közül általában csak egyet emlegetnek – s ez az »ellen« vagy »szemben«. (...) Bár a para a görögben »mellett« értelemben is használható, amely inkább a megegyezést vagy meghittséget, semmint az ellentétet sugalmazza. (...) Semmi nincs a paródiában, ami szükségessé tenné a gúny fogalmának beleszámítását.”²⁸ A szó eredete nem igazán erőteljes érv arra nézvést,

²⁵ Jameson, 114.

²⁶ Jameson, 115.

²⁷ Margaret A. Rose: *Parody: Ancient, Modern and Post-modern*, Cambridge University Press, 1993, 72.

²⁸ Hutcheon, *A Theory of Parody*, 32.

hogyan is használjuk több száz évvel később, de Hutcheon ezt az alternatív etimológiát saját érvelésének illusztrálására alkalmazza, mely szerint a paródia, távol attól, hogy pusztán komikus művészet legyen, számos befejezésnél alkalmazható. A *Theory of Parody* című szövegében a paródia terminust egy olyan imitációs forma leírására használja, ahol „az imitáció jellemzője az ironikus inverzió, s nem minden esetben a parodizált szöveg rovására.”²⁹ Habár az ilyen „különbséggel való ismétlésnek” megvan a magyarázó szándéka a saját inverziójában, az nem szükségszerűen gúnyos.

Jamesonhoz hasonlóan Hutcheon is megkísérel különbséget tenni a pastiche és a paródia között, de ahogy kitágítja a paródia lehetőségeit, az a hasadás, melyet Jameson három évvel korábban felvetett, nem elégséges. A két formát meghatározó definíciójában Hutcheon megegyezik Jamesonnal abban, hogy a paródia „rejtett motivációja” hiányzik a „pastiche üres birodalmában”³⁰, de elválasztja őket azt állítva, hogy „a paródia más szövegekhez való viszonya transzformációs; a pastiche imitatív.”³¹ Hutcheon szerint a pastiche akkor válik paródiává, amikor a szimuláció valamely magyarázó szándék érdekében szignifikánsan megváltozik attól, ami szimulálva volt. Például a *Lords and Ladiesben* a parodisztikus inverzió megváltoztatja a tündérek természetét anélkül, hogy az őket leíró szavakon változtatni kellene:

„A tündérek csodálatosak. Ők előidéznek a csodát.
A tündérek ámulatosak. Ők ámulatot keltenek.
A tündérek fantasztikusak. Ők fantáziálnak.
A tündérek elbűvölők. Ők elbűvölnek.
A tündérek varázslatosak. Ők elvarázsolnak.
A tündérek borzasztóak. Ők nemzik a borzalmat.”

A tündérek leírásának hagyományos módszere itt aláásódik, hogy kissé más lények válnak belőlük. Pratchett tündérleírásának központja ebben a könyvben a ragyogás transzformációs természete, illetve az emberi elme arra való hajlandósága, hogy az ilyen ragyogás félrevezesse. Az írók eszközei (például Tolkien) és azok a szavak, amelyeket használnak, jelentések egyszerű kiforgatásával kiparodizálódnak, és a hatás inkább elkedvetlenítő, mint komikus.

A paródia és a posztmodern közti kapcsolat nagyon erős, ahogy ezt Linda Hutcheon is jelzi a *The Politics Of Postmodernismben*. Természete szerint a paródia az intertextualitás azon válfaja, mely előző szövegeken élőködik, hogy magyarázó céljának eleget tegyen. Ily módon alátámasztja Roland Barthes-nak *A szerző halálában* kifejtett elméletét: „A paródia kielégíti a művészi originalitásról és különlegességről vallott humanisztikus feltevéseinket... A paródiával mint a reprodukció bármely más formájával az eredeti mint ritka, egyedi és értékes megkérdőjeleződik.”³² Egyetlen parodisztikus szövegről sem állíthatjuk, hogy eredeti, mivel definíciója szerint a végtelen szövegben létezik.

A paródia másik fontos aspektusa az ön-tudat (osítás). Minden szöveg előrehaladtában számos „igazságot” épít fel a megalkotott világról – a Korongvilág saját nagy elbeszélése Ankh-Morpork társadalmának szokásait, vagy Vak Io (a Viharisten) követőinek vallásos hiedelmeit tartalmazná. Ezek (elő)segítik a fikcionális táj koherens képének kialakítását, mely lehetővé teszi az olvasó számára, hogy kételyeit kizárva a történet részese lehessen. Azonban a textuális ismétlések bármely formájának alkalma-

²⁹ Hutcheon, 6.

³⁰ Linda Hutcheon: *The Politics Of Postmodernism*, Routledge, NY and London, 1989, 98.

³¹ Linda Hutcheon: *A Theory Of Parody*, 38.

³² Idézi Linda Hutcheon: *The Politics Of Postmodernism*, 93.

zása a szövegben egy ön-tudatos(ító) kijelentés, egy jelzés az olvasó felé, hogy ő egy szöveget olvas, ezáltal lerombolva bármit, amit a szöveg nagy elbeszélésként megkonstruálhatott volna. A *Mozgó Képekből* vett előző példa szerint az olvasó korábban bármennyire belefeledkezhetett a végső leszámolás feszültségébe, Dibbler és Soll ironikus utalása King Kongra bizonyára nevetést provokál majd annak ismételt felismerése mellett, hogy a szöveg a fikció tárgya: a tudatosításnak ezen egyetlen momentuma elégséges ahhoz, hogy a szöveg eladdig kialakított nagy elbeszélését elsöpörje. Egy olyan szövegben, mely teljességgel a paródia vagy a pastiche produktuma, ez a momentum végig fennáll, elejét véve bármely nagy elbeszélés megalkotásának. Az olvasó öntudatlanul is egyértelműbb bizonyosságot keres, a parodizált eredetit: az intertextuson belül azonban egyik szöveg sem abszolúte eredeti. Ezért állítja Linda Hutcheon, hogy a paródia az eredeti(ség) érvényességét kérdőjelezi meg: „amire fel van hívva a figyelmünk, az a teljes reprezentációs folyamat (...) és bármely totalizáló modell megtalálásának lehetlensége az eredendő posztmodern ellentmondások megoldására.”³³ Pratchett regényei hemzsegnek az intertextuális utalásoktól, melyek folyamatosan szembesítik az olvasót ezen „posztmodern ellentmondásokkal”: hogy az ismétlés művében a szerzőség problematikus, és hogy a Korongvilág-regények szkriptora „egy eredet nélküli mezőt rajzol át – legalábbis olyat, amelynek forrása nincs, kizárólag nyelve van.”³⁴

Linda Hutcheon számos alkalommal jelzi, hogy „a paródia elkerülhetetlen a posztmodernitásban”³⁵, azonban ennek ellenkezője is igaznak tűnhet – a posztmodern bizonyos aspektusai mindig jelen vannak a paródiában. Intertextuális természetük erőteljesen a végtelen szövegtérben szituálja mind a paródiát, mind a pastiche-t. A „posztmodern paródia” terminus arra céloz, hogy a paródia néhány formája másmilyen (nem posztmodern): a fentebbi érvelés szerint azonban az intertextuális ismétlés minden formája, beleértve a pastiche-t és a paródiát is, természeténél fogva posztmodern.

Igaz, hogy minden egyes Korongvilág-regény különböző irodalmi, filmes vagy zenei szövegeket imitál, és a gyökerek olyan szerzőkig nyúlnak, mint Tolkien vagy Mervyn Peake (akinek *Gormenghast*-trilógiája több regényre, leginkább a *Piramisokra* volt hatással). Egyformán fontos azonban annak megfigyelése, hogyan használja Pratchett a Korongvilágot az emberi társadalom kigúnyolására. A mindennapi élet elemei a szakszervezektől kezdve a gay-mozgalmon át a morris-táncig mind megtalálhatók a sorozatban, és kérdéses, vajon Pratchett írásainak ezen aspektusa paródiának minősíthető-e.

A paródia és a szatíra hasonlóságai világosak: mindkettő az ismétlésen és az inverzió alapul, hogy elérjen egy magyarázó pontot, bár a szatíra esetében ez a pont azt a célt szolgálja, hogy kritizálja vagy elmarasztalja annak tárgyát. Hutcheon a kettő egy újabb megkülönböztetését javasolja: „A paródia fókusza korlátozott: mindig egy másik diszkurzív szöveg ismétlése. Az ilyen ismétlésaktus étosza változhat, de a céltárgya ilyen értelemben mindig diszkurzuson belüli.”³⁶ A szatíráról ezzel ellentétben mint „külső” érdekeltségről beszél, és jelzi, hogy bár a szatíra célja elérése érdekében alkalmazhatja ugyan a paródia formáit, ez mégsem függ a szövegtől. Margaret A. Rose mindezt hasonlóan közelíti meg, bár számára mind a paródia mind a szatíra kizárólag a megnevetetés eszköze: „a paródiát a szatírától megkülönböztető legfontosabb tényezők egyike az, hogy a paródia céltárgyának preformált anyagát saját struktúrájának alkotóelemeként kezeli. Másrészt a szatíra más irodalmi szövegek vagy egyéb preformált művészeti szövegek imitációjára, torzítására vagy idézésére szorítkozhat, és saját jellege szerint

³³ Hutcheon, 95.

³⁴ Barthes, 52.

³⁵ Hutcheon, 98.

³⁶ Hutcheon: *A Theory Of Parody*, 43.

nem függetlenítheti magát ezen szövegektől csakúgy, ahogyan a paródia sem, viszont egyszerűen viccet csinálhat belőle, mint egy számára külső célpontról.”³⁷

Maga a Korongvilág is, különösen pedig Ankh-Morpork, ahogy ez már hús regényen keresztül kialakult, több különböző szöveget imitál, míg Pratchett legnagyobb szatíra-eszköztárát nyújtja. Lord Vetinari, a város patríciausa a céhek segedelmével tart rendet, melyek a tolvajok, a bérgyilkosok, a koldusok, az alkimisták, a kereskedők és egyebek teljesen legális szervezetei. Ez áttetsző szatírája a kormányok azon képességének, hogy mindig új és felháborító törvényeket képesek bevezetni, amíg minden rendben megy tovább az általános tömegek számára: „Ő [a patrícíus] úgy okoskodott, hogy az egyetlen módja a rend fenntartásának egy egymilliós városban a különféle gengszterbandák és rablótársulatok elismerése, számukra professzionális státusz megadása, vezetőik meginvitálása kiadós vacsorákra, egy elfogadható szintű utcai bűnözés eltűrése, s aztán a cégvezéreket felelőssé tenni mindezek betartásáért, új polgári kiváltságaik, valamint irhájuk nagy része elvesztésének terhe mellett. (...) Az egész szerfelett békésen és hatékonyan kattogott, ismételten bizonyítva, hogy Ankh Patrícíusához képest Machiavelli arra se lenne képes, hogy egy kürtcsiga-standot eligazgasson.” (*Vész-banyák*) Ankh-Morpork polgárai gyakran az emberi hiszékenységnek és annak szatírái, hogy az egyszeri ember bármi elfogadására hajlandó, melyet később teljességgel úgy állít be, mintha az mindvégig a saját ötlete lett volna: „Valójában számos előrelátó polgár elrendezte, hogy a még elfogadható minimális mennyiségű tolvajlás, testi sértés stb., áldozata lehessen a költségvetési év legelején”. A regények nagy hányada játszódik ezen a szatirikus vidéken, számtalan textuális utalást tartalmazva.

A paródia és a szatíra szétválasztása egyértelműnek tűnhet, mégis problematikusá válik, amint figyelembe vesszük a paródia posztmodern aspektusait. Ha Baudrillard írásainak implikációit elfogadjuk – miszerint minden a diszkurzus vagy a szöveg egy fajtája, illetve, hogy a valóság minden aspektusa most szimulációból áll, művészet vagy fikció –, akkor a megkülönböztetés értelmét veszi, mivel a szatíra bármely tárgya automatikusan textuális érdekelttségűvé, s ezáltal, Hutcheon szavaival élve, paródiává válik. Elég logikus azt feltételezni, hogy a Korongvilág-regények pusztán szatirikusként leírt elemei is, posztmodern értelemben, parodikusnak minősíthetők (vagy méginkább pastiche-nak). A posztmodern paródia és szatíra valójában egyugyanazon dolgok.

Linda Hutcheon paródia-, pastiche- és szatíradefiníciója akkurátusabbnak tűnik, mint Jamesoné és követőié, mivel ők kevésbé törődnek a forma limitálásával, és inkább azzal foglalkoznak, hogy mit szándékozik elérni a kortárs paródia. A paródia intertextuális aspektusai erősen egybecsengenek Pratchett íásaival, és bár az OED szavaival élve az ő imitációi „folyamatosan nevétségesen alkalmatlan tárgyra” vonatkoznak, a hatás mindig „névéstéses” kell legyen. A paródia által megkövetelt magyarázó szándék jelenléte vagy hiánya a következő fejezet témája lesz.

HARMADIK RÉSZ

ÉLET EGY VILÁGTEKNŐCCSEL: A KORONGVILÁG MINT POSZTMODERN PARÓDIA

A paródia előző fejezetben megfogalmazott definícióját – mely szerint az transzformációs textuális ismétlés – mindaddig nem tekinthetjük teljesnek, míg annak a bizonyos magyarázó pontnak a természetét nem határoztuk meg. Ha az imitáció eljárási menete valamilyen módon megbomlott, hogy egy nyilvánvalóan szatirikus vagy erkölcsi szán-

³⁷ Margaret A. Rose, 81–82.

déket szolgáljon (például ha a narratíva kommentálja a textuális és szociális konvenciókat), akkor el lehet róla mondani, hogy transzformációs és parodisztikus. Nehezebb különbséget tenni azonban akkor, amikor az imitáció nyilvánvaló meghajtója kizárólag a humor. Linda Hutcheon elismerte, hogy a paródia számos okból alkalmazható, a „tisztelegéstől egészen a kigúnyolásig”³⁸, míg Fredric Jameson azt állította, hogy a paródia egyedüli célja a „megnevetetés”³⁹. Ezen teoretikusok egyikének sem állt szándékában felvetni, hogy a nevetés pusztá előidézése elegendő ahhoz, hogy magyarázó meghajtóként működjön a paródia mögött. Annak ellenére, hogy Jameson elméletének nagy része elutasításra talált ebben a tanulmányban, az ő állításai a paródia potenciális politikai következményeiről mégis fontosak: „valahogy mindegyik paródia mögött megmarad egy érzés, hogy van egy nyelvészeti norma, kontrasztban a nagy modernnek kigúnyolható stílusával”⁴⁰. A paródiát pusztá nevetető eszközként meghatározó definíciók is mélyebb implikációkat sejtetnek.

Hutcheon, akinek az elméleteit általánosságban elfogadtuk és némileg adaptáltuk az előző fejezetekben, a posztmodern paródiáról határozottan kijelenti: „Az irónia és a játék nem zárja ki szükségszerűen a komolyságot és a célt a posztmodern művészetben.”⁴¹ Ez megkerülhetetlennek tűnik a paródia felismerésében, és elkülönítésében az olyan, kevésbé transzformációs formáktól, mint a pastiche. A parodikusság érdekében a textuális imitációnak többet kell nyújtania pusztá szórakoztatásnál – ha kigúnyol, akkor a magja szatirikus vagy morális impulzust kell hogy tartalmazzon.

Ebből kiindulva az egyik megállapítás a Korongvilág-regényekről az lehet, hogy míg a sorozat egészében véve parodikus, az individuális szövegek tartalma többnyire pastiche-ként határozható meg. Ez az állítás leginkább konkrét példákon keresztül bizonyítható. A Korongvilág-regények leggyakrabban hivatkozott szerzője J. R. R. Tolkien, akinek *A Babó* és *A Gyűrűk Ura* című regényei erősen befolyásoltak gyakorlatilag minden egyes fantasy regényt, mely ezen könyvek megjelenése óta kiadásra került. Az egyik legfelismerhetőbb utalás Tolkienre a *Vége a mesének* című regényben tűnik fel:

„A lámpafény peremén két, halványan izzó pont jelent meg. Később kiderült, hogy egy kis, szürke, némileg békaszerű lény szeme, amely egy fatörzsön evez felénk. (...) – Caó! – mondta a lény. – Ma van a születésnapom.”⁴²

Tolkien könyveiben Gollamot gyakran jellemzik hasonló szavakkal – „alig látható sötét alak közeledett úszva a partra vont csónakok egyikéhez. (...) két sápadt, lámpaforma szem csillant meg hidegen”, „Hát mi is van csak a zsebikéjében? Ó, sejtjük mi azt, sejtjük, hogy mi, szívemnek szottyá! Ő találta meg, úgy kellett, hogy essék, az én születésnap ajándékomat.” –, és a fatörzsön ülő lény felidézi beszédmódját is.

Ez a találkozás egy Gollamhoz ennyire hasonlító alakkal Tolkien szereplőjének pastiche-a, mely talán könnyű kis nevetést csal az ajkunkra, a kiinduló szöveghez azonban nem fűz konstruktív magyarázatot. *A Babó* és *A Gyűrűk Ura* ehhez hasonló, kevésbé árnyalt pastiche-ével többször is találkozhatunk a regényekben, melyek gyakran ugyanazon forrásszövegek kritikusabb paródiáit jelzik előre. A Korongvilág több aspektusa és lakói ironikus inverzióval utalnak ezen szövegek stílusára és tartalmára, mint ahogyan a törpék, trollok és emberek szabadon interakcióba lépnek egymással a Korongvilágon és a Tolkien-féle Középföldén is. Habár a trollok és a törpék ötlet szin-

³⁸ Linda Hutcheon: *A Poetics Of Postmodernism*, 34.

³⁹ Jameson, 113.

⁴⁰ Jameson, 113–114.

⁴¹ Hutcheon, 27.

⁴² Dr. Sohár Anikó fordítása.

ten már Tolkien írásai előtt is léteztek, a fantasy-írók többsége e fajok leírását azóta mégis az ő könyveire alapozza, Pratchett pedig azon szintiszta óhajáról tesz bizonyosságot, hogy kitörjön ebből a tradícióból. Ez a szándék a tolkieni konvenciók parodikus imitációjával jelölődik.⁴³ Például a trollok *A Babóban* undorító, erőszakos teremtményekként jelennek meg, akik nem szalasztanak el egyetlen alkalmat sem, hogy törpből vagy emberből falatozzanak – mely magatartást a Korongon mélységesen elítélnének a Szilikon Anti-Rágalmazás Liga képviselői:

„– És ne hallgass oda azokra a sztorikra, hogy mink embert eszünk, közölte Galenit. Az rágalom, az bizony. Úgy értem, mink sziklából vagyunk, minek akarnánk embert enni...

– Lenyelni – vágott közbe a másik troll. – Arra gondtál.

– Aha. Minek akarnánk lenyelni embereket? Mindig kiköpjük a darabkákat.”
(*Mozgó Képek*)

A Babóban a trollok végzete is ismertté válik: „Mert ebben a percben a fény ellepte a dombot, s messze hangzó csicsérgés támadt aombok között. William ugyan nem beszélt többet, mert hajoltában kővé vált, Bert és Tom pedig sziklaként meredtek meg, amint őt nézték. (...) mert a trolloknak, mint azt talán tudjátok is, még napkelte előtt vissza kell kerülniük a föld alá, vagy pedig azzá változnak, amiből eredtek, a hegyek anyagává, s többet nem mozdulnak.”⁴⁴

Pratchett átvette a tolkieni modellt – a trollok nemkívánatos kőteremtmények, akik a fény hatására megszilárdulnak –, és minden lehetséges módon kiforgatta azt. A Korongon a trollok nagyon is tisztában vannak szilikon-alapú létformájukkal, és irgalmatlan mennyiségű fényvédő krémet használnak, ha napközben akarnak dolgozni, hogy ne váljanak mozdulatlaná, amit a *Mozgó Képek* trollja „kész gyötrelmeként” ír le. Ez egy következő alapvető különbség, melyet Pratchett bevezet a troll mitológiába: Tolkien szerint, ha a troll egyszer kővé vált, sose mozdul meg újra, viszont a korongvilágbeli trollok minden egyes nap elmúltával változtathatnak állapotukon.

A Babó és *A Gyűrűk Ura* jelenetei újból feltűnnek a Korongvilág-regényekben, kiforgatott formában. A sárkány lemészárlására tett kísérlet az *Őrség! Őrség!*-ben egyfelől *A Babóból* ismert Smaug sárkány Bard általi megölésének sekélyes pastiche-eként jelenik meg (Kolon főtörzsnek is van egy szerencsenyila, amelyet a sárkány sebesíthető pontjára irányít, s abban látja sikerének zálogát, hogy ez a „végső, kétségbeesett, egy-amillióhoz esély”), ugyanakkor azt a hatást is eléri, hogy józan ésszel oltja be Tolkien tipikusan heroikus, de valószínűtlen szcenárióinak egyikét. A sárkányölés heroizmusának aláaknázásával Pratchett kiforgatja a műfaj konvencióit – parodisztikus hatással. Ez az aspektus szintén feltűnő a Korongvilág azon szereplőinek leírásánál, akik többnyire olyan emberek, mint Hrun, a Barbár, aki erős, céltudatos és nagyon hülye. *A mágia fényében* Hrun és Kétvirágot elrabolják, a hős időnként azt találgatja, mi jön ezután:

„– Ó – mondta. – Rögtön kivágódik az ajtó, engem kihurcolnak valamiféle áldozati arénába, ahol két óriáspókkal kell megküzdenem és egy nyolc láb magas rabszolgával a klacsi dzsungelből, és aztán kiszabadítok valami hercegnőt az oltárról, utána megölk néhány őrt vagy akármit, aztán az a lány megmutatja nekem a Palotából kivezető titkos alagutat, elkommunizálunk két lovat, és elmenekülünk a kincessel. – Hrun megint összekulcsolt kezére hajtotta a tarkóját, felnézett a mennyezetre, s közben dallamtalanul füttyörészett.

⁴³ A két szerző a helyesírásban is különbözik: Pratchett a „dwarfs” szót részesíti előnyben a tolkieni „dwarves”-szal szemben. (A magyar fordításokban ez kb. a „törpék” és „törpök” kettősségének feleltethető meg – a fordító megjegyzése.)

⁴⁴ Szobotka Tibor fordítása.

– Ez mind? – kérdezte Kétvirág.

– Általában.⁴⁵

Az archetipikus fantasy-szűzsé sűrítése, semleges előadása az elmesélt ún. heroikus biznizs mindennapos látszatát kelti. Ez nemcsak folytatja (a Tolkien óta) a fantasyt uraló tradicionális hősök kiparodizálását, hanem cselekedeteiket teljességgel hétköznapiként láttatja. Ez is állandó jellemzője Pratchett regényeinek: a fantasy nemparodikus alkotásaiban nagyszerűnek és hatalmasnak tartott hősookról és eseményekről ugyanolyan regiszter használatával esik szó, mint Ankh-Morpork lakosainak jóval közönségesebb életéről. A nagy fontosságúnak, illetve elhanyagolhatónak vélt témák közti határ hiánya egyik lényegi aspektusa a posztmodernitásnak, ahogy ezt már az első fejezetben jeleztük, és szintén aláaknázza a fantasy-fikció egy másik konvencióját, melyben a hősök cselekedeteiről emelkedett nyelven írnak. A *Gyűrűk Ura* visszatérő királya, Aragorn viseli az Andúril, melynek nevét félelemmel vegyes tisztelettel ejtik ki („Elendil kardja nem remélt segítséget jelentene nekünk”). Az ő korongvilágbeli megfelelője Murok kapitány, akinek szintén van egy ősi kardja. A két világ közti különbség a kardokhoz való különböző viszonyulásban is tetten érhető: „[A valódi királyoknak fényes kardja van, ez nyilvánvaló.] Kivéve, kivéve, kivéve esetleg egy tipikus valóságos királynak, hogy is mondják, hajdanában, neki olyan kardja lehetett, ami egy szikrát se csillogott, de átkozottul hatékonyan vágott el bármit.” (Őrség! Őrség!)

A fantasy-műfaj maskulin elfogultsága is céltábla, mivel *A Babóban* egyáltalán nincsenek női szereplők, *A Gyűrűk Urában* sem sok. Tolkien törpjei látszólag hímneműek, ami a törpék fő jellemzőjévé válik a Korongvilág-regényekben: „A törpék roppant tartózkodóak, ha nemük tisztázásáról van szó, amit egyébként többségük nem tart túl fontosnak olyasmikhez képest, mint a fémgyártás és a hidraulika. (...) A tradicionálisabb törzseknek nincs is nőt jelölő szavuk. Ebből világosan következik, hogy a törpék udvarlása hihetetlenül tapintatos ügy.” (Vége a mesének) Pratchett regényeinek ezen aspektusa a *Feet of Clay*-ben kerül előtérbe Cherry (vagy Cheri) Littlebottom, egy nőnemű törpe személyében, aki úgy dönt, előrukkol nőiségével, és a fülbevaló meg a rúzs mellé miniszoknyában kezd járni, ami meglehetősen sokkolja a többi törpét („Ez undorító! Ráadásul nyilvánosan! (...) Hiszen látszik a bokád!”). Ez a cselekményvonal két szinten működik. Elsősorban kiparodizálja Középfölde maskulin természetét és más hasonló fantasy-világokat, valamint Angua szerepén keresztül, aki megvédi Cheri tetteit, elítéli az ilyen szexista elhajlásokat. Egy másik szinten azonban úgy működik, mint a homoszexualitás allegóriája: a női törpéket úgy kezelik, mint a homoszexuális embereket, és legalább ennyire megkülönböztethetetlenek a saját fajtájukbelitől. Ez kiváló példája annak, hogyan szatirizálja Pratchett a fantasy-konvenciókat és a társadalom viselkedését azáltal, hogy egymás mellé helyezi azokat.

A Korongvilág Középfölde parodikus megfordításának tekinthető: Pratchett újraértelmezi Tolkien fantasy-táját úgy, hogy a „valódi” világhoz illeszti. Ezáltal teszi önmaga számára lehetővé, hogy szimultán szatirizálja mindkét világot: az emberi társadalmat gyakran úgy kritizálja, hogy áthelyezi azt a Korongvilágba, míg a Tolkien-tradíciót nevetség tárgyává teszi azáltal, hogy jelzi gyengeségét és aláaknázza a hitetlenség szuszpenzióját.

Az előző fejezetben jeleztük, hogy több szervezet, mely Ankh-Morporkot benépesíti, az emberi hiszékenység és a nyugati civilizáció paródiájaként létezik. Az ankh-morporki városi őrség, ezzel ellentétben, elvétve említődik szatirikus stílusban, holott gyakran működik olyan detektív fikció pastiche-aként, mint Arthur Conan Doyle regé-

⁴⁵ Dr. Sohár Anikó és Nemes István fordítása.

nyei vagy az olyan tv-programok, mint a Beverly Hills-i zsaru. Amikor Kadar kapitánnyal először találkozunk az *Őrség! Őrség!*-ben, a helyszín az 1920-as évek detektív fikcióját evokálja, ahol a nyomozónak hagyományosan pislákoló neonreklám van az ablaka alatt: „[Valaha, amikor ez még tiszteletreméltó kerületnek számított,] a szomszédos borpince reménykedő tulajdonosa jelentős summát fizetett egy varázslónak egy világító cégéért, minden betűje más színű. Mostanra már összevissza működött és néha rövidre záródott a nedvességtől. E pillanatban az E betű rikító rózsaszín volt s véletlenszerűen meg-megvillant.”

Pratchett műveiben az ilyen jellegű pastiche arra szolgál, hogy a regénynek egy bizonyos műfajban kijelölje a helyét: az őrség esetében ez a műfaj a detektív fikció. Pratchett parodista tehetsége abban mutatkozik meg, hogy a fantasy műfajában dolgozik, miközben szatirikusan kiforgatja azt könyvek sorozatán keresztül. Ebben az értelemben megkérdőjelezhető, vajon az őrség-regények parodikusak-e. Habár mindegyikük legalább annyi kisebb pastiche-t tartalmaz, mint bármely másik Korongvilág-regény, mégis a szövegek szerkezetében kevésbé fordul elő az eredeti műfaj szubverziója. Különösen a *Men at Arms* tűnik feltétlen detektívtörténetnek: a rejtély elemei (egy furcsa lopás, egy megmagyarázatlan gyilkosság) adottak az elején, Kadar kapitány és Murok tizedes pedig a történet folyamán megoldják a talányt. A Korongvilág-regények közül talán ez a szöveg a legkevésbé humororientált, és a fantasztikus színterek ellenére detektív történetként is sikert arat – csakúgy, mint Umberto Eco, aki *A rózsza nevében* áthelyezte a kortárs detektív fikciót egy középkori színhelyre, Terry Pratchett ezt Ankh-Morporkban situálja. Pratchett azonban nem teljesen mond le a paródiáról a *Men at Armsban*: ez a szatirikus impulzus a történet háttérében manifesztálódik, ahol is Pratchett szatirizálja a faji feszültséget és a rendőrség városon belüli viszonyát az etnikumokkal. Egy törpe meggyilkolása ellentétet robbant ki a törpék és a trollok között, ami méginkább elmélyül egy troll jogtalan letartóztatása után:

„– Volt indítéka – mondta Nobby.

– Igen?

– Igen. Hammerhock (Pörölycsülök) törpe volt.

– Az még nem indíték.

– Egy trollnak az. Egyébként, ha nem ő tette, akkor bizonyára kivégzett valami mást.

Számtalan bizonyítékunk van ellene.

– Például mi? – kérdezte Angua.

– Ő egy troll.”

Pratchett terve a könyv ezen szakaszával egy korábbi részletben mutatkozik meg: „Annyi bűnügy oldódik meg szerencsés baleset folytán – autók véletlenszerű megállítással, egy véletlenül meghallott megjegyzés által, a megfelelő nemzetiséggel rendelkező egyén által, aki történetesen a bűntény helyszínétől öt mérföldes körzetben tartózkodott alibi nélkül...”. Ez a faji előítéletek effektív szatírja, mely a parodikus háttér részét képezi, s amelyre a Korongvilág-sorozaton keresztül végig ráfeszül a pastiche-ok szövete.

A Korongvilág parodikus kreációja külső megjelenésének velejárója. A Korongvilág sajátos módszerek szerinti megalkotásának céljáról az *Interesting Timesban* történik utalás: „Ez a Korongvilág, mely egy gigantikus teknőc hátán szeli keresztül az úrt. A világok többsége ezt teszi percepciójuk egy bizonyos szakaszában. Ez egy kozmológiai nézőpont, amelynek befogadására, úgy tűnik, az emberi agyat előprogramozták.” Egy lapos világ, mely négy elefánt hátán fekszik, mely elefántok egy teknős hátán állnak: e gondolat valójában ősi elmélet saját világunkról, amit Pratchett kölcsönvett és szó szerint értelmezett Korongvilága számára. (Egy korábbi regényben, a *Stratában*, szintén ír erről a „faji mítoszról.”) Ötletként Pratchett egyik kulcsfontosságú, az emberi fajjal kapcso-

latos szatirikus gondolatának illusztrálására szolgál – hiszékenységről és az az iránti hajlandóságról, hogy elfogadja az elgondolhatatlant, melynek legjobb példája a Korongvilág ankh-morporki céhrendszer.

A Korongvilág-regényekben található számtalan felszínes intertextuális utalás különösen a *Soul Music*, illetve a *Mozgó Képek* című regényeket a pastiche egy sekélyebb szintjeként tünteti fel. A sorozat struktúrája és témái azonban a végtelen szöveg- (univerzum) darabjaira való utalásokból konstruálódnak meg, ahogyan minden írás (mű) a posztmodern világban. Ezen utalások a parodisztikus inverzió alanyai, és Pratchett bánásmódja az olyan rendszeres célpontokkal, mint Tolkien, kiváló példáját nyújtja a „kritikus távolságtartó ismétlésnek, mely megengedi a hasonlóságon belüli különbség ironikus jelölését.”⁴⁶ Bármi is mutatkozzék igaznak minden egyes Korongvilág-regényről, az ötletek, melyekre mindegyik épült, azt sugallják, hogy a sorozat mint egész a posztmodern paródia rendkívül összetett műve.

KONKLÚZIÓ

A paródia célja, ahogy ebben a munkában megfogalmazódott, ironikus különbség teremtése az ismétlés által, azzal a céllal, hogy megértessen egy bizonyos szatirikus, morális vagy egyéb más magyarázó pontot. Terry Pratchett Korongvilág-regényeinek esetében két központi magyarázó szándék társul a parodizált írásokhoz. Az első, hogy a fantasy-fikció tradícióját új fényben láttassa, felhívja az olvasó figyelmét annak nem realisztikus konvencióira, illetve, hogy rávilágítson a felismerhető józan ész hiányára szituációinak nagy részében. Ahogy a Korongvilág-regények önmaguk is fantasy-alkotások, Pratchett a műfajt belülről kritizálja, mely a posztmodern és a paródia általános jellemzője. Linda Hutcheon szavaival élve: „A bűnrészesség a kritika velejárója.”⁴⁷

Másrészt Pratchett saját életünk attribútumait parodizálja, melyek bármely aspektusa, posztmodern szempontból véve textuális diszkurzus. Pratchett paródiájának sikere munkájának nagybecsülésében keresendő: egy kritikus azt írta: „Nemcsak azzal ejt gondolkodóba, hogy milyen pontosan képes visszaadni a világunkat, hanem az is megfordul a fejünkben, hogy ez a világ egy jobb hely lenne, ha valahogyan vissza tudná tükrözni az övét.”⁴⁸ Ez azt sugallja, hogy a Korongvilág a mi világunknak egy olyan pontos imitációja, mely azért interpretálja azt, hogy kritizálhassa.

Pratchett nagyszerű paródiájának titka abban rejlik, hogy a világunk elemeit saját fantasy-tájai mellé helyezi: például az *Erichen*, a Pokol démonai jól kijönnek áldozataikkal mindaddig, míg vezérük, Astfgl, egy merev bürokráciát nem vezet be, mely végül a Pokol más nagyurait arra ösztönzi, hogy fellázadjanak ellene („Ne legyen több elvi állásfoglalás, ne legyen több konzultatív dokumentum, ne legyen több hangulatjavító közlemény a teljes személyzetnek. Ez ugyan a Pokol, de azért valahol meg kell vonni a határt.”⁴⁹) Ilyen párhuzamba állítás eredménye az, hogy mindkét elemre (emberi és fantasztikus) felhívja a figyelmet, és a bennük rejlő nagy elbeszélést aláaknázza.

Pratchett szövegei esszenciálisan a paródia művei, melyek határozottan a végtelen szövegtérben léteznek. A Korongvilág-regények tudatában vannak az intertextualitásnak (melyet az L-térben rejlő fogalom paródiája is bizonyít), illetve maguk is inter-

⁴⁶ Hutcheon, 26.

⁴⁷ Linda Hutcheon: *The Politics Of Postmodernism*, 99.

⁴⁸ Mark Thomas Mail On Sunday-beli írását idézi a *Men At Arms*.

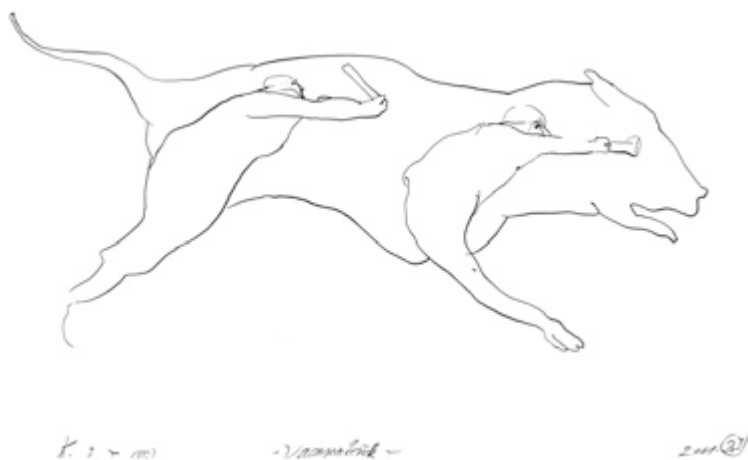
⁴⁹ Dr. Sohár Anikó fordítása.

textuálisak: míg a sorozat egésze Tolkienre és más fantasy-írókra való utalásokból épül fel, illetve saját (textuális) valóságunk konvencióira játszik rá, addig más szövegek, a Shakespeare-drámáktól a Looney Tunes-rajzfilmekig, folyamatosan beidéződnek az egyes könyvekben. Több regény tartalmaz egyenes és látszólag nem parodisztikus narratívákat: a *Men at Arms* és a *Feet of Clay* detektívtörténetek fantasy környezetbe helyezve, míg *A kaszás egy szála* a Halál megindító történetét követi, ahogy halandóként otthont próbál magának teremteni. Ezen narratívák azonban kétségkívül a Korongvilág parodisztikus hátterében működnek: a szereplők és a helyzetek állandóan hozzátesznek az összparodikus hatáshoz, még akkor is, amikor éppen a saját történetükről van szó.

Az emberiség posztmodern paródiájának, mint amelyet Pratchett is ír, nem szükségszerűen kell kárthatnia az egész fajt mizantróp módon. Épp ellenkezőleg, a *Let There Be Dragons* című cikkében Pratchett felfedi szatirikus célpontjaival szembeni attitűdjét: „Olyan fajta vagyunk, akik mindig bedugdossuk az ujjainkat az univerzum konnektorába, hogy meglássuk, mi történik azután. Ez egy olyan vonásunk, ami vagy megöl, vagy megment bennünket, de ettől válunk emberi lényekké. Inkább lennék olyan emberek társaságában, akik a Marst nézik, mint azokéban, akik a köldöküket bámulják – más világok jobbak mint a pihék.”⁵⁰

A Korongvilág olyan szereplője, mint amilyen Kadar kapitány, lehet, nem érti az emberiség leírásának ezt a metaforáját (csak Ponder Stibbons varázslónak van némi fogalma az elektromosságról, ám gondban van a dörzsöléshez elegendő ballon beszerzésével), viszont bizonyára kivívja együttérzését. A Korongvilág hiszékeny, buta, néha bűnöző de többnyire ártatlan lakói saját világunk lakói, posztmodern, parodisztikus szempontból. A *Hogfatherben* Pratchett (a Halál által) összegzi emberiség-értelmezését és megfogalmazza a belülről parodizált műfaj védelmét: „Az embereknek szükségük van fantáziára, hogy emberek lehessenek. Hogy azok lehessenek, ahol a bukott angyal találkozik a felemelkedő majommal.”

Fordította Hegedűs Orsolya

⁵⁰ Terry Pratchett: *Let There Be Dragons*, 62.

▶ Harry noster

„– Ó híres lesz, sőt: élő legenda! [...] Könyveket írnak majd róla, és [...] minden gyerek ismerni fogja a nevét.

– Ahogy mondja. – Dumbledore szigorú pillantást vetett a professzorra félhold alakú szemüvege mögül. – Nincs az a gyerek, aki ezt ép ésszel kibírná...”

Harry Potter és a Bölcsék Köve

Hát nem csodás ez? Mintha egy újabb gyönyörű példája lenne az önmagát beteljesítő jóslatoknak, kezdve a milliokat – okkal – elbájoló '97-ben útjára induló örülettől, egészen a nem-túlzottan-méltányolható Columbus-filmig és a Coca-Coláig. Jómagam, miként a közmondásosan mindig jóindulatú angol sajtó, ennek szellemében nagyobb részét inkább a kezdetekre reflektálok.

MI IS EZ A DOLOG VALÓJÁBAN?

Nehéz meghatározni, hogy mi az, amit egy (jó) ideje csak Harry Potter-jelenségnek hívnak¹. Maga a kérdés is figyelmeztet arra, hogy ne csak egy irányba tekintsünk. Könnyed, laza – vagy annak szánt – témafelvetésünk máris sülyedni látszik a különféle megközelítések Szküllái és Kharüdiszei között. Kérdésünk vonatkozhat például arra, hogy mennyiben tekinthető fantasynek a Harry Potterek áradata. Könnyedén válaszolhatunk (válaszolhatnánk) erre azzal, hogy „semennyiben”. Ez azonban nem kell, hogy kielégítsen minket, és szívünk mélyén érezzük is, hogy egyrészt nem szükséges (maga az olcsó kielégülés), másrészt, hogy rengeteg más dologról is van szó, mint pusztán arról, hogy fantasy-e a Rowling-féle sorozat.

Mint látni fogjuk, én amellet érvelek, hogy nem fantasy. Mindemellet biztos vagyok abban, hogy maga a „sorozat”², a „mű” fontos. Nem csak – vagy nem elsősorban – a nevelés (oktatás) területén betöltött szerepe miatt. Nem kell senkinek sem magyarázni azt, aki hallott akár csak harangozni a fenti – egyelőre – tetralógiáról,³ hogy mióta megjelent, a gyerekek *olvasnak* – legalábbis nagyobb részük, mint annak előtte. Lehet, hogy egyesek szomorúan könyvelik el, hogy egy ilyesféle „modern nyugati mesében” élük ki magukat – azt gondolom, hogy ha eddig gyakorlatilag nem olvastak,⁴ akkor már

¹ Lévén maga a „jelenség” kifejezés már azt sugallja, hogy itt a vizsgálódás több szintjéről van szó.

² Értem itt a szó különféle pejoratív felhangjai nélkül.

³ Újabb és újabb pletykák roppenek fel az utóbbi időben Rowling „kiegéséről” – ezeket (mint szokás) sem megerősíteni, sem cáfolni nem fogom, annyi azonban biztosnak látszik, hogy 2003 előtt nem jelenik meg újabb rész. Azóta 2003 lett. (Az írónőnek megszületett második gyermeke, igazoltnak tekintem a regény késését – melynek címe egyébként *Harry Potter And The Order of The Phoenix*.) A legújabb információk szerint június 21. a megjelenés időpontja; egyszerre Nagy-Britanniában és az USA-ban, nem mindennapi példányszámban. A legutóbbi botrány: ellopták a kefelevonatot. (A kötet az esszé megírása óta természetesen napvilágot látott. A szerk. megjegyzése.)

⁴ Leszámítva az olyasféle dolgokat, hogy *eject*, *file*, *MP3*, *triphop*, *HTML*, *DivX*, *ftp*, *hit*, *open* etc.; másrészt egyébként azt gondolom, e szavak nagy részét ma illik is ismerni – persze nem csak ezeket.

az is szinte hihetetlen eredmény, hogy ezt teszik. (Később nézzük meg, hogy miért.) Továbbá nem hiszem azt sem, hogy ez normális, ám el tudom hitetni magammal azt, hogy gyorsul a világ, és ilyen kis eredményeknek is örülni kell. (Tartok tőle, hogy igazam van.) Hitessünk, mert ez az egyetlen ellenszere annak, hogy nem fogadunk be. (Kivéve azt, hogy befogadunk, de ez a lehető legritkább, hiszen – Feldmárral szólva – minket is hipnotizáltak.)

Tudomásul kell venni azt, hogy a mai gyerekek nem úgy nőnek fel, hogy hétfőn nincs adás, hogy gyakorlatilag egy (vagy másfél) csatornát néznek, és hogy a műsoridő tetemes százalékában nem történik semmi. (Emlékszünk-e még a TV-újság adásszünet idejére ajánlott keresztretjtvényére? A mai gyermekek érthető oknál fogva nem.)

Nem véletlenül hozom példának a televíziót. Harry Potter egy TV-hős. Nem véletlenül lehetett ilyen könnyedén vászonra alkalmazni a történetet. (Úgy-ahogy, de ez megint más téma.⁵) Nem leírások, érzékeltetések, és ezek tesvérkéi működtetik ugyanis a szerkezetet – Rowling képekkel és dialógusokkal dolgozik. Leírások is vannak persze a regényben, de ezek egyáltalán nem terhelik a kiskorú olvasók odafigyelőképességét, hiszen az esetek nagy részében kis mozaikokból épül fel az az „ikonosztáz”, ami végül a teljes képet adja. Ha lehet így fogalmazni – verbális képregény.

Ami régen „mágia” volt, mára feledett babona. Ami apáinknak cyberpunk vagy inkább sci-fi, nekünk a jelen. És ami nekünk már-már a jövő, azt a gyerekek – gondolkodok itt elsősorban a 8–14 évesekre – jelenként élik meg, és egyre jobban belelátanak – akár tetszik, akár nem. *Nagyon* nehéz lenne megmagyarázni nekik, miért jobb a *Légy jó mindhalálig*-ot elolvasni, mint megnézni videón. (Én nem tudnám, próbáltam. Nagyon meggyőzőek tudnak lenni.) Hiszen ugyanaz, csak az egyik jóval tovább tart és fárasztóbb. (Egy gyereknek nyilvánvalóan nem beszélhetünk „érvényes” olvasatokról.) Elsősorban azt kell tudomásul venni, hogy ez nem az ő hibájuk. Oly korban élünk e földön...

És mivel nem vagyok bizonyos abban, hogy minden olvasó átesett már a Potterkatarzison,⁶ bármennyire nem szeretném, tartok tőle, elkerülhetetlen legalább az alapszituációt, illetve a – meglepően jól kidolgozott – háttérrel vázolnom.

Adott egy teljesen átlagos kisfiú, az átlagosnál sokkal rosszabb körülmények között; nevelőszülei utálják – olyannyira, hogy az már-már az elképzelhetőség rovására megy; nehéz elhinni, hogy egy ilyen esetben (különösen Angliában) nem mozdulnának nagyon gyorsan a „szervek” (Potter a lépcső alatti gardróbban lakik, levetett, túlméretezett ruhákat hord, és egyáltalán – minden alkalmat megragadnak, hogy megalázzák). Egészen addig nagyon hamupipókéks élete van, míg ki nem derül, hogy ő bizony arra predesztinált, hogy (nagy) varázsló legyen belőle, el is viszik a Roxfort varázslóképző iskolába⁷ – itt jegyezném meg, hogy Tóth Tamás Boldizsár fordítása egyszerűen zseniális –, ahol beszerzi a (meseregény esetében legalábbis) kötelező jellegű barátokat, és egyre többet tud meg múltjáról. Szülei nem autóbalesetben haltak meg, ahogy nevelőszülei állították, hanem egy gonosz varázsló – Szauron Lights, ejtsd: Voldemort – ölte meg őket, akinek még a nevét sem szabad kimondani, és elpusztította volna az akkor még csecsemő Harryt is, ha a halálos átok valahogy vissza nem fordul reá – hiába, ki *spell*⁸ fog, *spell* által vész –, ám a gonosz varázsló nem halt meg, jöhettek a történések.

Gyakorlatilag minden fontos leíratott, és láthatjuk, hogy igazából nem a hihetetlenül eredeti és kidolgozott „merész” alapkonfliktus az, ami olyannyira „viszi” a művet.

⁵ Csak a bakikról kimerítő leírást találhatunk: www.moviemistakes.com vagy akár a 2002. novemberi *VOX Magazin*ban.

⁶ Nem tudom nem láthatóvá tenni, hogy egy „rajongó” nyomkodja a billentyűket.

⁷ Roxfort Boszorkány- és Varázslóképző Szakiskola.

⁸ „A form of words used as a magical charm or incantation.” – Concise Oxford Dictionary.

A „miért hát e töretlen népszerűség” kérdése sokszor, sok fórumon előadatott már, lényegi válasz nélkül maradván. Nem is szeretnék ebbe belemenni, „szerény javaslataim” vannak csupán, amiket megpróbálok el-elrejtteni a szövegben, nehogy rámhúzzák, hogy „meg akarom mondani a tutit”.

Rowling – ha hinni lehet a pletykáknak – egy Manchester–London vonatút során dolgozta ki meséjét, állítólag, mire beérkezett Londonba, már minden lényeges szereplő kulcsrakész volt.⁹ (Gyakorlatilag – az eddigi négy rész alapján – az író a szereplők szintjén azt teszi, hogy – minimálisan, gyakorlatilag, pár attribútummal „markolva” – kidolgozza a főbb karaktereket, ügyelve rá, hogy később bármit „hozzájuk” lehessen építeni, és ezek mellett a kidolgozottság nulla fokát képviselő statisztákat foglalkoztat.)

A Potter-regények világa – ahogy az mostanság egyre gyakrabban előfordul: *Matrix*, *Dark City*, *13th floor*, *Vanilla Sky* (illetve a – jóval sikerültebb – eredetije, a *Nyisd ki a szemed*), *1 link*, etc. – egy valós és egy látszatvilág keveredése.¹⁰ A látszatvilág jelenkorunk világa, illetve, ahol a történet játszódik, Anglia, a maga kis double-deckereivel, hivatalnokaiival, kertvárosaival; míg a valós világ – fellebbentvén a *maja* fátylát – ugyanez, varázslókkal, mágiával, szörnyekkel.¹¹

Ez a felosztás – ilyen formában – nagyon szerencsés belépő a sikerregények közé. Ebben a mai, metanarratíváktól megszabadult (-e?), ennek ellenére terhelt, egyben varázstalanított (Entzauberung) világban¹² a – Brian Aldiss után – szolipszista eszképzizmus iskola-példája, még akkor is, ha maga a „belemenekülés” nem is annyira szolipszista, hisz megosztható. A két világ közötti feszültség – amit sokszor a kis Harry és „látszatcsaládja” között fennálló tenzió képvisel – ismét folyamatos lehetőségeket nyújt a változatosság létrehozására. Ekkorra azonban már „benne vagyunk” a regényben, már „beavatottként” olvassuk a muglik¹³ világát, úgy, hogy észre sem vettük, mikor kerültünk a kulisszák mögé.

A Potter-regény sikerregény, meseregény, iskolaregény – egy kötet egy „tanévösszár” korlátozódik, a történések – a regények elejét és az utolsó néhány oldalt leszámítva – az iskola területére. A konfliktusok egyébként eddig még mindig az iskola területén oldódtak meg – még a világ egészét érintő problémák is. A jelzett terület igazgatója – Dumbledore professzor – egyúttal egy kissé istent is játszik saját kis *patió*jában; mindent tud, mindig tud, jól tud. (Nem világos, hogy akkor miért nem fojtja el csírájában a bajok árját. Ilyen és ehhez hasonló következetlenségekkel itt-ott összefuthatunk a regényben, különösen a varázslók világa és a muglivilág közötti nexus kapcsán. Néhol zavarók – általában valahogy akár meg is lehet magyarázni őket –, a fennmaradókról pedig leginkább ne vegyünk tudomást,¹⁴ ahogy ezt megtettük például a *Star Wars* ese-

⁹ Kevesen tudják, hogy Rowling sokáig az Amnesty Internationalnál dolgozott – akkor is, mikor a Potter-ötlet felötlött benne. Ez csak azért érdekes, mert ördögimádattal, sátánizmusra buzdítással, az alapvető emberi értékek aláásásával, és ki tudja, még mivel vádolják az írónőt. Persze lehet, hogy belülről bomlasztott...

¹⁰ Mindez persze régebben sem volt ismeretlen, klasszikus példája, ami maga is mese, a *Végtelen történet* vagy akár az *Alice*-regények.

¹¹ A valós és a látszatvilág között vannak kis „jelzeshidak”, huncut varázslóknak köszönhetően, az emberek azonban nem hiszik el, hogy létezhet mágia, ezért nem veszik észre. Például, ha valaki elvarázsol egy kulcsot, hogy az egyre kisebb legyen: észszerű magyarázat, hogy a kulcs zsugorodik, de emberünk inkább azt gondolja, elvesztette. Olyasmi ez, mint ahogy a Pratchett-regényekben nem veszik észre a Halált. A Halál nem láthatatlan, de az emberek, amikor érzékelhetnék, *véletlenül* pont nem néznek oda.

¹² „Megismétlem: civilizált társadalomban szörnyeknek semmi keresnivalójuk” (Rushdie; idézi Bényei Tamás, in: *Esendő szörnyeink és más történetek*. JAK, Pesti Szalon Könyvkiadó, 1993.)

¹³ A „varázstalanok”.

¹⁴ Cseréljünk: „élvező megértés” helyett „megértő élvezet”.

tében is. Mielőtt a SW-rajongók megköveznek: nem, nem gondolom, hogy jelentőségében egy szintre kell vagy akár lehet emelni a két – hét¹⁵ – művet.) Az „iskolaregény” kifejezés persze eléggé megtévesztő, erős Musil- vagy Ottlik-asszociációkat működtethet, pedig ez a világ meglehetősen távol áll mind az *Iskola a határon*, mind pedig – mondjuk – a *Törless iskolaévei* világától.

A konfliktusjelleg erőteljes, a zárt közösségek, a – néhol – túlzó autoriter rendszer, az ebből származó, ezzel szemben felálló csínyek, és egyéb dolgok utal(hat)nak a Potter-regények iskolaregény voltára, mégis, a fenti három beskatulyázás közül ez a legnehezebben fenntartható, itt egyszerűen a hangsúly tevődik át az (iskolai?) élet teljesen más szféráira. A sikerregényt talán nem kell magyarázni, sőt, azt hiszem, hogy ez a cím egyszerűen elvitathatatlan.

Ám meseregény. Miért mondjuk rá, hogy meseregény: miért nem lehet egyszerűen „lemesézni”, vagy miért nem mondjuk rá, hogy „fantasy”? Anélkül, hogy elbogatellizálnám a dolgokat, elsősorban azt kell felelnem, hogy hossza miatt nem mese, illetve, a fantasy kapcsán, hogy igazság szerint nem nagyon tudjuk, hogy mi a fantasy. A fantasy-vel foglalkozó szakirodalom¹⁶ „szerencsére” eléggé csekély és széttartó ahhoz, hogy a fantasy műfaji kérdéseire ne tudjunk mindenkinek tetsző, összefogott választ adni.

A Potter-regényekre nagyon nehezen, helyenként egyáltalán nem alkalmazható a Propp-féle „mesegrammatika” – nincs ezen semmi csodálkozni való, lévén az eredetileg orosz varázsmesékre íródott; mint már említettem, a Rowling-világ olyannyira széttartó, nemkülönben – eddig – annyira kis részét volt alkalmunk megismerni, hogy az író-nő bármelyik folytatásban előkaphat egy olyan ötletet, mely tönkrezúzhatja a legjobban kidolgozott elméleteket is – hiába, mindig nehéz még nem létező dolgokra (mint például a Potter-regények hét kötete) elméletet gyártani. A világ egyébként ellen is áll a Propp-vizsgálatnak, túlságosan szabad, és *szabály-talan* a szerkesztésére nézve. (Erős a gyanúm, hogy először vannak kész a „dolgok” és a „történések”, és csak utána kerül „körítés” mögéjük.)

Leegyszerűsítve felfoghatnánk úgy a fantasyt, mint a fantasztikus irodalom egy speciális esetét – ez valószínűleg meg is állná a helyét, csak akkor meg kell mondani, hogy mi az, ami komplementer halmazától megkülönbözteti¹⁷. (Már a fantasztikus irodalom elválasztása az irodalom egyéb területeitől is problémát okoz.)

Mi lehet az, ami a fantasyt a fantasztikus irodalom egyéb ágaitól megkülönbözteti? Úgy gondolom – és már félek is, fogom fejmem –, hogy ebben az esetben (is) kénytelenek vagyunk a „jól bevált” „mainstream-megkülönböztetést” megtenni. A „régivonalas” fantasynek ugyanis szerény véleményem szerint van néhány olyan jellegzetessége, mely – bizonyos korlátozások mellett – alkalmas lehet arra, hogy segítségükkel (és több-kevesebb szerencsével) megkülönböztessük őket az egyéb területektől, jelen esetben elsősorban a mesétől – mint a másik vetélytárostól a Potter-regények besorolása terén.

¹⁵ Magyarázat: *három* Star Wars és négy Harry Potter. A maradék két SW-film esetleg látványvilágában veheti fel a versenyt Potterékkal – legalábbis véleményem szerint.

¹⁶ Nagyon kell vigyázni, hogy a fantasyt ne keverjük össze a fantasztikummal, a fantasztikus irodalommal, bár ez a széttagolás, azt hiszem, néhol tarthatatlan – a fantasztikus irodalom hajlamos „összemosódní” az olyan „peremirányzatokkal”, mint például a horror vagy a fantasy.

¹⁷ Állítólag egyébként az, hogy a fantasztikus irodalomban a „fantázia”, a rejtély, a csoda, a bűbáj etc. a mindennapi élet kulisszái közül rongyol elő. Persze, tudjuk, hogy ez nem így van, hiszen maga Todorov mondja, hogy akkor kerül elő a fantasztikum, mikor a bizonytalanság, az ingadozás. (A szereplő vagy az olvasó ingadozása?) Az is nyilvánvaló, hogy akkor hivatik életere a fantasztikum, mikoron a félelem előtör. Holott nyilvánvaló, hogy elsősorban a „természetes” és a „természetfeletti” paralell együttéléséről van szó.

Ilyen megkülönböztető lehet például a világfelépítés. A fantasy – fantasyben is megkülönböztethetünk mintegy hat-nyolc (meglehetősen összemosható) irányzatot: az említett high fantasy, a dark fantasy, a heroic fantasy etc. – mindig kínosan ügyel a világra – összetett, kidolgozott, világos: következetes és ellentmondásmentes, „jól formált string”. A mesék esetében a legtöbb jóindulattal sem lehet azt mondani, hogy hihetetlenül kidolgozott háttérük lehetővé teszi „típusmesék” írását. A fantasy esetében eme kidolgozott világok minden részletességük mellett is annyira egyediek, hogy egy ismert író általunk jól ismert világán – Tolkien, Pratchett, Feist etc. – egy bárki által írt történetet olvasva egyértelműen eldönthető, hol – adott esetben az is, mikor – játszódik a történet. A Rowling-művek esetében ez a megközelítés kis bukkanókat rejt magában, a már említett „nem-befejezettség” miatt, de azt mondhatjuk, hogy jó eséllyel sikerülhet beazonosítani egy Potter-világon játszódó történetet, még akkor is, ha az nem az ismert helyszínek egyikén játszódik. Fantasy – Mese – 1 : 0.

Azonban – ebbe is bele lehet kötni, jaj, de mennyire! – a fantasyk tetemes része – legalábbis nagyrészt műfaji jellemzőinél fogva – utazásregény. Bármely (el)ismertebb fantasyt vesszük górcső alá, akár az említett Tolkien-, Pratchett-, Feist-hármas, szerencsétlen hősök, ha csak egy pillanatra is, abbahagyják a kalandkodást, szövetségsszövögetést, jólmegérdemeltpihenést, azon kapiják magukat, hogy lovagolnak, talpalnak vagy hajóznak valahova.¹⁸ Ezzel szemben minden Potter-regényben kettőt, és csak kettőt utaznak; egyet oda, s egyet vissza, ezt akár fintorként is olvashatjuk a fantasyk irányába. Szó sincs itt utazásról, a Harry Potter nem fantasy. 1 : 1.

Hasonló stílusban – és „szerkesztettségben” – lehetne még folytatni a végtelenségig, ám a kedves olvasó szellemi és jómagam fizikai épségének érdekében nem teszem. A Harry Potter ugyanis meseregény és pont. Kicsit (nép)mese az elhagyatott és meggyötört legkisebb fiúról, kicsit fantasy varázslókkal és szörnyekkel, kicsit (nép)mese szigorúan megállapíthatóan jó vagy gonosz szereplőkkel, kicsit fantasy a maga világmegalkotottságában etc.

Jut eszembe: akkor legyünk már egy kicsit kronologikusabbak, és mondjuk meg, hogy a *Végtelen történet* micsoda. Miután megbeszéltük, és – mint egy jó marxista konferencián – meg is szavaztuk, mi légyen az, megmondom, mi a Harry Potter. Ugyanaz.

MAGA „A” HARRY POTTER

Harry Potter szűkebb szociális (szf)éráját tekintve – bármilyen furcsán is hangzik – igazán jó helyzetben van: rendelkezik egy barátnővel, aki – egyrészt barát, de – potenciális nő (és akkor még nem is beszéltünk a – szintén nem-túl-látens – hűg szerepéről) és egy (fiú)baráttal, akit, bár nagyon szeret, mindig könnyen fölé tud emelkedni.¹⁹ (Ja, pénze is van, döggivel...)

Mindezeket persze bőven kompenzálja Harry szerencsétlen múltja és jelene – jövőjéről bölcsen hallgatunk, hiszen könnyen belátható, hogy ha az iskolai karrier közben ő(ke)t érő problémák megoldódnak, nevezetes (legyőzhetetlen – de azért *annyira* nem, hiszen a tökéletességet senki sem szereti: ez persze csak jóslat) tagja lesz a varázslótársadalomnak.

Ez Rowling egyik „varázslatos” megoldása, és – mint a többinél is – döbbenetesen

¹⁸ Ne feledjük Bilbo megfontolandó szavait a kapun való kilépésről!

¹⁹ Időközben – nem feltétlenül az írás derekán, könnyen lehet, hogy korábban – J. K. Rowling is rájött erre, és észszerűen kezelte: konfliktust alakított ki belőle, mit később feloldhatott.

egyszerű dologról van szó: legyenek Potternek olyan tulajdonságai, melyek – bár nem emberfeletti – mindig segítik őt a bajból, de ne lehessen előre tudni, mi az.²⁰

Ilyen értelemben ez egyfajta kvázi-fejlődésregény: nem zajlik tulajdonképpeni fejlődés, hiszen Harry tulajdonképpen olyan marad végig,²¹ amilyennek a kezdet kezdetén megismertük – magyarul az az elején bemutatott néhány tulajdonsága megmarad, ám mindig újabb és újabb dolgokat tudunk meg róla – miközben „megismerkedünk” az olyan tulajdonságok fontosságával, mint a talpraesettség, ravaszság etc., illetve azzal, hogy milyen fontos a szeretet, barátság, hűség – ezek a „rejtettségek” egyszerre bukkannak elénk a múltból és a jövőből: „előfejlődnek” minden idősíkon.

Ne felejtjük el azt sem, hogy Harry Potter szociokulturális helyzetét tekintve *első-sorban* „David Copperfield” – Rézmező Dávid. Bámulatos, hogy Rowling mennyire szeretné teljesen átlagos ifjonnak láttatni Pottert. Mindent elkövet, hogy Harry – látásra – egy legyen a többi diák között, akinek a fent említett dolgok miatt (árvaság, gonosz mostohák, sanyarú – folyamatban levő – gyermekkor etc.) még rosszabb is a sorsa, mint hasonszórú diáktársainak (és sikereit mindig pusztán fent említett jó tulajdonságainak köszönheti). Persze mindig kilóg a lóláb. Nem könnyű úgy Copperfieldnek lenni, hogy az embernek tetemes betétje van a Gringottsban²², és persze az átlagos „átlagos diákok” nem nagyon „szoktak” überbrutál vezérvarázslók által kántált halálos átkokat túlélni. Szóval, annyira nem jön össze ez a „tömegbe olvasztás”, de azért szép próbálkozás volt.

Azt se hagyjuk figyelmen kívül, hogy annyira nem is árva: vannak neki szupplementumai – elsősorban apaszupplementum: Dumbledore; de van (lehet) neki anyaszupplementuma is: McGalagony személyében. Milyen érdekes ez, merthogy Potter mégiscsak fiú, ergo az anyaszupplementumnak „kellene” erősebbnek lennie. (Talán azért van ez így, mert Rowling nő?) Meg aztán van neki egy természetistenség- (vagy tán inkább szatírszerű?), darabos, roppant erős és kedves segítője is: Hagrid, aki a „bukott diák”-sztereotípa aranyos képviselője, és kiszámíthatatlan – valljuk be: kissé mafla – alaptermészete miatt Rowling számára ismét nagyszerű könnyítést ad. Amennyiben nem tudja vagy nem akarja a kis hősök direkt és nyilvánvalóan nagyon ügyes nyomozásfolytatását, ha egy kis véletlent akar az események közé szőni, ha egy kis figyelemelterelő mellékvágányra van szükség: ott van mindjárt Hagrid, aki elszólja magát, és adott a nyom, amit lehet követni, aki sárkányt nevel (ami persze tilos), akivel bemehetnek a Tiltott Rengetegbe (ami persze tiltott), aki ellen szintén ármánykodnak a gonoszok (lám, milyen gonoszok: még ez a kedves Hagrid is!) etc. Igaz, hogy pocskék süteményt süt, de a sikereinek – amiket bárgyúsága ellenére is elér, hála Dumbledore-nak és a mázlinak – lehet örülni, az élet különböző területein jelentkező inkompetenciáján pedig lehet szórakozni. (Felejtethetetlen például a negyedik részben Hagrid udvarlása.)

Egyszóval ha csak Dumbledore (a világ vezető – ez azért érzékeltetett – varázslóképzőjének igazgatója) és Hagrid (mint eme iskola szintemindenese – vö. „a portás minden intézet legfontosabb embere”-paradigma) barátságát nézzük, már akkor lehet

²⁰ A szerzőnő egyébként – roppant ügyesen – olyan tulajdonságokra hegyezi ki a probléma megoldását, melyek egyszerűen fordíthatók olyasmí(k)re, hogy „bátorság”, „együttérzés”, „elszántság” etc. – ezek adják együtt azt a „full house”-t, amivel Potter mindig nyer, ám – és itt található az egyik zseniális „módszert” – ha lehet így fogalmazni –: nem említi ezeket szó szerint. Pontosabban: nem vesz fel egy olyan elbeszélői pozíciót, amiben ezek a tettek *explicit*e „hősiesse” válnának. (Nota bene: a „hősies” szónak ma igenis vannak negatív konnotációi. Ma Butch Cassidy nem lehetne hős, csak egy heroikus barom.)

²¹ Tudom, serdülőkor...

²² A varázslók bankja.

látni, hogy a „hivatalos helyszínen”, ahol maga a történet játszódik, is komoly hátszéllel lavírozik a fiú. (Ekkor még nem is beszéltünk egy lekötelezett házimanóról, aki ugyan eddig többet ártott, mint használt, de ne feledjük, hogy a házimanók komoly mágikus hatalommal bírnak; illetve Harry Potter keresztapjáról, Sirius Blackről, aki szintén bír ezzel, vele kapcsolatban csak az a probléma, hogy mindenki – mínusz négy ember – meg van róla győződve, hogy elmebeteg tömeggyilkos.)

Mindeme segítőknél nyilván hangsúlyosabbak az „ellenek”, Draco Malfoy – sőt, ahogy Potter most már kinőtte a negyedik kötetet is, egyre hangsúlyosabban Lucius Malfoy, az apa. Draco Malfoyt nem lehet komoly ellenfélnek elkönyvelni – Harry magát Voldemortot győzi le úton-útfélen, hogy állhatna meg vele szemben a kis Draco? Arra persze jó, hogy csendesen szemétkedjen, de semmi komolyabb problémát nem tud okozni. Határozottan nagyobb problémát okoz Perselus Piton, a bájitaltanár, lévén felnőtt, képzett (vezető) mágus, ráadásul már a kezdetektől – mikor Draco még kezét nyújt Harrynak, aki durván utasítja el – gyűlöli őt. Állandó ellenség Frics is, az iskola-gondnok, de hát ő minden diákot utál, hiszen ő maga kvibli: máguscsaládból származó „varázstalan”, olyan, aki nem tudja használni a mágiciát. (Kedves jelenet s egyben jó példa a könyv[ek]ben található párhuzamra világunk és a varázslóvilág között, mikor egy apróbb csíny után Frics szobájába viszi Pottert, ahol Harry rádöbben a gondnok kvibli mivoltára: az ugyanis megrendelte a *VillámVarázs*-t; „*Levelező tanfolyam kezdő varázslók számára [...] A VillámVarázs a legújabb tudományos eredményeken alapuló, biztos sikert ígérő tanfolyam. Garantáltan azonnali sikerélmény! A topshami Madam S. Tchalan ezt írta nekünk: blablabla D. J. Prod táltosmester (Didsbury) leveléből idézünk: A feleségem sosem tartott elég bűbájosnak, de az egyhónapos VillámVarázs kurzus után sikerült kecskévé változtatnom őt! Köszönöm, VillámVarázs!*” Azt hiszem nem is kell jobb idézetet találni ahhoz, mennyire is veszi komolyan Rowling a mágiciát...)

TOLDÁSOK

Pár szó a filmről

A helyszín a patinás Oxford. A forgatás előtt rendszereseek voltak a diáktüntetések, hogy itt aztán nem. Aztán mégis. Lehet, hogy a vezetőség nem véletlenül vezetőség – jobb finánciális érzékük lehet.

A film rendezője Columbus – szegényt (bár Bakács Tibor Settenkedő állítja) nem Charlesnak hívják, hanem Christophernek; ha nem lőtte volna le Robert Jakobson kapcsán Kálmán C. György a poént, azaz „biztos egy rokon”, akkor én is szívesen elviccelődnék ezen.

Ismerhetjük olyan szép pénzt hozó, de bugyutának is csak nagy jóindulattal nevezhető filmek révén, mint például a *Home Alone*. Már a kezdeteknél összefuthattunk néhány botránnyal, például a gyerekszereplők gázsiját illetően, de a folytatás sem volt zökkenőmentes. Richard Harris – aki Dumbledore-t játssza, s állítólag csak unokája kedvéért vállalta a szerepet – elhunyt. Lehet keresni új színészt: felmerült például, hogy „Gandalf” (Ian McKellen) elvállalná a szerepet. A forgatások állandó halasztódása miatt viszont Hermione (Emma Watson), Ron Weasley (Rupert Grint) és maga Harry Potter (Daniel Radcliffe) is csak nagy nehézségek árán játszhatja el a fiatal kis trió szerepét, hisz gyúriják már egy ideje a maturációt. Mindenesetre a következő részben (*Harry Potter és az azkabani fogoly*, előreláthatólag 2004-ben) biztosan ők szerepelnek még. A rendező azonban változik, Columbus letérszi a lantot, Alfonso Cuarón felkapja azt.

Az első rész kapcsán az tűnik a legnagyobb hibának, hogy aki nem olvasta el, nem érti. Jómagam ezt nem tudom megítélni, de sok helyről hallottam ezt; annyi azonban

bizonyosnak látszik, hogy a regényhez képest történt kihagyások nem mindenütt érthetőek és/vagy kellően megalapozottak. A szereplők, a helyszínek és a képek azonban tagadhatatlanul „viszik a filmet”.

Bonyolódik a dolog, a második rész nem hozta azt a sikert, amit elvártak, nem tudom, miért, egyáltalán nem rosszabb az elsónél. Ráadásul jóval eseménydúsabb – izgalmas jelenetek egymásutánja –, s a már említett házimanó, Dobby sem ok nélkül jelöltetett az Oscarra: pont olyan viccesen sajnálatra méltó, aranyosan visszataszító, és annyira emberi, mint kell; szerencsére a Jar-Jar-effektust is el tudták kerülni.²³

Draco Malfoy (Tom Felton) is tudja hozni azt, amit az előző részben: döbbenetesen jól játszik a fiú. Az már „csak” az érem másik oldala, hogy – lévén ő a gonosz és megátalkodott Malfoy –, szerencsétlen gyerek addig kapta a becsmélő, fenyegető, sértő leveleket, hogy ma már pszichológushoz jár. Hja, tudjuk, Isten állatkertje...

Nem mehetünk el továbbá az ismert Shakespeare-színész és -feldolgozó, Kenneth Branagh mellett sem, aki Lockhart professzor szerepében színészkedik – kétszeresen is. Kitűnően teszi a beképzelt öntömjéntanárt, aki azt játssza, hogy híresen jól (el)bánik a veszedelmes lényekkel.

A kritika kritikája (?)

Amellett, hogy – mint tudjuk – a gyerekek elkezdtek olvasni, a Potter-regények gyakorlatilag olyan örök emberi értékekre tanítanak, mint a fent említettek. Többek között emiatt döbbsentem meg annyira, mikor az első olyan írást olvastam eme művekről, melyek meglehetősen kedvezőtlen színekben festették le a regényt.

A (lábjegyzetben már említett) vádak hallatán (olvastán) először – rusztikusan fogalmazva – köpni-nyelni nem tudtam. (Fogalmazhattam volna csúnyábban is.) A teljesség igénye nélkül – és hogy többé-kevésbé úriember maradhassak – csak felsorolnék néhányat a megalapozott, értelmes vádak közül:

Okkultizmusra és sátánimádatra uszít (sic!), eltorzíja gyermekeink világképét, akik majd jól azt hiszik, hogy van mágia, pedig nincs; azzal mindent meg lehet oldani, pedig nem. (Mennyire összetartó táborral van dolgunk? Egy másik kritika szerint azért veszélyes, mert mágia igenis van, és felhívja erre a figyelmet. A hülyeség csimborasszója: eme tábor egy prominens képviselője a TV-ben képes volt ehhez hozzáfűzni azt [most figyeljünk!]: érdemes elgondolkodni, hogy a középkorban évszázadokig üldözték a boszorkányokat, ennek csak volt valami oka!)

Félelmet, borzongást kelt. Elfogadtatja a sátánizmust – a főhős (szegény Potter, ha tudná, mennyire gonosz, nem tudna többet tükörbe nézni) homlokán levő jel (egy szerencsétlen villám) köztudottan (!) a Sátán (nem, nem vagyok sátánista, csak azért írom nagybetűvel, mert tulajdonnév, bocs) egyik jele. (Rendben, az SS kapcsán még csak-csak köztöködhetnek, de itt? Égessünk meg minden transzformátort? – Vagy csak vegyük le a szekrényekről a villámot, hátha agyonvág valakit a ménkű? – Itt mindenki megbolondult?)

Kedvencem (az egyik): a visszataszító dolgok nem Istentől valók. (Égessünk meg minden pattanásos embert is. Ja, kinek van tüszős mandulagyulladás, jöhet! Persze a hozzászólót sem hasonlítanám vezető kozmetikai cégek modelljeihez...)

Van még kedvencem: azt vetik a könyv szemére, hogy ha már ennyire olvasott, akkor miért nem használja ezt arra, hogy tanítja a gyerekeket, jó viselkedésre és erkölcsre nevelhetne. Kicsit összekeverték a fiúk a dolgokat. Ha azt tenné (ti. orrba-szájba okítana), akkor kutya nem olvasná, viszont ez esetben – lévén kutya nem olvassa – nem is kellene okít-nevelni.

²³ Azaz nem lett belőle egy feleslegesen fennforgó, viccesnek szánt idióta, akinek a beszédstílusa hallatán egy kavicsban is megemelkedne a vérnyomás.

Még vicc: (jó)néhány ilyen „epilepsziásra fanatizált fundamentalista”²⁴ olyat csinált, amit a negyvenes évek óta nem nagyon látott a világ, és előhozta a – viszonylag gyakran előhozott – „sírjak vagy röhögjek”-érzést: autodafé. A harmadik évezredben ott tartunk, hogy homo sapiensek (bölcs vagy értelmes emberek – mind a jelzöt, mind pedig a jelző tárgyát kérdőjelekkel látnám el) kimennek terekre, és mivel nem tetszik nekik valami, elégetik. (Nem szeretnék a szomszédjuk lenni, és Inter–Juve örökrangadót nézni a barátaimmal. Félnék.) Csak még annyit a dolog kapcsán: ha már megyünk az EU-ba, remélem nem kerülök velük egy fölkébe.

Appendix – jegyzem, a másik csoport se kutya. Talán csak az a jobb, hogy nem agresszorkodnak, de a hülyeség azért ott is burjánzik, kezdve a „hiteles” varázsló- és boszorkányképző intézetektől egészen a hóbaglyokat tömegesen felvásárló legyenmegagyereknekmindene-bagázsig. Szerencsétlen (védett!) állatok pedig, uram bocsá, ragadozók, meg különben is vadállatok, lehet majd csodálkozni, ha a kis klambónak – aki ezek után (ilyet lehet nem észrevenni?) sokkal inkább Dursley, mint Harry Potter – jól kikaparja a szemét.

Joanne K. Rowling

1965. július 31-én született Bristolban, onnan költöztek Winterbourne-be. (Állítólag volt ott egy szomszéd család, Potterék, és ezt jobb névnek tartotta, mint amilyen az övé.) Az Exeter University francia szakának elvégzése után az Amnesty International-nél helyezkedett el. 1990-ben jött a Potter-ötlet, az említett Manchester–London vonatút alatt. 1992-ben Portugáliába költözött férjével, majd – a válás után – vissza, Angliába, Edinburgh-be. Itt – ismerjük a mesét – kávéházakban írta meg a Harry Potter első részét, állítólag olyan szegényen, hogy órákig üldögélt egy kávé mellett. (Jó, de ha szegény volt, akkor minek ment kávéházakba?)

A kiadók – mondhatni bevett szokás szerint – nem voltak hajlandók kiadni, míg Christopher Little a Bloombury Children Bookstól be nem adta a derekát, ami valószínűleg élete legjobb döntése volt. 1997. júniusban megjelenik a *Harry Potter és a bölcsék köve*, nem sokkal később a Scholastic Books 150 ezer dollárt fizet az amerikai kiadás jogáért, ami meg is jelenik 1998-ban; nem sokkal később 2. és 3. kötet követi. Ezek a könyvek aztán el is helyezték magukat a New York Times bestsellerlistájának első három helyén. A többi – hogy közhelykedjünk még egy jót utoljára – már (befejezetlen) történelem.

²⁴ A szép kifejezés Kornya Zsolttól származik, aki egy hasonló „józanságú” jelenség kapcsán használta.

Kommunikáció a személyes részvételű interaktív szerepjátékok kontextusaiban

1. BEVEZETÉS

Az emberi interakciók döntően a kontextualitáson alapulnak – azon belül is a kommunikációban részt vevő felek előismeretein – és az implicit tudattartalmakon, vagyis az előfeltevéseken. Az interakciókban való megnyilvánulásaink nagyban függenek a partnerről alkotott képtől (predispozícióinktól), ezek pedig kapcsolatban állnak reprezentáltságuk mértékével (azaz mennyire véljük „ismerni” a másikat). Emellett a világról mindenkor a lehető legpontosabb képet igyekszünk kialakítani, hogy a különféle szituációkban sikeresen cselekedhessünk – a világról, amelyet a társakkal megosztunk, óhatatlanul a társaktól is igyekszünk információkat beszerezni. A mindennapok interakcióiban szükséges tudások mindannyiunk birtokában vannak, ezzel a ténnyel számolunk is, ha belebonyolódunk egy-egy kommunikációs aktusba. Cselekvéseink színteréről – életvilágunkról – alkotott benyomásaink, elvárásaink, idealizációink felépítő mechanizmusának mibenléte – úgy tűnik, az egyik legbonyolultabb kérdés. Szinte biztosra vehető, hogy e bonyolultság mögött feltételezhető összetettség lehet az a tényező, amely lehetővé teszi, hogy rendkívül flexibilisek legyünk, ha valamilyen új szituációba kerülünk. Azt feltételezem, hogy e rugalmasság miatt tudjuk feldolgozni mindennapi mozgásterünk, életvilágunk történéseit, és ezeket ugyanezen okból jól tudjuk alkalmazni merőben más jellegű helyzetekre, feladatokra is – például imaginárius viszonyok közt, fikciókba való beleélés során.

A szerepjáték (RPG) kapcsán szerettem volna ilyen, egyébként a mindennapi valóság reprezentálását segítő „rutinokat”, kapcsolódási pontokat keresni. Első pillantásra a szerepjátékban való részvételhez speciális tudásokra van szükség, ám ez csak részben igaz. A felhasználásra kerülő tudások egy jelentékeny része ugyanis köznapi eredetű. Ezen sejtésem több tényezőn, illetve megfigyelésen alapszik. Az egyik viszonylag egyszerű következtetés: a különféle szerepjátékok a játékmenet szempontjából hasonló elemeket tartalmaznak, mégpedig olyanokat, amelyek nincsenek szoros kapcsolatban a speciális, az egyes játékokra jellemző szabályokkal (ilyen például a szereplők közötti interakciók bonyolítása). A többi jóval közvettebb, a szabálykönyvek rövidegével kapcsolatos – amit nem szabályoznak, nem írnak le, azt a résztvevőknek kell kitalálniuk vagy tudniuk.

Igyekeztem végiggondolni, mi tartja működésben az elképzelt szituációkat, és hogyan válhat élménnyé, szórakozássá a fikció e sajátos műfaja. Tanulmányomban részben személyes tapasztalataimat, megfigyeléseimet dolgozom fel, részben játékosokkal és ún. kalandmesterekkel készített interjúkra, beszélgetésekre támaszkodom.

2. A SZEREJPÁTÉK ÉS A NAIV IMPLICIT ELMEELMÉLETEK

A tudatelméletek és naiv implicit elméletek tetten érhetősége az interaktív szerepjátékok kontextusaiban az RPG-világok, -szabályok felépítésének és működtetésének sajátosságaival magyarázható. Az RPG-szabálykönyvek, úgy tűnhet, nem virtuális világok (a szót annak klasszikus jelentésében használom), mert bár képük eltér a mindennapi valóságtól, *működésük* alapvetően azonos vele. Ugyanis már terjedelmüknel fogva sem képesek teljes szabályrendszer átfogó reprezentálására. A terjedelmen és a tisztázatlanságon túl a szerepjátékosok (a „közönség”) könnyű beleszoktathatósága, azaz a játék könnyítése is ilyen ok lehet – ha a szerzők az adott szabálykönyvet nem is ilyen megközelítésben alkották meg, a végeredmény ugyanaz. A szerzők (azaz RPG szabály- és „világalkotók”) szintén a „mindennapi világ gyermekei”, így nem feltételezhető, hogy újra kívánnák alkotni az emberi gondolkodás- és vélekedérendszer aspektusait (ez egy játék szempontjából nehézkes is lenne).

Ezen a helyen még nem kívánok kitérni arra, hogy milyen árulkodó hiányok találhatók ilyen szabálygyűjteményekben, de a vizsgálhatóságot éppen ez adja. A szabályok a mindennapitól eltérő lehetséges kontextusokra és vélekedésekre adnak magyarázatot, működési keretet (például ki varázsolhat, hogyan, mikor; „kasztrendszer” játékvilágokon belül stb.). Amiért mégis vizsgálható az emberi elme viszonyulási és kognitív rendszere az RPG egyes megnyilvánulásai kapcsán, a klasszikus szerepjáték kontextusainak sajátosságában bújjik meg.

Az egyik markáns jellemző, hogy a játékkülésen minden akció verbálisan valósul meg, tekintet nélkül arra, hogy ez (vagy hasonló történések) a hétköznapi életben esetleg nem így történik. Néha olyan situációkat kell megoldani és ezeknek értelmezési keretet nyújtani, amelyek (például gyorsaságunk folytán) nem jut(hat)nak el a verbális szintre a játék világán kívül.

Másik tényező, hogy a játékosok többsége nem ismeri annyira az adott játékrendszer (melynek kerete között szimbolikusan cselekszik), hogy akcióinak részletes kidolgozásakor a szabályokat segítségül hívhassa (ekkor használja szerintem a mindennapi elmemodellt vagy a józan paraszti ész).

A harmadik tényező az, amikor a szimbolikus cselekvés valamilyen aspektusból sike-
rületlen; ilyenkor kerül sor általában a kontextus részletes „tisztázására”, olyan motívációk, predispozíciók és vélekedések verbalizálására, melyek feltárása a mindennapi életben szokatlan. Meglátásom szerint főleg ez utóbbi „hibák” vizsgálata hozhat érdekes eredményeket. Mindenekelőtt azonban szeretnék egy rövid áttekintésben kitérni arra, mi is az a klasszikus interaktív szerepjáték (Role Playing Game, RPG).

3. RÖVID ÁTTEKINTÉS ÉS FOGALMAK

Ez a többek szerint hobbinak beillő tevékenység „körökre osztott szerepjáték” vagy egyszerűen csak „szerepjáték” néven vált ismertté Magyarországon. Eredetileg az USA-ból származik, de mára gyakorlatilag mindenhol elterjedt, és nem elhanyagolható üzleti tevékenység kapcsolódik hozzá szabálykönyvek, folyóiratok, regényfolyamok, kiegészítő kötetek kiadása, esetleg klubok működtetése formájában (házánkban legismertebb a Valhalla Páholy, illetve a Beholder Bt.).

Az első, valódi értelemben vehető szerepjátékot egy amerikai, bizonyos Gary Gygax alkotta meg a 70-es években *Dungeons and Dragons* néven; ennek továbbfejlesztett változata az *Advanced Dungeons & Dragons* (AD&D), mely azóta is az egyik legismertebb „rendszer”, és közvetve valamennyi RPG őse. Az alapötlet első pillantásra egysze-

rúnek tűnik: a szerző(k) olyan imaginárius, regényes keretet hoz(nak) létre, melyben a játékos (befogadó) szereplőként cselekedhet, tehát úgy, hogy hatással lehessen (és legyen) a történésekre. Ez gyakran kiegészül azzal, hogy a megformált szereplők változnak, fejlődnek az események hatására, egyfajta karriert futnak be. A játék mindig több-szereplős, ami nagyon lényeges vonás; ezen csoporttevékenységben a játékosok közvetlenül hatnak egymásra.

Nagyon leegyszerűsítve a szerepjátékot leginkább valamiféle „kollektív regényírás-hoz” lehetne hasonlítani. Összejön pár ember, képzeletbeli regényünk írói; mindegyikük a regény egy-egy főszereplőjének (karakterének) cselekedeteiért felelős, kivéve a mesélőt (vagy kalandmestert, röviden KM, angolul storyteller, illetve dungeon master), aki a főszereplőkön kívüli világ eseményeit találja ki, illetve formálja meg és vezeti elő. A kalandmester szerepe döntő a játék hangulata, bonyolítása szempontjából, hiszen általában ő tartja kézben az eseményeket, vázolja vagy alakítja ki a szituációkat és kontextusokat, a játékosok közti közvetlen kommunikációban pedig olykor egyfajta moderátorként is fellép. A játékmenetben a KM gyakran vesz részt közvetlenül ún. nem játékos karakterek (röviden NJK vagy NPC – az angol Non Personal Character kifejezésből) szerepeltetése révén. Az NJK-kat a mesélő a karakteralkotás szabályai szerint hozza létre és személyesíti meg. Ezekkel a játékosok karakterei ugyanúgy interakcióba kerülnek a játék során, mint a többi játékos karaktereivel, bár az egyes NJK-k kidolgozottsága és reprezentálhatóságának mértéke nagyon eltérő lehet.

A játék kezdetén a mesélő elmondja, hogy az egyes játékosok által megszemélyesített szereplők mit látnak és mit hallanak az adott pillanatban. Ezután a játékosok elmondják, hogy karakterük hogyan reagál a látottakra, a mesélő pedig kigondolja, hogy ezeknek a cselekedeteknek mi a hatása. Majd kezdődik minden előlről. Maga a játék folyamata tehát nem bonyolult, sokkal inkább zavarba ejtők a szabálygyűjtemények; ezeket nevezik a játékosok „rendszernek”. Az AD&D sikere felsorolhatatlanul sok ilyen „rendszer” megalkotását inspirálta; a teljesség igénye nélkül: M.A.G.U.S., Warhammer, Warhammer 40 000, Cyberpunk 2020, Storyteller sorozat (Werewolf, Vampire, Changeling, Mage, Wraith), Shadowrun, Rifts, Floating Vagabonds, Bubblegum Crisis, Call of Cthulhu, Cult, Ars Magica, Requiem, Star Wars, Mutant Chronicles stb. Mindegyik rendelkezik néhány csak rá jellemző sajátossággal, ám alapvető vonásaik azonosak és bizonyos típusokba sorolhatók – a következőkben erre térnek ki bővebben.

A szabályrendszerekről

Ami első látásra érthetetlenül teszi a szerepjátékokat, az a hozzájuk tartozó szabályrendszer és zsargon. Nem szabad azonban a szerepjátékot összekeverni a szabályrendszerrel. A szabályok csak arra valók, hogy megkönnyítsék a mesélő dolgát. Vegyünk egy példát: az egyik játékos úgy dönt, hogy karaktere átúszik egy folyót. Hogyan döntse el a mesélő, sikerrel jár-e a karakter, vagy esetleg elsodorja a víz? A mai szerepjátékrendszerek kétféle receptet kínálnak az ilyen jellegű problémák megoldására: valamilyen véletlen eseménytől teszik függővé a karakter sikerét (például kockadobás), vagy pedig a mesélőre bízák a döntést.

Az első típusba tartozó szerepjátékok szabályrendszere merevebb, és nagyobb szerepe van a játékban (gyakran nagyobb, mint magának a történetnek). Ezekre a játékokra jellemző, hogy a karaktereknek számokban kifejezett tulajdonságaik vannak (például Erő, Intelligencia, Ügyesség, Szépség stb.). Eme típus elsősorban a harc modellezésére alkalmas, így a játék folyamán is viszonylag gyakran kerül sor csetepatéra a játékosok karakterei és különféle „rosszfiúk” között. Ezeknél a játékoknál gyakran van szükség (nem ritkán 4, 6, 8, 10, 12, 20 oldalú) dobókockákra és táblázatokra. Az akciók bonyolításának szabályait az ilyen RPG-ben „harcrendszernek” is szokás nevezni, a karakterek

említett tulajdonságai és (például a M.A.G.U.S. nevű magyar RPG rendszerben) ún. képzettségei befolyásolják a cselekvések eredményességével kapcsolatos kockadobásokat. Például egy játékos bejelenti, hogy karaktere hangtalanul akar lopakodni, erre van képzettsége – „lopakodás 30%” –, ami azt jelenti, hogy 30 százaléknyi esélye van ennek sikeres megvalósítására. Ekkor dobnia kell két 10 oldalú dobókockával; ha mondjuk az első dobás 2, a második 8, akkor az akció sikeres; a százalékláb „alá dobott”. A karakterek foglalkozás, életút vagy származás szerint bizonyos típusokba, ún. kasztokba tartoznak, ami többé-kevésbé meghatározza, milyen képzettségeik lehetnek (harcosnak fegyverforgatás, varázslónak mágia, íjásznak célzás stb.). Vannak szabadon választható (zsargonban „felvehető”) képzettségek, mint például lovaglás, autóvezetés, gyógyfűvek ismerete stb. A kasztra jellemző képzettségeken túl (melyeket a karakter az elején megkap) a játékosok a karakter játék közbeni tapasztalatának mértéke szerint (ez az ún. „tapasztalati szint”) később másokat is felvehetnek. A játékosok karaktereik pályafutását és tulajdonságaikat karakterlapon vezetik.

A második típusba tartozó játékok sokkal szabadabbak. Az ilyen rendszerek alapfeltevétele az, hogy a valódi életben sincs semmi véletlenszerű, legfeljebb olyan dolgok történhetnek, melyeknek nem tudjuk az okát. Így a mesélő veszi át annak a valaminek a szerepét is, ami a karakterek szemszögéből „Sorsként” jelentkezik. A rendszer kétségtelen előnye, hogy az állandó kockadobálás megszüntetésével, az igazán jó játékhoz elengedhetetlen hangulat kialakulását megkönnyíti; hátránya viszont, hogy nem kínál könnyű megoldást például a harc szimulálására.

Elvben lehet szabályrendszer nélkül is szerepjátékot játszani. Ez a módszer azonban nem nagyon elterjedt, mert a szabályrendszereknek megvan az az előnyük, hogy erősen beleintegrálódnak valamilyen „világba”.

A „világ”

A képzeletbeli világ, melyben egy szerepjáték története játszódik, döntően befolyásol(hat)ja a történet jellegét. Hogy miért van egyáltalán szükség képzeletbeli világokra? Mert a valódi világ – többek között a szerepjátékokat kedvelők szerint – unalmas. Unalmas abban az értelemben, hogy az elképzelt dolgok mennyiségéhez képest elenyészően kevés dolog található meg benne. Nincs például mágia, nincsenek hiperhajtóművek, nincsenek gonosz varázsló-császárok és még lehetne sorolni a végtelenségig. Nem mint ha ezek nélkül nem lehetne szerepjátékot játszani. „De miért korlátoznánk a fantáziánkat, amikor elképzelt univerzumok végtelen sokasága várja, hogy játsszunk bennük?”

Az elterjedt szerepjátékok többségéhez tartozik egy vagy több jól kidolgozott világ, melyekben ki-ki találhat olyan neki tetsző dolgot, amit alkalmasint az életvilágban nem. Gyakran – de nem mindig – egy regényciklus vagy film univerzumát használják fel erre a célra. Van például *A Gyűrűk Urából*, a *Csillagok háborújából*, a *Star Trekből* készült játék. Olykor irodalmi művekből nőnek ki játékvilágok, példa rá a *Cyberpunk 2020* vagy a *Cthulhu hívása* című játék (előbbi William Gibson *Neurománca*, utóbbi H. P. Lovecraft írásai nyomán készült). Az ilyen „alpművek” ismerete azért hasznos, mert a későbbi játékos ezeket elolvasva tisztába jöhet azzal, mire is számíthat majd a játékban. A folyamat fordítva is igaz, abban az értelemben, hogy játékvilágok kapcsán is szülehetnek regények, írások. Az ilyenek szintén alkalmasak lehetnek egyfajta „felkészülésre”, ám sok játékvilágra igaz, hogy „gyártottak”, vagyis kiadói megrendelésre készültek (például *Rifts*), és a szabálykönyv nélkül az írások csaknem élvezhetetlenek – ezeket nyilván „rajongók” vásárolják; az üzleti érdek ezen a ponton nagyon érezhető.

Sok mesélő szeret saját világot kitalálni. Ez természetesen nehéz feladat; ki kell találniuk számos önálló kultúrát, nyelvi és vallási sajátosságokkal, mitológiával, társadalmi és gazdasági infrastruktúrával stb. Amiért mégis megéri, az az, hogy egyrészt hozzá-

járulhat az általános műveltség fejlesztéséhez (a különböző földi civilizációk kultúráinak sokasága áll készen arra, hogy „ellopják” őket, de ehhez olvasni kell róluk), másrészt pedig a mesélő a maga által létrehozott világot nyilvánvalóan mindig jobban ismeri, mint egy „gyári” világot.

A játékvilágok és a lehetséges történet (kaland vagy sztori) között szoros összefüggés van. Egyes világok eleve „kikényszerítenek” valamilyen játékmódot. Például az ember nehezen tud elképzelni egy *Csillagok háborúja*-mesét birodalmiak és űrhajók nélkül. Ennek azért van jelentősége, mert gyakran vetik a szerepjátékok szemére, hogy „erőszakosak”. Természetesen a játékosok nem verekednek a mesélővel, de sokan már azt is borzalmasnak találják, hogy a történet folyamán a játékosok karakterei (szintén képzeletbeli) embereket ölnek meg. A szerepjátékokban nem szükségszerű, hogy a harc domináljon, sőt! Az általam ismert és kérdezett játékosok szerint az ilyen unalmas és „igénytelen”; a harchoz való viszonyulás és az interakciók szerint a játékosok megkülönböztetnek stílusokat, melyeket játékokra és konkrét személyekre is használnak jelzőként. Az alábbiak egy szerepjátékokkal foglalkozó internetes fórumon jelentek meg – a szerző szerint a lista nem teljes, de jellemző:

- „Hack-and-slash: „gyakás gyakás hátán” (szerepjátékos szlengben a gyakás a harcnak vagy az ölésnek felel meg). Én ezt nem is nevezném szerepjátéknak, mert nincs jelentősége, hogy a karaktereknek van-e egyáltalán személyisége a harcértékeken kívül. 14 éves kor alatt játszanak sokan ilyet.
- Monty haul: „tápolás” (tápolás = tárgyak, előnyök megszerzése). A lényeg az, hogy a játékosok karakterei egyre több és jobb fegyvert, valamint egyéb felszerelést szednek össze. Magára valamit is adó szerepjátékos körülbelül tíz perc monty haul után halálra unja magát.
- Dungeon-irtás: a fenti kettő kombinációja. A történet sematikus, a lényege az, hogy van valahol egy labirintusrendszer, kincsekkel és szörnyekkel megtömve, és a karakterek csapata (a „parti”) végigirtja. Ez a stílus sem különösebben igényes.

Ezek voltak a szerintem „igénytelen” stílusok. Aki már látott mást (és idősebb 15-16 évesnél), sosem akar majd ilyesmit játszani. Az alábbiakban néhány „igényes” stílust mutatok be:

- Heroic fantasy: nomen est omen. A karakterek a borzalmasan jó és borzalmasan hősies hősök, akik megmentik a világot a borzalmasan gonosz gonoszok karmai közül. Közben vidáman csobog a nyáltenger. A stílus remekül alkalmas amerikai filmek parodizálására.
- Dark fantasy: a történet többnyire a valódi világ egy módosított változatában játszódik. Látszólag semmi sem változik, de a háttérben valamilyen gonosz hatalom próbál elérni valamilyen sötét célt. A látszat ellenére ez a stílus egyáltalán nem véres, inkább borzongató. Jellemzője, hogy nagyon nehéz jól mesélni.
- Puzzle-solving: a történetben a hangsúly valamilyen logikai feladvány megoldásán van. Ez lehet egy bűnügy felderítése, politikai intrikák szövése vagy bármi más. Gyakran kombinálódik a role-playing stílussal.
- Role-playing: a szó legszorosabb értelmében vett szerepjáték. Nem biztos, hogy van bármilyen „központi” cselekmény; a karakterek beszélgetnek egymással és világuk többi lakójával, nézeteiket ütköztetik, filozófiai vitákat folytatnak. Ha egy karakter csinál valamit, akkor azért csinálja, mert a személyisége ezt diktálja, nem azért, mert „ez a mese”.

Hogy mi különbözteti meg az „igénytelen” játékot az „igényestől”? Erről a kérdéstről késhegyre menő vitákat lehet folytatni; szerintem az igényes játék egyik ismérve az, hogy több óra telik el kockadobás (és harc) nélkül. Mások szerint dobókocka nélkül nem is játék a játék. Abban viszont a többség egyetért, hogy az igénytelen játékot arról

lehet felismerni, hogy a karakterek személyiségének van-e jelentősége, hogy eredetiek-e a karakterek, nem épülnek-e „A harcos”, „A varázsló”, „A törpe”, „Az elf”, „A pap” stb. sémák valamelyikére. (Az első három „stílus” egyébként – engem személy szerint – erősen emlékeztet néhány számítógépes játékra.¹)

A játékidő

Maga a játék az ún. játékküléseken zajlik, melyek hossza igen változatos – attól függően is, hogy a játékosok mennyire érnek rá; néha a távozó játékos „kimesélhető” a történetből, de gyakoribb a játékkülés „befagyasztása” ilyenkor. Az időtartam 1–2 órától a maratoni 5–6 óráig is terjedhet, sőt néha – bizonyos rendezvényeken főleg – akár napokig tartó játékkülések is előfordulhatnak. Az sosincs megszabva egyébként, hogy a mesélő által felvezetett sztori mennyi játékkülésen keresztül húzódhat. A játék során kétféle időmérés használatos; adott egyfelől a játékkülés valós ideje, illetve időtartama, ez a real-time vagy külső idő, másfelől ettől megkülönböztetik a történet, azaz a játék belső idejét, a play-time-ot. A kétféle idő jelentősen eltérhet egymástól, de a megkülönböztetésnek nem ez az egyedüli oka (erről a későbbiek során ejtenék szót).

4. VIRTUÁLISAK-E AZ RPG-VILÁGOK?

Sokszor lehet olyan véleménnyel találkozni, mely a szerepjátékvilágok és -rendszerek egyik sajátosságának tartja a virtualitást, azaz valamiféle lehetséges, alternatív valóságot lát a különféle játékokban. Az ilyen megállapítások elég ingoványos alapokon nyugszanak, ha általánosítanak olyan sokszínű (szinte követhetetlen) jelenséggel kapcsolatban, mint a szerepjáték. Talán lehetséges olyan rendszert találni, amelyre a virtuális jelző igaz (például a – szerepjátékos körökben – hírhedt *Szomszédok* című játék, amelynek – az ismert filmsorozat szereplőivel – egy pesti panelház a világa, vagy a *Vampire* című dark fantasy játék), de az általános minta nem ez. Meg kell itt jegyezni, hogy még senki sem csoportosította általános vagy különleges jellemzők alapján a játékvilágokat. Éppen ezért az alábbiakban néhány ismertebb és népszerű rendszeren alapuló világra hivatkozom, majd az érvelés és a további gondolatmenetek is főleg ezekre vonatkoznak, emellett talán lehetőség lesz olyan közös jegyek összegyűjtésére, melyek helyettesíthetők vagy esetleg feleslegessé tehetők az egyes világok csoportok szerinti rendezését.

Visszatérve a virtualitásra: itt alapvetően az a probléma, hogy a legtöbb játék célja éppen a valóságtól való elrugaszkodás – a mindennapi valóságra való reflexiójuk az esetek döntő többségében technikai kényszerűség. Az RPG-világok kétségkívül elképzelték, de abban az értelemben, ami a helyszíneket, lehetséges szituációkat vagy játszható szereplőket illeti. Ellenben a karakterek akcióinak tervezése, véghezvitele, illetve az imaginárius környezet alapvető tulajdonságai a legtöbb játéktípusban nagyon is megfelelnek annak, amit az ember a mindennapi valóságból ismer (például ha vannak fák, feltételezhető, hogy fel lehet rájuk mászni, ha felmáztunk, feltételezhető, hogy onnan messzebbre látni). Igazság szerint a szabálykönyvek játékonként eltérő mélységben (azaz részletességgel) tárgyalják az általuk ábrázolt játékvilágot, de egy sem akad, amely

¹ Bár szerepjátékokból is készítenek számítógépes játékokat, az említett stílusok leginkább a harcorientált ún. „first-personal shooter” vagy „first-personal” kalandjátékokra hasonlítanak elviekben. Ezekben a végtelenül egyszerűen felépített „történetekben” sokkal inkább a játékos reflexei, mintsem kognitív képességei a döntőek. Ilyen játékokra példa a *Doom* (lövöldözés minél nagyobb fegyverekkel) vagy a *Diablo* (labirintusokban és különféle helyszíneken kószálás, közben a „hős” egyre erősebb eszközöket talál, és egyre erősebb ellenfeleket öl meg).

maximum öt-hat kötetnél többre rúgna. Ez a terjedelem nem lehet alkalmas egy komplett, elképzelt valóságfolyam megjelenítésére úgy, hogy minden egyes apró tényezőt felvonultasson.

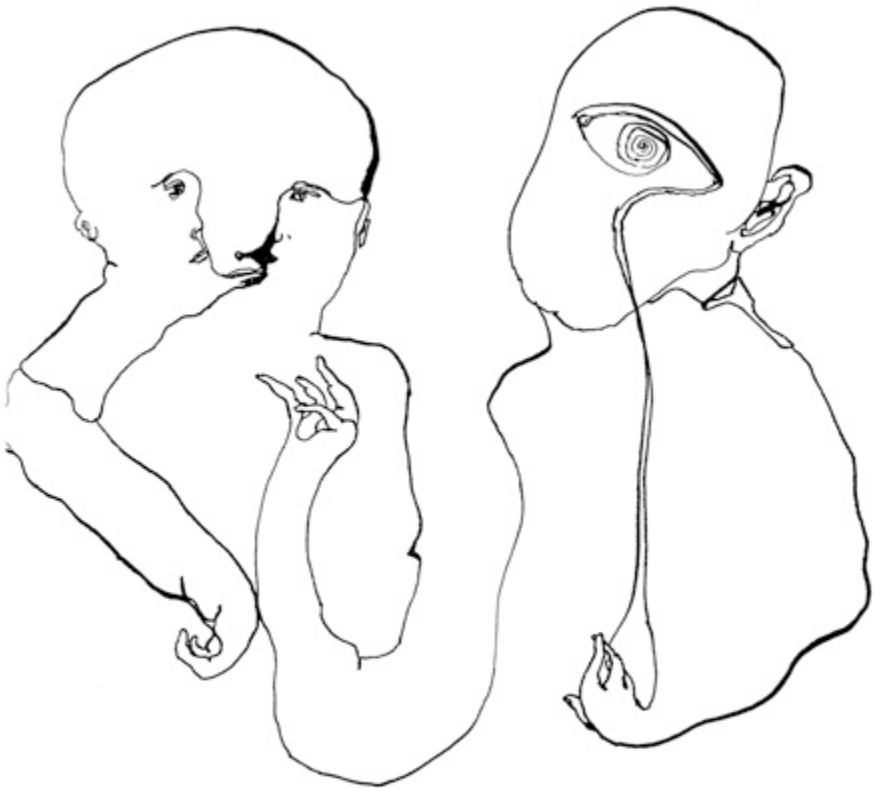
A játékvilágokon belül a fizikai világ általánosan úgy épül fel, mint a valóságban, ez ugyanúgy igaz az emberi elme vagy test képességeire (a játszható fajok általánosan „humanoidok”, a játékosok pedig az emberi elme képességeit vehetik csak igénybe akkor is, ha történetesen például ork fajú karakterrel játszanak). Sok esetben ezekkel nem foglalkoznak sem a világleírások, sem a szabálygyűjtemények. Összességében a szabálykönyvek egyfajta kivétel- és eltérésgyűjtemények a világleírások tekintetében a mindennapi valósághoz képest; ami ezeken a különbségeken kívül esik, az „ugyanolyan”, mint megszokhattuk. A lehetséges karaktertípusok közvetve ezen kivételek termékei (például *Ars Magica* – nagy történeti hűségre építő játék –: olyan, mint a középkori Európa, csak *van* mágia, tehát van varázsló karakter stb.), s ezzel csaknem eljutottunk a lényeghez. Itt válik világossá, miért is tudnak ennyire elvonatkoztatott alapú kontextus(ok)ban zökkenőmentesen lezajlani a különféle kommunikációs aktusok. Valóban meglepő, amikor viszonylag tapasztalatlan (vagy először játszó) játékosok nagyon bonyolult kontextuális viszonyokat kezelnek aránylag zökkenőmentesen. A megszokott emberi életvilágok, illetve a mindennapi valóság és a játékvilágok összehasonlíthatóságának kérdése azonban átvezet a népi elmeelméletek alkalmazhatóságának, használatának területére.

5. FELTEVÉSEK

1. Első feltevés, hogy a játékosok a karakterek irányításakor, a szimulált és valós interakciókban a mindennapi életben használt elvárásaikat működtetik.
2. Másik feltevés, hogy a cselekedetek (illetve itt: szimbolikus akciók) és történetek értelmezésében is elő fog kerülni ez a vélekedérendszer és magyarázóelv, kiegészülve a játékos karakterének képességeit érintő magyarázatokkal.
3. Kiderülhet az is, hogy a másik szereplő (karakter) felmérésekor a játékos projekciót alkalmaz. Azaz, ha ismeri a másik játékost, annak vélt reakcióiból indul ki; karakterének ennek megfelelő tudatosságát és vélekedéseket fog tulajdonítani. Ez érdekes lehet olyan esetben, amikor az adott karaktertípus nagymértékben inkoherens jegyekkel rendelkezik a játékos normális attitűdjeivel szemben (morálisnak vagy segítőkézsnek ismert személy például „boszorkánymestert” játszik M.A.G.U.S. rendszerben, alapvetően hatalommániás, önző, néha őrült karaktert). E viszonyulás várakozásom szerint olyan játékban fordulhat leginkább elő, ahol: *a*) tapasztalatlanok a játékosok és/vagy *b*) jól ismerik egymást, alkalmasint a mindennapokból. Ellenkező esetben az ilyen viszonyulás háttérbe szorulhat, kiegészülve azzal, hogy tapasztaltabb játékosok a már említett játéktílusokat is szokták figyelni (például „gyakós” = erőszakos, „tápolós” = hatalommániás, „alvó” = konfliktuskerülő stb.).
4. Érdekes megvizsgálni, hogy a szerepjátékban működik-e az empatikus beleélés, a másik helyzetébe való belehelyezkedés mint annak várható reakcióit vagy cselekedeteit meghatározó módszer/eljárás. A karaktertípusok némely tulajdonsága elég kötött – ezek alapján kikövetkeztethető egy-két reakció; kérdés, hogy valóban történik-e beleélés, vagy csak egyfajta számítás működik.
5. A karakter megszemélyesítése hasonló problémát vet fel: a játékos vajon irányítja csupán a karakterét, vagy ő maga válik (bizonyos fokon – legalábbis a reagálás játékkörülményektől független motivációs szintjén – például érzelmi motiváció) „cselekvővé”?

6. AZ ÉLETVILÁGBÓL SZÁRMAZÓ ELŐISMERETEK JELENTŐSÉGE AZ RPG-VILÁGOK FELÉPÍTÉSÉBEN

Bár a szerepjátékok nem modellezik az életvilágot, mégis lehetővé teszik valós tapasztalataink és előismereteink felhasználását, ugyanakkor több eltérő paramétert tartalmaznak, melyek új hipotetikus szituációk és interakciók kipróbálását teszik lehetővé. Olyan tapasztalási lehetőséget biztosítanak, amelyet életvilágunk nem, ezért is lehetnek többek között vonzóak. Felteszem, hogy (a tapasztalataink alakította) személyiségünk szintén beépülhet a játékba. Az RPG-világok és rendszerek messzemenőn építenek hiedelmeinkre, a valós világgal kapcsolatos fogalmainkra, nem utolsósorban elvárásainkra. Mint arról szó esett, ez feltétlenül szükséges, hogy a játék ne legyen szükségtelenül bonyolult vagy éppenséggel elfogadhatatlan. Ezek az elvárások első pillantásra annyira evidensek, hogy átsiklunk felettük, de nem szabad elfelejteni, hogy az ehhez hasonló vélekedések is (és ezek az egyszerűbbek) milyen hosszú tanulási folyamat eredményei. Az ilyen, fizikai érzékeink kapcsán megalapozott vélekedéseink helyet kapnak a szerepjátékokban, hiszen a játékvilágba az érzékszerveinket nem „vihetjük magunkkal”, mégis következtetnünk kell a történésekre – másképpen. Mozgásterem az a darab a világból, amit látok, hallok, érzek, amit jelenlétemmel képes vagyok befolyá-

Két kékloppa

Lucy Akon

solni, megváltoztatni (megfogni, elmozdítani stb.), vagyis az „itt”. Vannak dolgok, amikről tudom, hogy léteznek, de nincsenek mozgásteremben, ám elhiszem azt, hogy léteznek. A karaktereknek is ugyanilyen mozgásterük van a játékban – nekik a játékvilág az életvilág. Projekció útján feltételezhető, hogy a játékvilágban a karakterek életvilága hasonlóan működik, mint a valóságos életvilág, ami alapja lehet a beleélésnek. Ha ezt a viszonyulást a többi játékosról is feltételezem, az azt jelenti, hogy a köznapis észjárás idealizációi működőképesek maradnak a játékban is.

Az előzetes tudások egy másik csoportja társas, társadalmi eredetű, melyet a szocializációval sajátítunk el (például udvariassági formulák); a játékban sem beszélnek más nyelven (ha valaki karakterével udvarias akar lenni, ezeket használhatja). A környezet definiálásának tudását (vagyis azt, hogy „a világ relatív-természetes aspektusának típusos vonásait, amelyek csoportomon belül úgy szerepelnek, mint a pillanatnyilag magától értetődőnek vett dolgok kérdésessé nem tett, de bármikor kérdésessé tehető összesége”) használjuk fel, hogy megtudjuk az adott világban elfoglalt helyünket.

7. AZ ÁTÉLÉS ÉS A BELEÉLÉS LEHETSÉGES (PSZICHOLÓGIAI) ALAPJAI

A történet elfogadása és felismerése

Ha egy történet jó és hatással van ránk, gyakran mondjuk, hogy hihető vagy kerek egész, pedig ez számtalan esetben különösnek tűnhet. Miért jó történet a *Csillagok háborúja*? Nagy kupac fizikai képtelenség tűnik fel benne; ki nevezné hihetőnek a fénysebesség feletti utazást (jelen tudásunk szerint), a hangos robbanásokat az űrben vagy a szkafander nélküli űrsétát? A film mégis hatással van ránk – úgy tűnik, ez nem a fentiekben múlik. Valószínű azonban, hogy szépen felépített, vagyis önmagához képest koherens és egész, kirívó ellentmondások nélkül, és ami fontosabb: már az elején felkészítenek rá minket, hogy ilyen lesz. A történeteket, főleg a fiktíveket nagyon valószínű, hogy e két dolog miatt tudjuk megemészteni; nincsenek nagy önellentmondások, és be tudjuk határolni, miként is értelmezzük azokat (horrorként, sci-fiként, meseként, dokumentumként stb. – a cseh *Olajfalók* című filmet sokan egészen komolyan vették annak idején). Az utóbbit – úgy tűnik – a szocializáció során sajátítjuk el, a kultúra is meghatározza, milyen történeteket érthetünk meg egyáltalán, és minden történettípushoz bizonyos fokig tartozik néhány séma (ezek a „műfajok”, ha úgy tetszik). Pszichológusok figyelték meg, hogy a gyermekek bizonyos életkorig nem vagy csak nehezen tudják megkülönböztetni a fikciót a valóságtól és természetesen a különféle történetek típusait egymástól. Bizonyos – mivel szándékolt élménykeresésről van szó –, hogy lélektanilag felkészülünk egy-egy fikció befogadására, amikor például kinyitunk egy könyvet vagy leülünk a tévé elé.

Miért szeretjük a történeteket, és miért szeretünk részt venni bennük?

A pszichológusok és szociálpszichológusok szerint lélektanilag vonzódunk a történetekhez. Ennek több lehetséges magyarázata is van, ezek közül kettőt szeretnék kiemelni:

a) *Otthonosság az életvilágban.* E feltevés szerint közösségi hajlamaink, kultúránk és társadalmi mozgásterünk adott kultúrkörben szintetizálnak bennünk egyfajta – a többiekével többé-kevésbé koherens – elképzelést életvilágunk működéséről. Ez az elképzelés tapasztalataink alapján persze változik, ám vannak benne nehezen változtatható pontok és elvárások, amelyek egyfajta biztonságot, az otthonosság érzetét keltik bennünk. Éppen azért nézünk, olvasunk, hallgatunk történeteket, mert elvárásaink teljesülését

reméljük általuk – ezáltal megerősítve azokat. Profán példával, ha hiszünk benne, hogy „kutyából nem lesz szalonna”, a Dallas kapcsán elvárjuk, hogy Dzsoki a jövő héten is gonosz legyen. Az ilyesmi áttételesen a valós világ valós személyeire is kivetíthető („lám csak, láttam már ilyet” – mondjuk ekkor). A hasonlítások és az elvárások olajozott működése ad stabilitást világgépünknek, segítve, ne támadjon zavar, bizonytalanság bennünk. Ennek ellentmondhat, hogy előfordul: a főhős bűnöző, gyilkos stb., a néző mégis „közösséget” tud vele vállalni. Ne feledjük azonban, hogy nemcsak személyiségekkel, hanem célokkal és magatartásmintákkal is jól tudunk azonosulni.

b) A *próbáld ki magad* típusú magyarázat szerint azért vonzanak a történetek, mert az eseményeket követve önkéntelenül végiggondoljuk, mi mit tennénk egy-egy szituációban, hogyan reagálnánk adott interakcióban. Eszerint a fiktív helyzetek érdekes tapasztalatokkal szolgálnak saját magunkról, attól függetlenül, van-e reális esély hasonló esemény, illetve interakció valós körülmények közti megtörténézésére avagy sem. Itt szeretném megemlíteni, hogy az izgalom valós veszélyforrást nélkülöző átélése szintén sokak számára kedvelt szórakozási forma.

Nehéz állást foglalni, vajon melyik érvelés jár közelebb az igazsághoz; valószínűleg a kettő nem határolható el egymástól élesen, és a szituációtól is függ, melyik kerülhet előtérbe. Felteszem, ha a helyzet ismerős, akkor az *a feltételezés*, ha sok ismeretlen elemet tartalmaz, a *b magyarázat* lehet jellemzőbb.

Azonosulás a karakterrel

Egy történetben előforduló szereplők „hitelessége”, azaz megfelelése a fikciónak a legfontosabb dolog, ami meghatározhatja a beleélés és befogadás minőségét. Fontos, hogy valóban érdekel-e, mi lesz a szereplő(k) sorsa, vagy csak végigkövetjük az eseményeket különösebb élvezet nélkül. A kérdés az, mik lehetnek azok az indíttatások, melyek alapján egy szereplő sorsa érdekes lehet számunkra, ezt mi befolyásolja leginkább.

G. Currie példája szerint (*The Paradox of Caring. Fiction and the Philosophy of Mind*) S. Noir *Masters* című regényének központi figurája (Jagó) nem rendelkezik igazán vonzó tulajdonságokkal, míg ellenfele (Crawford) sok szempontból igen. Az író egy narrátor szemszögéből láttatja az eseményeket (E/1 leírás) és Jagó sorsát. A narrátor Jagót tartja szimpatikusnak, pedig patetikus, nehezen érthető és határozatlan egyéniség, míg Crawfordot – akiről kiderül, hogy „igazán rátermett” – antipatikusnak; a szöveg természetesen ezekre a predispozíciókra játszik rá. Jagó azért szimpatikus-e, mert a személyiségét annak érzi az olvasó, vagy mert a narráció közvetlenül azt sugallja? Az E/1-es elbeszélés („én ott voltam”) nagyon impresszív eszköz. A szerepjátékban is főleg ezt használják, jobban követhető, ki mikor, mit mond – ám ez, szerintem, nem elégséges ahhoz, hogy a befogadónak minden „eladható” legyen. Az RPG-ben minden játékos a maga karakterének narrátora. A játékban minden játékos/narrátor a maga képzeletbeli regényét írja, melyek egymással összekapcsolódnak, így a többi játékos a többiek képzeletbeli regényének befogadója is lesz, nemcsak a „sajátjáé”. Vadidegen emberek ritkán állnak le szerepjátékot játszani egymással, a „narrátorok” ugyanis burkolt vagy nyílt formában folyamatosan véleményt mondanak a szereplőkről és az eseményekről. A narrátort el kell fogadni, különben a befogadóban nem válthat ki érdeklődést, nem lesz hatása annak, amit mond. Erre az elbeszélő is vigyáz, hiszen lényege, hogy meghallgassák – például nem mondhat folyton olyanokat, melyek gyökeresen eltérnek a többiek vélekedéseitől, előfeltevéseitől, irrelevánsak stb. Ez könnyen belátható, hiszen valami oka kell legyen annak, hogy elfogadjuk: a „narrátort” érdekli egy bizonyos szereplő sorsa, és annak is: minket érdekel, a narrátor mit mond. Nézzük, miért érdekelhetik a játékos a karakterével történő dolgok.

Bizonyos pszichológiai közelség egy játékos és karaktere között adott és nyilván-

való. Ennek oka, hogy ő hozta létre, az „övé”. Szerepjátékos körökben általános tapasztalat, hogy a játékosok gyakran kreálnak a saját személyiségükhöz hasonló, azzal több pontban koherens karaktert. Ugyanakkor az is világos, hogy a játék közbeni eseményeket, tapasztalatokat mindenki világosan képes elkülöníteni a valós világban szerzettektől – a karakter „személyiségét” senki sem keveri össze a sajátjával. Ez tehát még nem elég. Miért váltanak hát ki a fiktív események sokszor magas fokú feszültséget a befogadóban?

A játékosok személyiségének bevonódása a fikcióba

A befogadó személyisége részt vesz a beleélés folyamatában, mégis a teljes személyiség reprezentálódik? Akármennyire feledkezzünk is bele egy fiktív történetbe, annak világát és történéseit sohasem keverjük össze a valósággal. A „próbáld ki magad” magyarázattal ez látszólag ellenkezik, azonban még olyan beleélésre „kihegyezett” fikciótípusok esetében is, mint az RPG, minden játékos tisztában van vele, hogy élményei fiktívek, tapasztalatai – még személyiségéhez a legmesszebbmenőkig hasonló karakter esetén is – hipotetikusak. Előfordul, hogy valaki olyan hősnek drukkol, olyan karaktert irányít, amelyet a mindennapi valóságban nem tartana szimpatikusnak, mert például olyan módszereket alkalmaz, melyek a befogadó normáit sértik. Hogyan lehet közös lélektani nevezője például egy középiskolai filozófiatanárnak (befogadó) és egy maffiavezérnek (főszereplő)? Magyarázhatja – például egy filmben – a történet alakítása; a főszereplőt a legkönnyebb követni motivációi, cselekedetei szempontjából (sikeres lesz-e?). A szerepjátékokra mindez hatványozottan igaz, a karakterválasztás és a narráció is hozzájárul mindehhez. Ezenkívül minden ember személyisége összetett, különféle jegyeket tartalmaz. E jegyek bármelyike könnyen előtérbe tolható, ha ennek nincsen különösebb, külvilágban megjelenő következménye (mint például egy gondolatkísérletnél), akkor is, ha ez egyébként ellentétes a tartós énképpel. A fikciónak éppen ez, a külvilággal szembeni hatás szempontjából való „zárttsága”, biztonsága van meg.

Az ily módon létrejövő „köztes én” a tartós énkép azon darabjaiból állhat, melyek a befogadó személyiséget alkalmassá teszik (adott szereplőn keresztül) a fikcióba való beleélésre. Esetleg úgy is tekinthető, mint egy „én-változat”, melyben eddig lappangó jegyek válnak meghatározóvá a többivel szemben. Ennek a „köztes ének” a szerepe és „élettartama” addig terjed, amíg a befogadó be nem csukja a szóban forgó könyvet, ki nem kapcsolja a videót stb., tehát adott fikcióhoz kötődik. Ebből az is következik, hogy minden ilyen át-, illetve beleélés személyes élmény, s akár tapasztalati értéke is lehet.

8. KOGNITÍV HIÁNYOK ÉS ÉRZELMEK

Ha a szerepjátékban követjük egy karakter sorsát, elvileg minden vele történő momentummal – a belsővel is – tisztában lehetünk, ennek alapján nem nehéz bizonyos érzelmi motivációkra, attitűdökre következtetnünk. Nem mindig tudunk azonban minden részletet (például a többi szereplőről, mégis érzelmeket tulajdonítunk nekik). Amikor fikciót fogadunk be, gyakran előfordul, hogy olyan érzelmek, attitűdök váltódnak ki bennünk, melyeket nem nyilvánítottak ki explicit módon, csak sugallták azokat, vagy a szituáció váltja ki őket. Lehetséges, hogy bizonyos helyzetekre megtanulunk reagálni – elképzelésünk van a helyzetek kimeneteléről, bonyolódásáról; ez lehet egyfajta szociális jártasság. Ha ilyen attribúciók meglétéből indulunk ki, fel kell tételeznünk olyan mintákat, melyek ezek felismerését segítik elő, hogy elvárásainkat a fikciók befogadása során működésképp tudjuk hozni. Például olvasunk valaki közeli rokonának haláláról, egy temetésről stb. Az ilyen eseménysorral kapcsolatos elvárás érzelmi síkon az együttérzés,

a gondolat, hogy az illető valószínűleg szomorú. Egy regény főhősének (akinek a „szemével látunk”) ugyanezt tulajdoníthatjuk, függetlenül attól, hogy sem ő, sem a szóban forgó illető és annak hozzátartozója nem létezett a valóságban soha; ez a jelenség a szerepjátékban még fokozottabb.

Meg kell itt említeni Erwin Goffmann dramaturgiai modelljét, amely kidolgozott forgatókönyvek helyett az egyéni szereprációk mentén való cselekvés mellett érvel. A szerepjátékok szempontjából ez annyiban és úgy lehet érdekes, hogy az egyes karakterek által képviselt szereprációk mennyire felismerhetők és koherensek – a karaktereknek a játékban megfigyelhető „személyisége” tekinthető egyfajta „homlokzatnak”. Innen tudható, hogy gonosz az, aki gonosz dolgokat cselekszik (vagy vice-versa). Ha egy karakter koherensen viszi szerepét – „jeleníti meg homlokzatát” –, az rendkívül impresszív lehet; gondoljunk bizonyos filmek „vérprofi” gonosz figuráira. A szerepekben való jártasság bizonyos kellékeket is tartalmaz (ruházat, beszédmód stb.), emellett előrevetíti, hogy a más szerepeket játszókat mit fognak tenni. Mindez azt sugallhatja, hogy helyelközzel tisztában vagyunk vele közösségi szinten, hogyan működik, hogyan néz ki egy-egy interakció, ami magyarázatul szolgálhat arra is, miért nem zavaróak a kontextusokra vonatkozó kognitív hiányok a fikciókban.

Azonban a kognitív hiányok kitöltése nem vonatkozik minden lehetséges történésre, érzetre, csak amelyet a fikcióban megjelölnek számunkra. Erre szeretnék egy irodalmi példát hozni Joyce *Ulysses* című regényéből. Legyen ez az a jelenet, amikor Leopold Bloom a kertjük pottyantós vécéjében dolgozt végzi, és közben elmélkedik: ezt a részt olvasva önkéntelenül kitöltjük a részleteket (akár volt már szerencsénk effajta alkalmatossághoz, akár nem). Az eszmefuttatás több ponton kapcsolódik a tevékenységhez, így kényszerítve vagyunk erre, holott ez az európai kultúrkörben nem „ildomos”. Ha ez a rész kimaradt volna a könyvből – amellett, hogy talán kevésbé lett volna vitatott –, eszünkbe sem jutott volna, hogy Bloomnak, mint minden embernek, időnként el kell végeznie a dolgát; a hiány nem lenne feltűnő. Kulturális gátjaink alapján az is nyilvánvaló, hogy ha a könyvben csak annyi szerepelne, L. B. kimegy a kerti alkalmatosságra, a hiány kitöltése nem lenne ennyire részletes, csak annyi, amennyi a kifejezés közvetlen értelmezéséhez kapcsolódó jelentés vagy képek felvillantásával jár.

Hasonló hiányokkal tele vannak a fikciók, ezek a fikció világának működésével kapcsolatosak, és közvetve a befogadást teszik lehetővé – senki sem viszi végig egy szereplő minden percét képzeletben; a fikció egy napja a befogadó egy napjába tellene. Az idő tehát darabolt.

Az RPG erősen épít az idővel kapcsolatos kognitív hiányokra. Már volt szó a kettős időről, a „play”- és a „real-time”-ről. Egy hatórás játékkülésen (real-time) a játékvilágban könnyedén eltelhet akár három-négy nap is (play-time). A játékidő egybefüggő folyam a külső szemlélő számára, de darabolt, mégpedig a nem szükségszerűen eljátszott, de hallgatólagosan szükségesnek tartott cselekvések (például evés, alvás, vagy olyanok, mint „egy nap eseménytelen lovaglás”) időtartamainak átugrása miatt. Ehhez hasonló jelenség az, amikor a játékosok (ha az adott RPG szabályai lehetővé teszik) előzőleg megválasztják, a játékvilág melyik történelmi korában kívánnak játszani: a kognitív hiány ilyenkor egész háborúkra, századokra kiterjedhet. Fontos azonban, hogy a játékosok karakterei számára az idő egybefüggő folyamként tűnik fel a játék során, úgy, hogy minden karakter számára azonosan telik.

Érdekes az a jelenség – mely bizonyos fokig az idő kettős felosztásához kötődik –, hogy a játékosok és az általuk megformált karakterek mást és mást tudnak, lehetséges ismereteik nem azonosak. A játékos a szituációkat részletesebben ismerheti, mint karaktere, utóbbi viszont – akárhogyan is – „benszülöttje” a játékvilágnak; emellett „régebben él” benne. A játékos jobb helyzetismeretének alapja az, hogy a játék során

elhangzó összes megnyilvánulásnak tanúja; olyanoknak is, melyeket például két másik karakter az ő karakteréről annak „háta mögött” folytat. Az ilyen, a karakter hipotetikus ismeretét meghaladó tudást tilos a játékban felhasználni – a játékosok azonnal kiesnének a play-time-ból, hiszen a real-time-ból származó ismeret megbontja az ok-okozati viszonyokat. Ezzel mintegy a többi játékos elvárás-rendszere kerül veszélybe: ilyenkor a játék megáll és valaki helyreigazítást tesz (a mesélő vagy valamelyik játékos), ez mindig real-time-ban történik. Nézzünk egy példát: a helyszín a CP2020 nevű játék világa, egy alvilági kocsmá:

Játékos 1: Szóval a csajnak már vérdíj van a fején.

Játékos 2: Ja, 2000 euró. Egy csomó főszer pályázik rá, tőlük hallottam az előbb, ott vannak a pultnál. Nomádok (motoros banda a CP-ben).

Játékos 1: Engem a főnöke küldött, hogy vigyem biztos helyre, de ugye neked fogalmad sincs róla, hol van? Van valami ismertetőjele?

Játékos 2: Van nála egy iguána, mindig magával hurcolja a vállán.

A harmadik játékos ekkor kapcsolódik be a történetbe, a karakteréről van szó bent, a kocsmában, aki a beszélgetés alatt még kint volt a bejáratnál.

Játékos 3: Akkor én most visszafordulok, és eldobom az iguánát.

Mesélő: Ezt nem hallhattad, míg kint voltál.

Játékos 3: Akkor bemegyek.

Aki a legrosszabb tudott, hammitörzsi 2000-ben Tetán.

A játékosoknak mindig szem előtt kell tartaniuk, miről nem lehet a karaktereknek tudomásuk, és a cselekvést – ha kedvezőtlen is – végig kell vinniük. A helyzet hasonlít ahhoz, amikor a játékos személyiségjegyei vagy mentális képességei jelentősen eltérnek a karakterétől – például lehet együgyű vagy őrült is egy karakter. Ennek „kijátszása” nem egyszerű feladat, de sokszor nagyon mulatságos helyzeteket eredményez. A példa a *Rúna* magazin gyűjteményéből származik, M.A.G.U.S. rendszerben folyt játékkülésen jegyezték fel.

A csapat varázshasználója a csapat 8-as intelligenciájú barbárjához:

– Te most menj fel a toronyba, és bontsd meg a varázskört!

Másik játékos: – Hogy? Micsoda?

Előző játékos: – Na, figyelj! Felmész, felsepred a padlót, és elfújod az összes gyertyát! Érted?

Az említett rendszerben a 8-as intelligencia meglehetősen alacsonynak számít.

A dolog másik oldala, hogy a karakterek sokkal inkább otthon vannak a játékvilágban, mint egy játékos bármikor is lenni tudna. A világért a mesélő a felelős, de nyilván nem dolgozza ki előre az egészet, hanem mindig azt, amiben éppen a cselekmény zajlik. A már meglátogatott helyszínek állandósulnak, de ha a játékosok máshová mennének, ezt jelezniük kell, amire a mesélő felkészülhet. A helyszíneken túl új szereplők is bekerülhetnek így a történetbe, melyek a karakterek számára sokszor nem is annyira újak (például előtörténetük megkonstruálása alapján). A szűkebb értelemben vett cselekvési környezet vagy díszletek felépítése tehát több tényezőn alapszik. Az egyik természetesen a játékosok képzelete, amit befolyásolnak életvilágbeli tapasztalataik, illetve tudásaik. A végső képet a mesélő leírása határozza meg, de a végeredmény egyéneknél így is eltérő lehet. Meg kell jegyezni azonban, hogy ezeket a leírásokat sokszor sematizálás, rövidítés jellemzi, a legszükségesebbekre szorítkozva.

9. A KARAKTER MEGSZEMÉLYESÍTÉSE

A játékos karakterhez való viszonyulásával kapcsolatban két szélsőséges feltevésből indulhatunk ki. Az egyik szerint a játékos igyekszik minél inkább belehelyezkedni a karakter szituációjába, sajátjaként kezelve annak lehetséges viszonyulásait. A másik feltevés, hogy a játékos bizonyos távolságot tart a karakterektől, saját viszonyulásait nem egyeztetni annak elvárható vagy számításba vehető viszonyulásaival, hanem inkább egyfajta irányítást végez csupán. Az előbbi a játékos személyiségével több ponton egyező karakternél valószínűbb, míg a másikat ott lehetne inkább megfigyelni, ahol a karakter egészen eltérő attól. Feltételezhetjük még, hogy bizonyos behatárolt karakterfüggő viszonyulások interferálhatnak a játékosok saját, interperszonális viszonyulásaikkal. Nézzünk erre egy példát: a M.A.G.U.S. rendszerben játszó két, egyébként „civilben” jó barát játékos egyike nemest, mégpedig fennhéjázó főnemes úrfit, a másik egyszerű harcos karaktert alakított, aki az előbbi testőréről szegődött. Nem kezelhették egyenrangú félként egymást – főleg a verbális interakciókban –, bár erre végig érezhető volt a késztetésük (például szóba került a „real-time” megbeszélések alkalmával). A szerepekből nem léptek ki; végül is a játékmenet kínált megoldást a problémára: a harcos karakter megmentette egy alkalommal a nemes karakter „életét”, aki ezután már – hálából – bizalmasabban, egyenrangúbbként bánhatott a harcossal.

A karakterek nem fixáltak, hanem fejlődésképesek, változtathatók, ám nem előzmények nélkül. Ebben az esetben a fenti történés szükséges volt ahhoz, hogy a két

karakter közti viszonyváltozás indokolható legyen. Mind a többi játékos, mind a mesélő elvárta, hogy megokolják ezt – bár a kívánság kívülről jött, ebben az esetben mindenki elfogadhatónak tartotta az „életmentés = hála = barátság” magyarázatot. Ha nem állnának fenn ok-okozati viszonyok a személyiségjegyek és azok megváltozása(i) között, a játék élvezhetetlen, „művi” jelleget öltene.

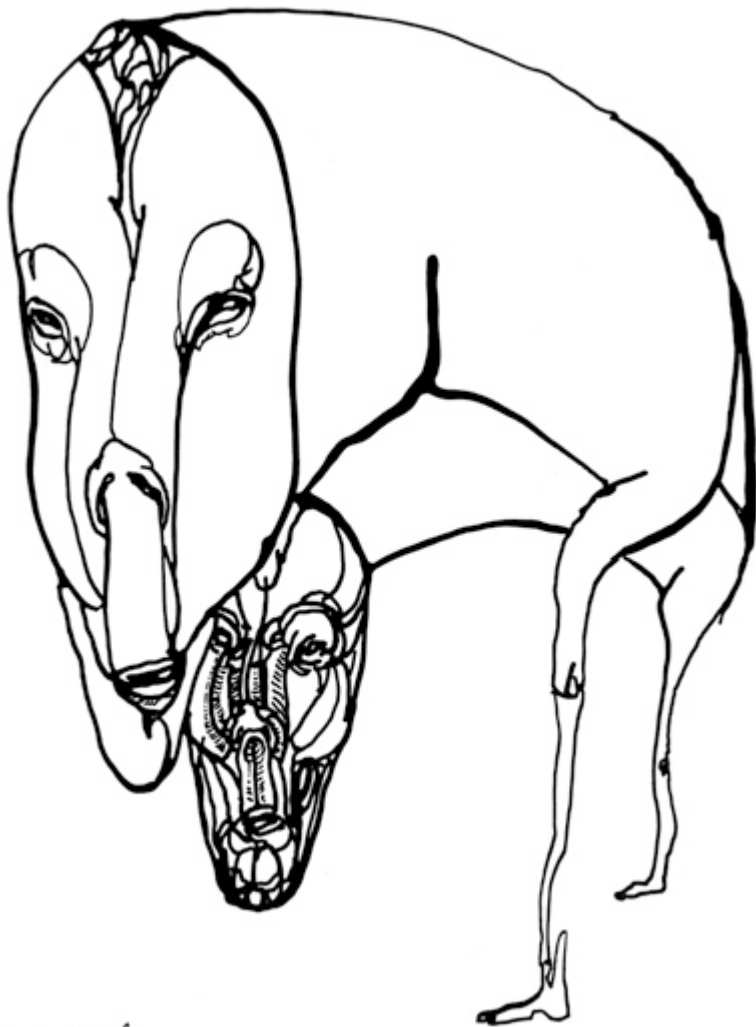
Úgy tűnik tehát, hogy a játékosok egyaránt használnak különféle helyzetek megoldására empátikus beleélést, sémákat, illetve attribúciókat. A személyközi viszonyok tisztázására és a döntések (saját és másokéi – hiszen bizonyos szinten a saját karaktert is „kezeleni” kell) értelmezésében viszont erőteljesen jelen van az ok-okozati magyarázatokra való törekvés, sok esetben mentális állapotok tulajdonításán keresztül. Emellett állandóan jelen van a racionalizációra való törekvés; ezek együttesen a népi tudatmodell, illetve -elmélet erőteljes jelenlétére utalnak.

10. ÖSSZEGZÉS ÉS ZÁRÓ GONDOLATOK

Tanulmányomban remélhetőleg sikerült bepillantást nyújtanom a személyes részvételű interaktív szerepjáték interakcióinak működésébe, és talán világosabbá vált, mi is ez a sokak által választott szórakozási forma. Ugyanakkor mindez jól demonstrálja az emberi kogníció hihetetlenül bonyolult és kifinomult voltát ilyen, bizonyos szempontból redukált, de egyben sűrített interakciós helyzetekben is. A téma ma még messze feldolgozatlan, annak ellenére, hogy a jelenség szinte kínálja magát a különféle kutató-sokra, melyek talán közelebb vihetnek a szituációk feldolgozásának és megértési mechanizmusainak részletesebb leírásához. Az átélés és beleélés mikéntjére és hogyanjára, a részvétel miértjére vonatkozó kérdésekre csak részben tudtam válaszolni, de ezzel párhuzamosan sikerült jó néhány szabályszerűsége, megkötésre bukkanni, melyek behatárolják az interakciós tevékenységeket. A szerepjátékokkal foglalkozó közvetlen vizsgálatokban nagy könnyebbséget jelent, hogy más területekkel összehasonlítva itt a kísérleti szituációk önmagukat alkotják meg, illetve nagyon egyszerű ilyeneket kidolgozni, lévén az alanyok magától értetődő módon készségesek a részvételben. A szerepjáték például nagyszerűen szimulálja a mediációt, amikor két vagy több partner vitájában a mediátor segítségével érnek el konszenzust – sok esetben éppen erről szól a játék.

A téma relevanciáját másrészt egyszerű gazdasági megfontolások adják; a szerepjáték üzleti szempontból töretlen „sikersztori”, a különféle kiadói tevékenységek a médiumok szinte valamennyi fajtájára kiterjednek, így a jelenség egyre ismertebb. Aktualitását jelzi a körülötte kisebb-nagyobb időközönként kialakuló különféle hangvételű vita, olykor botrány. A polémia jobbára gyermekpszichológusok, játékosok, kiadók között a hatásokról szól és gyakran szakmai ízü egymásra mutogatással zárul, amiben minden fél megkérdőjelezi a másik kompetenciáját; a pszichológusok a lélektani hatásokkal, a játékosok a játék működésével kapcsolatban. Közben általában elsikkad, miről is beszélnek valójában...

Permutáció

Árnyék
2013

Kabala

Petőfi Oroszországban ◀

Míg Petőfi a többiek dolgozatában a vérével írta a földre, hogy szabadság, magyar nótát énekelt, pipázott, majd utolsó üzenetét írta Szibériában, aztán a cár eljött hozzá, és megfojtatta, mert a szíve legyőzi az elnyomást, de Petőfi a vörösbort ráöntötte a cár szakállára, börtönőrök settenkedtek körülötte, de Petőfi csak fújta, fújta, míg eljött az utolsó pillanat, és megjelent a Trianon utáni Felvidéken. Zsávolya Pista, Szmodics Tibi, Kenessey Gyuszi, Veress Jancsi így egy másik halált ajándékoztak Petőfinek, egy méltóbb és dicsőbb véget Szibériában vagy a Felvidéken, potyogtak a könnyei Zalán tanár úrnak, ez szép, mondta. Újratemettük a költőket minden magyarórán, jutott egy minden hétre (Vörösmarty, Arany János, Tompa), a szabadságharcban ottveszett a szívük, mondta Zalán tanár úr, a háború után ottveszett talán Zalán tanár úrnak is, a testvérei elhagyták, Magyarországra költöztek, a lányát Holicsek úr, egy Brünnből jött cseh gépész kísérgette. Csak én nem tudtam a dolgozatra felkészülni, minden gondolatomat lefoglalta Csernaiék szeánsza, Petőfi túlvilágról küldött üzenetei, sejtettem, nem való nekem a gimnázium. Így értettem nagy költőnk utolsó, homályos szavait.

A lelemények, amelyet a legelső felolvasók találtak ki (Piripovics Oleg ezredes, a reszkető rabok, a vigyor Piripovics ezredes ajkán, a hó alatti fogolytábor, a titkos orosz szűrőállomások), mint a folytatásos regényekben, a Verne Gyula-füzetekben vagy a Buffalo Billben hétről hétre ismétlődtek. Mikor a felolvasások az R betűhöz értek, én is belevágtam a bevezetésbe. Veszélyben volt, vézett a haza. Szörnyű idő volt. Bem apó seregét már a Kárpátokhoz szorították az oroszok. A lovát kereste Petőfi Sándor. De nem volt lova. Akkor így szólt magában...

Ki hallja ezt, kérdeztem magamban dermedten, ha kihallgatom valaki gondolatait, hogyan írjam le, hisz nyíltan csak a szellemek beszélnek a szeánszokon, bár lehet, hogy ők is eltitkolnak valamit. Ha én egyedül maradtam valahol, úgy éreztem, az ijedtség helyett meg kell keresnem más valaki titkát (Angolkönyv, levelek), mintha én soha nem tudtam volna egyedül maradni. Még a kukoricásban sem, egyetlen mondat erejéig sem. A tollam végét rágyva megjelent előttem, mint lehetséges elbeszélő, a rejtélyes, a titokzatosan hazatért Bujdosó-dédpapa, de tőle elborzadtam. Olyan fiút kell találnom, aki szereti mások gondolatait, de a magáét mindig szégyelli, de ebből sem derengett fel egy bevezetés. Már az Sz betűs felolvasásoknál tartott az osztály, de én ihletért csak a *János vitéz*t olvastam. Úgy éreztem végül, hogy már minket 4/A-sokat kergetnek a kukoricás szélén, mi kezdjük meg az utazgatást az orosz birodalomban, Zalán tanár úr seregét szétverték, hallottam már álmomban is, de aztán jött Szmodics, Tardos, és egyre közelebb került az én felolvasásom. De hát az osztálytársaimat mégsem indíthatom el a menetoszlopban, amely majd Petőfivel érkezik meg Szibériába, hiszen 70 év választ el minket (mint engem attól a fiútól, akinek a gondolatairól beszélek). De már Tolnay Mikin volt a felolvasás sora, gondoltam, majd jó nagy hóesés lesz vagy a föld mélyén fogunk utazni Szibériába, ahol majd senki nem ismer fel senkit.

Kihagyhatnám a dolgozatból most mindazt, amivel az 1922-es Zeitgeistnek akartam megfelelni, de ma már Zalán tanár úr megnyerésére tett igyekezetemre is büszke vagyok

(önzetlen fáradozás volt, hisz a dolgozat felolvasása után kitétek a líceumból), és azt se szégyeltem, hogy mikor nem tudtam egy mondatot befejezni vagy egy bekezdést, idéztem Kenessey Gyuszi, Szmodics Tibi, Veress Jancsi mondatait, vállalván, hogy az elbeszélés minden nehézségén akkor is a hagyomány lendített túl. Ahogy Zalán tanár úr megjegyezte, dolgozatomat a többiek fogalmazásából fűztem össze, mégpedig úgy, hogy hű maradtam mindegyikhez. Ezért is kedvelem ezt a munkácskámát.

Veszélyben volt, vérzett a haza. Elközelgett a szörnyű idő. Bem apó seregét visszaszorították az oroszok. Végveszélybe jutott a nemzet minden elgondolása: Lánchíd, Nemzeti dal, reformkor, János vitéz, 12 pont, Kossuth.

Mi, magyar rabok, láttuk, hogy itt van a nemzet költője.

– Ez a Petőfi Sándor már nem él – mondta.

De csak tette magát Petőfi Sándor, ahogy az ezredes szavait meghallotta, és mikor látta, hogy a menetoszlop már indul, és a reszkető nép reszket, felpattant, letörölte a homlokáról a vért, és így szólt:

– Élek.

A sebesülteket Piripovics ezredes kísérte.

Piripovics Oleg kihúzta magát a lován, arcába a szája ferde vigyort vésett (mosolya sebhely volt vagy vigyor, ki tudhatná), micsoda csúf ember, gondolták a reszkető rabok, míg Piripovics rendelkezett, menjen az új rab is a többiekhez. A reszkető rabok csak reszketettek, de bátran kihúzott derékkal Petőfi Sándor közibük lépett, íme, ilyen a magyarok költője, gondolta Piripovics, és nem is mert közbeszólni, amíg mi paroláztunk, szervusz Sándor, szervusz nép. De Piripovics Oleg ezredes megrázta magát mégis, meglengette a korbácsát, a reszkető nép reszketett. Sándor a sor élére állt.

Kelet felé tartottunk, rónán át, bérceken át, Piripovics lengette a korbácsát, kutyák meglakoltok, mormogta oroszul, mígnem megérkeztünk Havasalföld határához, de csak mentünk tovább. Vagy mindig visszafelé, magyarázta Cyprian atya, a lánglelkű pap, aki részt vett a forradalomban, és Hell Miksánál tanult geológiát és csillagászatot. A hóba taposott ösvényen libasorban haladtunk előre, elől az ezredes, majd Sándor, utána Cyprian, a lángpap, a hófalakon át a másik vállát is alig láttuk, mellettünk, egy másik hófolyosón idegen beszéd ért el hozzánk, talán olasz hadifoglyok, magyarázta Cyprian atya. Havasalföldön is tél volt, itt már embereket is láttunk, a népek búzáat arattak a hóesésben, hullottak a szemek a kalászköböl, mint a hópelyhek, néhányan megfagytak közülünk, az ezredes csúf volt, a vigyor a jobb orcájára fagyott, a reszkető rabok reszkettek, de csak mentünk tovább.

Moldvában északra fordultunk, de ki tudja, hisz ebben az országban embert nem láttunk, a hó egyre magasabb lett, csak a kalapunk hegye látszott ki, mentünk előre, néhányan megfagytak közülünk, milyen furcsa, gondoltam, régóta se éhséget, se szomjúságot nem érzünk, csak meneteltünk, legelől az ezredes korbáccsal, utána Sándor, kihúzott derékkal, utánuk a lángpap, Cyprian atya. Lehet, hogy az oroszok a megtévesztés közben akarnak megölni, mondta Cyprian testvér, talán körbe-körbe járunk a hóban, ott járunk, ami nincs. Még lobogott bennünk a szabadság, de éreztük, nem sokáig. Piripovics ezredes vigyorgott, talán ráfagyott az arcára a mosoly, gondoltuk, néhányan megfagytak közülünk, mióta elhagytuk az aratókat Havasországnak, a ködben és a hóban nem láttunk senkit.

Nos hát ment a sereg, csak ment, mendegélt, Tatárországnak már elérte közepét, de a hóesés nem szünetelt, amerre mentünk, nem láttunk teremtet lelket se, egy kis harangzúgást hallottunk a fejünk fölött, de lehet, hogy csak a felhők reszkettek. Sokan megfagytak közülünk, másokat a honvágy emésztett, de nem fogyott a magyar sereg, újak és újak csatlakoztak hozzánk, magyar honvédek. A magyarok nem adják könnyen

a szabadságot, rikoltott a mi költőnk, Sándor. Pedig az új fiúk mások voltak, talán nem is a mi háborúnkból valók, talán nem is igazi honvédek, lövésektől véres a ruhájuk, gránát roncsolta szét a fejüket, a lábukat, volt olyan, aki a fejét vagy a lábfejét a kezébe hozta, mégis, hej, mennyire megörültünk nekik!

Mit adnék én, ha egy kisleányt láthatnék, lehetne szőke, barna vagy tatár is, a fiúk nevettek, a hó egyre magasabb lett, mentünk, meneteltünk a fehérségben, harangzúgást hallottunk a magasból, a lángpap mondta, évek teltek el, azóta vándorlunk a hóesésben, Sándor büszkén ment előre, egyszer megláttuk a hóban saját nyomainkat, ki tudhatja, hányadszor járunk körbe-körbe, de ekkor hirtelen az ezredes, korbácsát lóbálva, megálljt parancsolt. Az út fenyőfák között kanyargott, a bajszunkról leolvadt a jég, félhomály volt, mintha a hó már nem is tudna ily mélyre hullani. Sándor haladt elől, a lángpap magyarázta, amit Hell Miksától tanult, mert az oroszok, mondta, eltakarták a csillagokat, hogy ne tudjuk a helyet kiszámítani. Alattunk langyos volt a föld, páras a levegő, egymást se tudtuk megkülönböztetni, én már réges-rég senkit sem ismertem fel a régi arcok közül.

Jött a szűrőállomás, oroszul kiabáltak, látom ám, a katonaruhám se a régi, a bajszom odalett a hóban, az ujjaim megvastagodtak. Derék magyar katonák, mi lett itt mibelő-lünk, látom a tükörben, a szemem se a régi. A kékségébe, talán a körben járás, az örökös megtévesztés miatt zöld pontok keveredtek, talán már nincs is olyan szemem, ami sírva tudna fakadni. Elvittek néhányat közülünk, majdnem a papunkat is, mert Mályi Géza, a kirendelt cári hivatalnok észrevette, hogy Cyprian nemcsak forradalmár, hanem pap is, a híres Hell Miksa tanítványa. Unokatestvéred vagyok, kiabáltam, nem ismersz fel, de Géza nem ismert fel, csak sírva fakadt, és elengedte a papunkat, most már nem lesz nagy baj, mondtam a többieknek, egy rokonom van itt, Mályi Géza. A világszabadságért szenvedünk, kiabálta Sándor, Mályi Géza értette, hogyne értette volna, de csak bólogatott, míg kiszuperáltak néhányunkat a csoportból. Mentünk tovább, a szűrőállomáson lovakat adtak, tiszta alsót, számot és egy kis iránytűt, mert az orosz akadémia, közölte a lángpappal Mályi Géza, támogatja Cyprian atya kutatásait.

A maradék ment tovább, talán lefelé, talán felfelé, Piripovics ezredes vigyorgott, a csillagokat a felhők takarták vagy a köd, évek óta napot se láttunk. A megtévesztésben az orosz akadémia is részt vesz, mondta a lángpap, az iránytűben semerre sem mozdul a mágnes. Egy szakadék szélén a madarak a fákról a nyakunkba hullottak, meg kellett ölelni őket, ekkor láttuk, szépséges orosz lány mindegyik. Nem volt gyerekség ez a megrohanás, nemsokára lett is szörnyű rendzavarás, az ezredes fütyült, a korbácsát lóbálta, arcán a vigyor olyan volt, mint a sebhely, de a lányokat mind a nyeregbe kaptuk, és mentünk Sándor után előre. Megöltük magunkat, mesélte a sok lány, mert nagy volt az éhezés odafönn, néhányan a madárból lett lánnyal beleveszték a ködbe, de a maradék elérte az új szűrőállomást.

Volt itt egy posta, kerestük is a leveleinket, de üzenetek, levelek csak a lengyeleknek és a franciáknak jöttek, róluk a rokonság tudta, hogy Szibériában vannak, annak is a mélyén, az Alsóvilágban, lett ám magyaros kurjongatás, oroszok, az anyátok, hova hoztatok minket? A lengyelek nevettek rajtunk, hiszen a lángpap úgy jósolta, még Tatárországban vagyunk, ahol a föld fölött csak medve és füge terem. A mosdóba, a tükörhöz futottam, kerestem az arcomat, de csak másokat, magyar, lengyel, francia, olasz foglyokat láttam. Mályi Géza kihallgatott minket, szomorúan, ahogyan csak tud egy (volt) magyar pap, bánatában elmondta, hetven év telt el, hetven éve bolyongunk Piripovics ezredessel, nem is élnek azok, akiktől mi, magyar foglyok, leveleket várunk. Csak Sándort keresték hangpostán, verseket kért tőle egy médium, és ő küldött is: *Kis furulyám szomorúfűz ága, Kakasszóra hajnal ébred, Hortobágyi kocsmárosné, Meredek a pincegádor, Te, szívemnek szép gyönyörűsége.* Hadd higgyék az otthoniak, hogy nekem jó

kedvem van, magyarázta Sándor, és aztán jól elfáradt, amíg a sok éneket lekopogta az ujjával, Mályi Géza a könnyeit törölgette, kiengedett minket az állomásról, kitöltötte a pászportot, jó magyar vitézek, áldjon az Úristen titeket, de a lányokat nem engedték velünk, sőt azt suttogták, mind megölik őket.

Az Alsóvilág palotáját egy tó mellett találtuk, az ezredes megálljt intett, korbácsát fitogtatta, vigyorát meregette, oroszul szónokolt, reszkettek a reszkető rabok. Mi ez a fényesség, kérdezte a derekát kihúzva Sándor, talán elmúlt a szörnyű idő odafönt, győzött a forradalom? Piripovics ezredes nem is válaszolt (talán nem is tudott magyarul?), és láttuk, a palota tornyaira nagy fényesség ereszkedik, a lángpap elmagyarázta, nagy győzelem történt ott fenn, Magyarországon, ennek a győzelemnek a híre ért el Alsó-Szibériába. Hej, megörültünk! A palotában egy szőke asszony hevert csupa selyemvánkoson, takarója egy csipkefüggöny volt, de beteg volt ez a derék szép asszony, még a kertjében sem dolgozott, mint aki rosszul lett hirtelen, szétszórta a kapáját, ollóját, vödrt a kastély pitvarán. Odalépett az ágyához Sándor, hiszen hitte, amit mondtak a franciák, hitte, amit mondtak a magyar szellemidézők, hetven év telt, az ő Juliskája a gyászfátyolt a sírjára ráterítette, férfiember úgy vigasztalódik, ahogy tud. Nem is maradt sokáig beteg a szép asszony, virágot szedett, Sándornak bokrétát font, de csak a begyes tartása volt magyar, lengyel tábornok özvegye volt, a száműzöttek kenyerét ette az Alsóvilágban, ha a kastélya előtt fogolytranszport haladt el, azokkal vigasztalódott. Mi is megvigasztaltuk a szépasszonyt, elmondta, hogy az Uráltól nyugatra, egy Bulgari nevű hely alatt vagyunk, de Piripovics (talán tudott magyarul?) rittyentett az ostorával, a félelemtől Jablonka elájult. Ekkor robbanást hallottunk, a kastély megett bedőlt a föld, és egy sereg szedett-vedett nép zuhant le Jablonka kertjébe. Érzem, hogy magyarok ezek, kiáltotta Cyprian testvér, ez az a hely, a Bulgari nevű város, ahol a régi jó barát, Julianus atya megfordult, ahol magyarokat látott, most bemenekültek a föld alá, mert jönnek a tatárok! Akármilyen furcsák voltak az új fiúk, ahogy a lovakhoz léptek, ahogy megfogták a kötőféket, ahogy a nyeregbe pattantak, láttuk, hogy jó magyarok. Piripovics a korbácsát suhogtatta, vigyorát próbálgatta, de nem ment semmire, hallgattuk, hogy a magyarok milyen pusztításról, dúlásról számolnak be, istenem, sóhajtozott Cyprian testvér, bár tudnék az egyik állomásról Béla királynak üzenni.

Az engedetlenségért Piripovics ezredes megtizedelt minket, a reszkető rabok reszkettek, a maradék vonult tovább, elöl az ezredes, utána Sándor, mögötte a lángpap. Hej, mi jön még, sóhajtoztunk, a lángpap már nem mert nekünk jósolni, hiszen az oroszok a kanyarokkal, kerülőkkel csak megtévesztenek, még az is lehet, hogy a kastélyban hamis hírekkel ámítják a katonákat. A hőség egyre borzasztóbb lett, a magasból semmi hang nem szűrődött le, mikor láttunk egy magányos pásztort, aki az út szélén farkasokat legeltetett. Piripovics odament hozzá, kérdezgette, úgy látszik, a megtévesztésben ő is utat tévesztett, faggatta a pásztort, de az mintha halott lenne, egy hangot se szólt. Talán halott is volt, hisz a lángpap megmondta, a halottak nem rohadnak el a levegőben, hisz mi is megyünk előre. A hőségben néhányan odavesztek, hátrahagytuk ezeket, Piripovics vigyorgott, szorosan utána vonult Sándor, mögötte Cyprian atya. Az egyik völgyből újabb magyar katonák kerültek hozzánk, de se megölelni, se megcsókolni nem volt időnk, beértünk a harmadik szűrőállomásra.

A megtévesztés fokozódott, de most az ezredest szűrték ki, nem minket, így volt időnk, a postán szellemüzeneteket küldtünk. Találtunk Nógrádban egy jó halottlátót, utána csak lődörögtünk. Hallgattuk a pletykákat, mesélték, az ezredest kínozzák, a vigyort mostantól majd a másik arcán viseli. Mályi Géza a helyén volt, a szokott módján búsult, jaj, fiúk, magyar fiúk, mondogatta, adatokat most nem is kérdezett – mi a hír az otthoniakról, milyen nemzetiségekkel találkoztunk –, elmondta, ő se érti, mi folyik itt, de óvakodjunk a női ügynököktől. A tetvetlenítő most zsúfolva volt angolok-

kal és németekkel, angolul csak Sándor tudott (jól jött most Shakespeare!), a németekkel Cyprian atya társalgott, érdekelték a csillagászat és a geológia eredményei, de a németek orra-füle lefagyott, nem is volt kedvük a haladásról beszélgetni. A forradalom megy előre, a tudomány megy előre, örvendezett Sándor, úgy látszik az angolokban még maradt önbizalom. Örömeiben el is küldött néhány verset az otthoniaknak, *A tél halála*, *A nemzetgyűléshez*, *Toborzó*. Cyprian atya kereste a módját, hogyan, milyen úton küldhetne üzenetet IV. Bélának, de a tudomány még nem jutott idáig. Elénekeltek hát a Himnuszt, hogy védje a nádort, aki a seregével a Vereckei-hágónál várakozik, és aztán jött a tizedelés, letartóztatás, szuperálás, Mályi Géza könnyes szemekkel búcsúzott a ha-

Stálingnál az új tervek: I.

lálba indulóktól.

Mentünk tovább, velünk Piripovics ezredes, a vigyor most a másik arcán volt, az ezredes mögött ment Sándor, Sándor után Cyprian atya, a mi lángpapunk, így vonultunk tovább maradék magyarok. A föld belseje felé haladunk, magyarázta a lángpap, aki Hell Miksától tanult geológiát és csillagászatot, elérjük a földképenyt, mondta, a hőség egyre kibírhatatlanabb lesz, de mit akarnak az oroszok, talán elevenen megfőznek minket. De csak halkán morgott, hisz az egyik német tisztől kapott egy fizikakönyvet, gondolta, majd ebből is idézni fog, ha nyugodt helyet találunk, s akkor ő, Cyprian atya megírja majd egy magyar forradalmár emlékiratait. Mi Sándorra hallgattunk, aki azt mormogta, hamarosan a holtak földjére, majd Boszorkányországba érünk, aztán kijutunk a tengerhez. Azon pedig átjutunk, ne legyen magyar vitéz a nevünk, ígérte. Tizenketten voltunk csak, a többség odaveszett a fagyban, a hőségben, a szűrőállomásokon, vagy ki tudja, hiszen senki se számolta őket, a lemaradtak azt hitték, mi maradtunk le. Egy kőszirtnél láttuk Bakunyint, az orosz forradalmárt, vasbéklyó volt a bal lábán, vasbéklyó volt a jobb lábán, készítette írásban a gyónását a cárnak, mert hiába mentünk, mentünk, mélyen a földképeny alá, valami derengés vett körül minket. Ennek a fényénél dolgozott Bakunyin. Ebben a fényben meneteltünk.

A lovaink fáradtak, eszembe jutott ekkor, ezek a lovak sohase éhesek, de hát az utazás alatt mi sem ettünk semmit, itt álljunk meg, intett Piripovics ezredes, talán éppen Moszkva alatt voltunk, mert felülről szörnyű harangzúgást hallottunk, bim, bam, és valami éktelen csikorgást. Itt álljunk meg, mert itt van a lift, ezzel megyünk tovább...

Az osztályból kirobbant a nevetés, a sok-sok kuncogás egyetlen pillanat alatt változott nevetésfolyóvá, hangzavarrá, egy perc múlva már a könyveket dobálták. Felugrott az asztalra Kemény Gyuszi, és kiabálta, micsoda hülyeség. Pont jókor, este nem tudtam a liftnél folytatni, a kollégiumban azzal feküdtem le, majd a szünetekben befejezem az orosz–magyar tudományos expedíciót. De csak bámultam az üres sorokra, pedig ma is lesz „gyászperc”, gondoltam szorongva, Petőfi az én füzetemből indul Szibériába. Egyest kaptam Zalán tanár úrtól, nem azért, mert a liften nem jutottam túl, hanem mert dolgozatomban parodizáltam a többiek munkáját és Verne Gyula-szerű kotyvalékomban a magyar történelemből űztem gúnyt. Most pedig kedvem támadt mégis folytatni.

A lift régi vasrácsos szerkezet volt, olyan kopott, mint a szűrőállomások, de tábla hirdette magyarul és oroszul, hogy üdvözljük a magyar–orosz tudományos expedíció résztvevőit. Az oroszok között Mályi Géza ült, kérdezgette, mi a hírünk otthonról, milyen nemzetiségekkel találkoztunk. Sándorhoz fordult, azt mondta, micsoda megtiszteltetés neki, hogy ilyen költővel utazhat. Cyprian lángpap az oroszokat faggatta, talán tudósok ők, ezért félretett minden ellenszenvet, de ők csak néztek mereven maguk elé, nem tudtak németül, de még latinul sem titkos expedíció, gondoltuk, visznek bennünket a föld belsejébe. Csak tudnám, milyen lehet a tavasz kint, sóhajtott Sándor, én néztem a többiekre, a magyar maradékot, hárman a tatár támadáskor menekültek a föld alá, egy fiú jött a későbbi háborúból, mi pedig hárman a szabadságharcból, Cyprian atya, Sándor és én, az ő nevükre még emlékeztem, csak a sajátom nem jutott az eszembe.

Énekeljük a *Nemzeti dalt*, tanácsolta Sándor, de Piripovics ezredes csendet intett, a lift megmozdult, az oroszok a műszerekre figyeltek. Talán van egy nagy lyuk a földben, mondta Cyprian atya, oda építették az oroszok ezt a liftet, hogy csodálkozna most Hell Miksa, aki a földfelszínen kutatott egész életében. De ekkor a kötelek elszakadtak, csengett, bongott az egész lift, láttam most Jablonka arcát, láttam a madárból lett orosz lány arcát, eszembe jutott, hogy tizenhat éves se voltam, mikor bekerültem a föld alá, talán meglátom most a saját arcomat is, de a robbanás után körülvettek a föld gondo-

latai, segíts meg, uram, imádkoztam. Mindent beburkolt a fehérén lobogó tűz, és látom ám, hogy Piripovics ezredes halott, az oroszok halottak, Cyprian atya egyik lába elrepült, de ekkor mi, magyar katonák és Mályi Géza megragadtuk a műszerfal kallantyúit, és sodort bennünket a robbanás és saját szabadságunk a föld másik oldalára.

Ha nem is érünk Tündérországba, de legalább Amerikába eljutunk, sóhajtott boldogan Sándor, pedig mi szorítottuk a műszerfal kallantyúit, és zuhantunk, föl vagy le, ki tudja. Amerikában szabadság van, örvendezett a lángpap, aki még nem látta, hogy elröpült az egyik lába, én a napfényre gondoltam, féltem, megvakulok, ha újra látom, de mielőtt a műszerfal elérte volna a felszínt, megakadt valahol.

Jobb lenne a hatóságoknál jelentkezni, sóhajtott Mályi Géza, megrekedtünk az amerikai hálózatban, börtönjárórt kell keresnünk vagy egy illetékest, fel kell magunkat adnunk, borongott szomorúan. Az alagútban sötét van, akár egy bányában, suttogta Cyprian testvér, aki Hell Miksától tanult geológiát és csillagászatot, de egy szép, kivilágított folyosóra értünk, a csövekből ömlött a fény. Angol szavakat, vidám ricsajt, pohárkoccintást hallottunk egy ajtó mögül, mindenki örült, mindenki tapsolt, tudjátok, miért kiabálnak, kérdezte Sándor, aki értett angolul (Shakespeare-fordító!), szilveszter van, és itt, Amerikában az új évezredet ünneplik.

Részlet a szerző *Esőváros* című regényéből.
A könyv a Magvető Kiadó gondozásában
2004 tavaszán jelenik meg.

▶ Appendix a Petőfi-életrajzhoz

Hősünk neve ez: Petőfi Sándor.

Bele kell nyugodnunk, hogy az élet valószerűtlen, és igen ritkán alkalmazkodik irodalmi elképzeléseinkhez. Akárhányszor a legkülönösebb dolgok a legátlagosabb emberekkel történnek, azokkal, akik mindenestül, összes tartozékaikkal, nevükkel, múltjukkal, sőt szűkebb környezetükkel együtt az unalomig hasonlítanak egymáshoz, mintha klónozva lennének. A telefonkönyv manapság tele van Petőfi Sándorokkal, kiknek szolid polgári sorsa nem nyithat tért szabadságnak és szerelemnek, őket gondolatok nem bántják, s a kritikusok rosszindulatát hírből sem ismerik.

Petőfi csatában halt meg. Amikor a hadrend felbomlott, és a sereg megmaradt része hanyatt-homlok menekült a közeli Csendes-óceán felé, ő szembefordult üldözőivel, a szovjet tengerészgyalogosokkal, hátát egy akácfnak vetette, és egy szál kardjával utolsó leheletéig küzdött. Hét szovjet tengerészgyalogost levágott, de végül – több súlyos sebből vérezve, ágyúgolyótól megtört ínnal, térdel – elesett. Utolsó szavai ezek voltak: „Megölhettek, hitvány zsoldosok, és megszűnhetik dobogni szívem, de az eltiport szabadság sírhalmán lánglelkem örökké lobogni fog. Vive la république!” (A feljegyzés nem hiteles.)

A nemzetközi hadifogolytáborban Petőfi jelenléte táplálta a reményt a legyöngült és végsőkig elkeseredett magyarokban. De a többiekben is. Reggelente a barakkban elszavalta „Francia fogoly” című költeményét. Mindannyiszor halálos csendben hallgatták, még azok is, akik nem értették. Ez a vers zengett a fülükben egész nap, miközben a közeli mocsár feltöltésével foglalkoztak, és éjjel is, midőn a mocsár feltöltéséhez a követ törték.

Petőfi Sándor eltűnése előtti utolsó napjait barátja, Jókai Mór balatonszárszói nyaralójában töltötte. Egy ködös reggelen látták utoljára, amint gyors léptekkel a vasúti sínek felé halad. Jókai kertésze aznap korán kelt, s éppen a díszkukoricákat ápolta. Ő úgy emlékszik vissza, hogy az agg költő kalap és nyakravaló nélkül, lobogó ősz üstökkel, zavart tekintettel sietett ki a főálléra nyíló kapun. Az ebédnél még senkinek sem tűnt föl a hiánya. Azelőtt is gyakorta előfordult, hogy napközben nem jött haza. De amikor másnap reggel sem jelentkezett, keresni kezdték. Három nap múlva egy vízbe fúlt férfi holttestét sodorta partra a Balaton. A hullát nem sikerült azonosítani, de nagyon valószínű, hogy nem Petőfié volt; a rendőrségi szakértő, bizonyos dr. Ternyei szerint jóval fiatalabb, körülbelül 26–27 éves lehetett.

Röviddel ezután különféle történetek kaptak lábra Petőfivel kapcsolatban. Több ál-Petőfi is megjelent, őket azonban többnyire aránylag könnyű volt leleplezni. Egy ember például, aki szálas, izmos termetével, hosszú ősz hajával megszólalásig hasonlított az el-tűnt költőre, s ráadásul minden versét, sőt prózai műveit is kívülről fújta, azzal árulta el magát, hogy nem tudott máriásozni – holott Petőfi, ha tehetne, mindig örömmel és ötletesen játszotta ezt a kedvelt kártyajátékot. A történetek közül jó néhány apáról fiúra szállt, és különféle változatokban máig őrzi őket az emlékezet. Hogy a valósághoz mennyi közük van, nos, ez érdekes kérdés, de nem a mi feladatunk megválaszolni.

Petőfi nem halt meg a csatában, hanem rabszíjra fűzve Szibériába hurcolták. A hónapokig tartó gyaloglásban sok fogoly elpusztult, de ő néhány társával együtt életben maradt. A következő év tavaszától egy Szemipalatyinszk melletti nagy gyűjtőtáborban raboskodtak. Éjjel követ törtek, nappal pedig egy korábban feltöltött mocsár területén – ők úgy tudták – valamilyen erőmű építkezésén dolgoztak. A lágerben mindenféle náció képviseltetve volt: elfogott csecsen felkelők, különböző nemzetiségű politikaiak, a legutóbbi afganisztáni háború hadifoglyai, szerescsenek, sárgák és fehérek a csendes-óceáni hadjáratból, és így tovább. A köztörvényesek számítottak a tábor arisztokratáinak. (Bár valódi főnemesek is voltak ott, két lengyel gróf: ők mindig a legnehezebb munkát kapták, ennek ellenére mindketten túléltek a fogságot. Később állítólag Litvániában nyitottak éttermet, amely a fordulat előtti években ellenzékiek ismert találkozóhelye lett. Ez azonban nem tartozik szorosan a tárgyhoz.) A rablók és gyilkosok érintkezettek a külvilággal; közülük kerültek ki a fegyencek közvetlen felvigyázói, akiknek kevesebbet kellett dolgozniuk, és szabad volt kegyetlenkedniük a többiekkel. Közöttük is voltak azért rendesebbek, például egy fiatalember, akit tíz év kényszermunkára ítélték, mert baltával agyonvert és kirabolt két öregasszonyt. Vele sokat beszélgetett Petőfi – a fogságban elég hamar megtanult oroszul –, és később kapott tőle könyveket is, amelyeket a felesége, egy szomorú szőke nő hozott időnként. A foglyoknak ugyan elvileg tilos volt az olvasás, de az őnök megfelelő ellenszolgáltatásért – például a parancsnokságnak szóló heti jelentések írásba foglalásáért – eltekintettek az ilyenkor szokásos büntetéstől, az amúgy is szűkös fejadag megvonásától. Ámbár nehezen hihető, hogy Petőfi efféle jelentéseket írt volna, hiszen bármennyire jól beszélt is a nyelvet, az ilyen iratokban alkalmazott hivatali zsargont bajosan sajátíthatta el a lágerben. Másrésről elég merész feltételezésnek látszik, hogy a soha meg nem alkuvó forradalmárból, holmi engedményekért cserébe, egyszer csak besűgő lett volna... Annyi azonban valószínű, hogy Petőfi a fogságban is foglalkozott irodalommal, és több egymástól független tanú szerint eredetiből magyarra fordította Puskin Alexander „Jevgényij Anyégin” című verses regényét. A fordítás sajnos elveszett.

Az erőmű építkezésén dolgozók közül sok embernek kihullottak a fogai, sorvadni kezdett a húsup, és hamarosan meghaltak. Az építkezés mégis túrheteró munkának számított, s a rabok, ha lett volna választásuk, az éjjeli kötörés helyett is inkább építkeztek volna. Ennek számos oka volt: nappal dolgozni az építkezésen, ez aránylag változatos munkát jelentett, és fizikailag sem volt annyira megterhelő, mint a másik. Az ilyesmi igen sokat számított, mivel a fejadag alig biztosította a rabok napi energiaszükségletét. És nem utolsó sorban: könnyebben meg lehetett szokni. Sokan akartak is, de csupán néhányuknak sikerült. Petőfi feltehetőleg szintén próbálkozott; nem tudni, milyen eredménnyel. Talán lelőtték menekülés közben, talán elfogták, és egy másik táborba szállították, de az is lehet, hogy ugyanoda került vissza, csak a láger másik részébe, a csecsenek vagy a szerescsenek közé. Mindenesetre azok, akikkel azelőtt érintkezett, nem látták többé. Az sem zárható ki, hogy éhezve-bujkálva bár, de lejutott délre, Afganisztánba, ahol a brit, illetve amerikai ellenőrzés alatt álló területek kezdődtek.

A tábor vidékét éjszakánként elég gyakran rázta meg egy-egy földrengés. A rabok eleinte nem tudták, de az őnök sem, hogy ezek eredetét a közelben zajló föld alatti atomkísérletekben kell keresni. Csak amikor 53-ban, Sztálin halála után fokozatosan fől számolták a lágert, akkor derült némi fény a dologra. A köztörvényes bűnökért elítélteket elvitték máshová, a hadifoglyokat és a politikaiak egy részét elengedték. Néhányan ott maradtak a környéken, és az időközben teljesen elkészült atomerőműben dolgoztak. Mások elmentek, amilyen hamar csak lehetett. A kísérletek állítólag a mai napig folynak; az atomcsendegyezmény óta persze ismét csak titokban.

Petőfi Sándor az Amerikai Egyesült Államokban kezdett új életet. A végzetes csata reggelén civilben, szekéren indult a sereg után, mivel szolgálati lován már korábban túladott Pesten, főtiszti rangját pedig csak röviddel azelőtt kapta vissza, és nem volt érkezése új egyenruhát vételezni. Útközben leszállt a szekérről, de dolga végeztével nem ült föl ismét, hanem visszafordult, és délutánra újra a városban volt. A főtéren, ahol kb. kétszeres élet-nagyságú, teljes alakos szobra áll, sóhajtva körülnézett: tudta, hogy aligha látja viszont egyhamar hazáját. Stoppal indult útnak. Egy örmény teherfuvarozó átvitte Moldvába, majd kalandos úton eljutott Hamburgba, ahol jegyet váltott egy kivándorlóhajóra.

New Yorkba érván előbb egy manhattani fogadóban bérelt szobát; a hajóúton ugyanis szert tett némi pénzre: nagyobb összeget nyert máriás nevű kártyajátékon két lengyel kereskedőtől, akik üzleti ügyben utaztak a tengerentúlra. (Mexikóba tartottak, hogy ott nagyobb tételben díszkukoricát szerezzenek be, mely a módosabb európai háztartásokban akkor kezdett egyre népszerűbb lenni. Vállalkozásuk azonban nem járt sikerrel, a díszkukoricák nem bírták a hosszú hajóutat, s az a kevés, amely végül megérkezett Európába, alig-alig talált piacot.)

A díszkukorica-divathullám levonult, s egy-két évtized múlva már csupán néhány külön kertjében maradt mutatóba ebből a meglehetősen igényes, de kevésbé mutatós növényből. A két kereskedő tönkrement; az egyik később elszegődött kertésznek valami gazdag különchöz, a másik, úgy hírlík, Afganisztánba ment önkéntesnek, a harcokban fogságba esett, s azontúl semmi biztosat nem lehetett tudni felőle. Mindez azonban nem tartozik szorosan a tárgyhoz.)

Petőfi kezdetben nem ismert senkit New Yorkban. Azután, ahogy az erős jellemű emberekkel lenni szokott, rámosolygott a szerencse. Az önkiszolgáló csárdában, ahol reggelijét költötte, találkozott egy bizonyos Andrew M. Lucky nevű magyar származású férfúval, a Lucky Picture Show nevű Broadway-i varieté tulajdonosával. A találkozás Petőfi számára is sikeresnek és hasznosnak bizonyult. Magyarul beszélgettek, s valahogy szóba került a költő dramaturgiai jártassága és színészi tapasztalata. A jelenetet nagyjából így képzeljük el:

PETŐFI *(magában, miközben leül egy szabad asztalhoz)* Hiába, New York csak New York! Itt minden olyan érdekes, a szív örömeiben csak úgy repes. A korlátlan lehetőségek hazája ez, tagadhatatlan, bár sajnos néma gyermek minden kismagyar ebben az embersűrűs gigászi vadonban. De félre bú! Egy nagybajuszos férfi gőzölög közleg marhapörkölttel, akarom mondani közeleg gőzölög gulyáslevessel a tányérjában, mint látom.

LUCKY Excuse me, mind if I sit here?

PETŐFI Yes, illetve no, azaz hogy please, üljön csak le az úr nyugodtan oda.

LUCKY *(leül)* Engedjen meg uraságod, ön Petőfi, nemde?

PETŐFI Igen, s honnan tudja?

LUCKY Ki ne ismerné önt! Rögtön láttam, hogy ön mély belső meggyőződésből, hogy azt ne mondjam: orgánikusan viseli ezt a magyar öltözéket, s nem úgy, mint – pillantson csak körül – itt számosan, merthogy manapság a keleti parton szerfelett trendy az atilla. Aztán meg hát a minap vettem hírét, hogy Petőfi Manhattanben bujdosik, és tüstént összeállt a kép, ahogy errefelé mondják. Különben igen jó emberismerő szemem van, melynek hivatásomban is nagy hasznát veszem: ugyanis egy színtársulatot igazgatok itt a Broadwayn. Ah *(emelkedik föl a székről)*, hogy nevemet se hallgassam el: Andrew M. Lucky, azelőtt Andorlaki, tisztelettel.

PETŐFI Hogyan?

LUCKY E művésznevet tudniillik egyenest az ön tiszteletére vettem föl, még statiszta

koromban, 39-ben Kassán. Regénye, melynek főhősét nevezé ön így, már akkor kedvelt olvasmányom volt. Szabadna együttal ide egy dedikációt? („A hóhér kötele” láthatólag agyonolvasott, számárfüles példányát az első lapnál kinyitva az asztalra teszi.)

PETŐFI De hiszen én ezt a könyvet jóval később írtam, 46-ban jelent meg, itt van, tessék megnézni a címlapot.

LUCKY (más hangon) Nézze, Mr. Petőfi, van egy ajánlatom az ön számára. Nem tudom, jelenleg mivel foglalkozik, miből él, de biztos vagyok abban, hogy ön itt az Államokban is karriert csinálhatna. Akár színészként, akár szövegíróként. Óriási sikere lenne. Bízék bennem! Ön holnap ugyanebben az órában megkeres engem itt (névjegyet nyújt át), a formaságokat hamar elintézzük, az összeget ön nevezi meg. A szerződést ön következmények nélkül bármikor fölbonthatja. Annyi lesz a dolga, hogy szombat esténként harmincöt percen át szórakoztatja a nagyérdeműt. Kiáll a pódiumra, mikrofon a kézben, vagy állványon, ahogy óhajítja, és ettől kezdve önön múlik a dolog. Ha tetszik, szaval, ha tetszik, vicceket mesél, fölolvass a regényéből, vagy akár énekelhet is, mindegy. Korlátlan alkotói szabadság. Időnként esetleg ír nekünk egy-egy darabot. Filmesítés, miegyéb. A copyright felerészben az öné. Mr. Petőfi, ön sokra vihetné itt! Holnapig gondolkozzék azon, amit mondtam. Akkor hát: ajánlom magamat, a vizontlátásra.

Nos, akár így játszódott le a jelenet, akár nem, annyi bizonyos, hogy néhány öreg amerikai polgár később a televízióból emlékezett egy divatos szakállú férfira, aki fekete atilában, érdekes akcentussal különös verseket adott elő, melyek a közönségből egyidejűleg fakasztottak hangos hahotát, furcsa fintort és keserű könnyeket. Ma már lehetetlen eldönteni, vajon Petőfi volt-e ez a premodern médiasztár. A tévéadásokat ugyanis akkoriban még nem rögzítették (vagy legalábbis nem mindet), s egyetlen bizonyító felvétel sem maradt az utókornak, azaz nekünk.

Mérvadó vélemények szerint azonban ez az epizód nem az amerikai emigráció elején történt, és nagy valószínűséggel nem is New Yorkban, hanem, ha egyáltalán megesezt, akkor is csak később, Los Angelesben. A 49-es aranyláz ugyanis, mint sok más kalandkereső óvilágít, a költőt is Kaliforniába vonzotta, szerencsevadászok, betyárok, desperádók közé, way out in the West, hol a fegyver a törvény, s a törvény egy colt.

Szent Lajos városáig postakocsin utazott. (Útitársai közül kettőről tudni: két lengyel grófról, akik hosszabb tanulmányutat szándékoztak tenni a Nyugaton; minden nevezetesebb helységet meglátogattak, s elzarándokoltak Kościuszko Tádé, a híres szabadsághős sírjához. Később odahaza belevetették magukat országuk függetlenségi harcába, mely az ismert körülmények között gyászos véget ért. A két gróf lelkileg összeomlott, deportálták őket, s végül egy Szemipalatyinszk melletti elmeógyógyintézetben főbe lőtték magukat. Ez azonban nem tartozik szorosan a tárgyhoz.) A költő a városban lovat és fegyvert vásárolt, s nekivágott a határvidéknek. Lovagolt napsütésben és árnyékban, néhány kisvárosban igazságot tett, s a prérin át, előbb a Missouri, majd a Platte folyó mentén fölfelé haladva elért a Sziklás-hegységhez. Tudnivaló, ez a hegység olyan magas, hogy egész az égig nyúlik. Izzadt Petőfi itt rendesen. Hogyne, az istenért! A nap feje felett valami egy óra járásra lehetett. Elérte végtére tetejét a hegynek; itt már olyan meleg volt, hogy csak éjjel ment. Lassacskán mehetett, nagy akadály volt ott: a ló megmegbotlott a csillagokban. A költő zsebre is tett néhányat. A Colorado völgyében leereszkedett, és a nyugati partvidék felé vette az irányt.

Megérkezett Szent Ferenc városába, ahol mindenféle náció képviseltetve volt: szaracsenek, sárgák és fehérek, a legutóbbi mexikói háború veteránjai, és így tovább.

A hallgatag költő mindjárt az első éjszaka nyert néhány köteg zöldhasút egy füstös csehóban, máriás nevű kártyajátékon. Mr. Chew Ing Gum kínai vállalkozó fogadóijában szobát bérelt, s egy rövid ideig ott lakott. Leszámolt az öböl környékét rettegésben tartó bandákkal, majd – miután megvásárolta a megfelelő felszerelést – nyugtalan természetének engedve elindult aranyat keresni a hegyekbe. Többé nem látták a városban.

Az indiánok később úgy mesélték, hogy a sápadtarcú igric, aki Joseph nagyfőnök, a Kutyaarcú oldalán küzdött a szabadságért a hegyek közt, az utolsó csaták egyikében tűnt el. Amikor a hadrend felbomlott, és a megmaradt harcosok a közeli Csendes-óceán felé menekültek, ő szembefordult üldözőivel, a B-52-es bombázógépekkel, hátát egy nagy kaktusznak támasztotta, és néhány dobócsillagjával csaknem az utolsó lehetőségig küzdött. Hét darab B-52-es bombázógépet ledobócsillagozott, de végül – szétszórt hajával, véres homlokával, sőt úgyszólván minden tagjából vérezve – feladta a kilátástalan küzdelmet. Végso nagy elhatározással az óceánba vetette magát, ahová ellenségei már nem tudták követni. A hűvös víz lassacskán visszaadta életerejét, beforrasztotta sebeit. A végtelen tengeren át egy nagy teknősbéka hátán napnyugat felé úszott.

Petőfi harmadmagával ütött tábornak a vízfolyás mellett, a hasadéokban. Két társa útközben csatlakozott hozzá, egy Las Cruces nevű városban. Egyikük, egy szigorú külsejű ember, nagybajuszos, már járt a hegyekben aranyért, de addig még nem volt szerencséje. A másik, akit Luckynak vagy Kölyöknek hívtak, Keletről érkezett nem sokkal azelőtt. A városban azt mondták, a törvény elől szökött, ugyanis állítólag baltával agyonvert és kirabolta két öregasszonyt. Később egy másik városban valóban látták is néhány kiragasztott körözlevelet, melyekről Lucky, a Kölyök azt állította, hogy rá vonatkoznak. A személyleírás alapján azonban lehetetlenség lett volna azonosítani a Kölyköt, mert majdnem minden adat hamis vagy téves volt, például vagy tíz esztendővel öregebbnek tették, a ruházatának a leírása sem felelt meg a valóságnak, és sok más efféle. Úgyhogy egész nyugalommal haladtak tovább. A törvény embereitől egy cseppet sem tartottak; veszténivalójuk nem volt. Az utolsó lakott helyen élelmiszerért eladták a lovakat, mert a kanyont csak gyalogosan lehetett megközelíteni. A nagybajuszos tudta az utat. Előbb közösen táboroztak le, majd miután némi kölcsönös bizalom kialakult, sorshúzással felosztották egymás között a folyó kanyarulatát és annak környékét. Abban állapodtak meg, hogy ha valamelyikük talál aranyat, a felét megtartja, a felén a többiek osztoznak. És ha az egyik bajba kerülne, a másik kettő segíteni fog.

A legfőbb szakasz a Kölyöknek jutott, a kanyarulat Petőfinek, a kiszélesedő rész, melyen túl a bennszülöttek miatt már nem nagyon volt ajánlatos merészkedni, a nagybajuszosé lett. Majd fél éven át dolgoztak, mindegyik egyedül, magukról úgy gondoskodva, ahogy tudtak. Az őszi esőzések kezdetén, mikor a munkát már nem volt értelme folytatni, megjelent Petőfi tanyáján Lucky, a Kölyök. Alig lehetett ráismerni: a bőbeszédű, vidám fiatal fickóból szófukar, cserzett képű, megállapíthatatlan korú ember lett, pontosan az a fajta, amelyből akkoriban rengeteg termett szélében a Nyugaton. Külsőleg már-már hasonlított a képre a körözőcédulán, amit útközben abban a városban láttak. A nevéen kívül semmi kölyökszerű vonás nem maradt benne. Mozdulatai és szavai fenyegetően kimértek voltak. A nyári hónapok alatt keményen dolgozott, de semmit sem talált, csakúgy, mint Petőfi.

A költő és a Kölyök együtt indultak lefelé, a nagybajuszos táborhelyére. Társuknak azonban csak hűlt helyét lették. Előbb azt gondolták, a folyóba veszett, vadak falták föl, vagy foglyul ejtették a rézbőrűek. De szöveget ütött a fejükbe, hogy a szállást és környékét feltűnő rendben találták, a kunyhó bejárata kívülről eltorlaszolva, odabent a szerszámok becsomagolva, fegyver és élelmiszer sehol – nyilvánvaló, hogy a nagybajuszos nem csupán egy vagy két napra távozott, s a jelekből ítélve olyan állapotban akarta

hagyni a helyet, hogy oda valamikor visszatérhessen. A sziklás részen átkelve fönt a gerincen mehetett végig a hágóig, hogy őket elkerülje.

A telet a nagybajuszos tanyáján töltötték, az volt a három közül a legalkalmasabb hely. Pisztrángot fogtak a folyóban, a hegyekben nyusztra vadásztak, hogy a bőrét élelemért és békességért eladják az indiánoknak, akiknek a területe onnan pár mérföldre kezdődött. Ezek először elég barátságtalanul fogadták, de nem bántották őket. Aztán, hogy Petőfiék jelét adták békés szándékuknak bizonyos ajándékok formájában – borotvakés, gyalogsági karabély, nagyítóüveg, melyet nyáron tűzgyújtáshoz használtak stb.: nehéz volt ezektől a tárgytól megválni, mert nekik is szükségük volt rájuk –, a bennszülöttek hajlandók voltak egyenrangú partnerként tárgyalni velük. A nyusztpremért kaptak bölénybőrt meg húst, némi lepényféle kenyeret és már a második vagy harmadik alkalommal valami bogycsóból erjesztett pálinkaszerű italt is. Mire kitavaszkodott, és a víz igazi folyóvá duzzadt a hegyek hóolvadékától, már mondhatni szívesen látott vendégek voltak Joseph nagyfőnöknél, a Kutyaarcúnál. Utolsó látogatásuk éjszakáját a főnöki sátorban töltötték, bogycsóból kortyolva és elhallgatva az öregek bölény-, madár- és szarvasistenekről szóló homályos meséit, miket a főnök maga tolmácsolt nekik. Napkelte előtt indultak vissza a táborhelyre. Petőfinek már messziről föltűnt, hogy valaki megelőzte őket. Tűz maradványa füstölt a kunyhó előtt. Amikor lőtávolon belül értek, előlépett a nagybajuszos. Mozdulatlanul várt, amíg azok vele és egymással is szemben megállnak, csak a tekintete járt ide-oda rajtuk. Szavakra nem volt szükség. A három fegyver egyszerre dördült el. Egyikük hátratántorodott, és a földre zuhant.

A történet különböző változatokban maradt fenn az emlékezetben. Mindegyikben van azonban valami homályos részlet, nehezen magyarázható elem. A későbbi események fényében egy-két dolog valószínűsíthető, de biztosat soha nem fogunk tudni arról, ami akkor a hegyekben történt. Vannak, akik azt mondják, Petőfi hagyta ott a fogát, a másik kettő pedig együtt kitermelte az összes aranyat a lelőhelyen, amelyre a nagybajuszos előzőleg egyedül bukkant. Lucky, a Kölyök vállalkozó szelleme jól kiegészítette társa szívós munkabírását, így aztán a pénzt együtt fektették be. Egyik változat szerint délre mentek, Texasban ültetvényt vásároltak hozzávaló rabszolgákkal együtt, és dohánnyal kezdtek foglalkozni; Lucky Strike nevű termékükkel hatalmas vagyont kerestek. Egy másik verzió úgy szól, hogy a nézeteltéréseket elkerülendő megosztottak az aranyon, ki-ki vitte a részét. A Kölyök a magából mulatót nyitott Los Angelesben, mely később Lucky Pictures néven jól menő mozivállalattá nőtte ki magát. A nagybajuszos elherdálta a sajátját; végül Afganisztánba ment önkéntesnek, ahol a harcokban fogságba esett, s azontúl semmi biztosat nem lehetett tudni felőle. Néhányan mindezzel szemben azt állítják, hogy a Kölyök, miután megtudta, hol a lelőhely, a nagybajuszossal is leszámolt, és valahogy hozzájutott ahhoz az aranyhoz is, amit a társa a tél folyamán egy kisvárosi bank széfjében helyezett el; a nagybajuszos nyilván óvatlanul elárulta a város nevét, így a bankot már gyerekjáték volt megtalálni és kirabolni.

Ismét mások úgy tartják, hogy az álnok nagybajuszos intézte el a Kölyköt vagy Petőfit, már aki vele együtt túlélte a hajnali hármás párbajt. Egy darabig együtt éltek az életet, kártyáztak, nőztek, nagy lábon éltek. Időnként kiraboltak egy-egy bankot, eleinte csak szórakozásból, később, ahogyan az arany apadni kezdett a zsebükben, szükségből is. A Kölyök (vagy Petőfi, már aki stb.) bandát is szervezett, melyben a nagybajuszos alvezéri szerepet vitt, de ez csupán afféle tiszteletbeli alvezérség volt. A nagybajuszosnak lassan kezdett eleget lenni a betyárságból, ki tudja, miért; ilyen lélektani finomságok minket nemigen érdekelnek. Egy este együtt ivott az egész banda, nők is voltak. A Kölyök (vagy Petőfi) pökhendien mesélgette kalandjait, a sikeres rablásokat, meg hogy hogyan járt túl a törvény embereinek az eszén, amikor csak tehetette. Az ivó közönsége hitt is neki meg nem is; a történetek némelyike teljesen valószínűtlennek

hangzott, például itt-ott fölbukkantak olyan alakok, akiket a Kölyök (vagy Petőfi) korábban, más történetben úgy említett, mint akiket már eltett volt láb alól. Mindezt úgy adta elő, mintha ezt a sok férfias dolgot egymaga vitte volna véghez. A harmadik üveg whiskynél aztán már egyenesen hengegett azzal, hogy mekkora hallatlan vérdíj van már a fején, nem tudom, hány ezer dollár, a hatóság nem is tudna ennyit kifizetni annak, aki őt beköpné. De hát ki is merészelne köpni, emelte föl a hangját és coltját is egyúttal, körülhordozván szúrós tekintetét a megrettent ivóban. Azok, beleértve bandájának a tagjait is, most csakugyan nem tudtak se köpni, se nyelni. A nagybajuszos állta egyedül a nézését. Aztán elmúlt a színpadias feszültség (nem először játszódott le ez, és érdekes módon mindig hatásos volt), és a Kölyök (vagy Petőfi) a gyilkosságait kezdte részletezni. „Huszonkettőt készítettem ki eddig, a seriff lesz a huszonharmadik” – amikor ezt kimondta, az ivó ajtaja bevágódott, és a seriff ugrott be rajta. Szó nélkül tüzelt. Emberei rövid lövöldözés után az egész bandát lefegyverezték. Ez volt a vége a Kölyöknek (vagy Petőfinek). A nagybajuszos huszonöt évet kapott, meg a vérdíjat. A pénz a börtön melletti bankban várt rá, még kamatozott is. A nagybajuszos nem szökött meg; lenyomott húsz évet (a többit jó magaviseletért elengedték), fölvette a pénzt, és eltűnt.

Olyan változatot is hallani, hogy a drámai hármas párbaj a kanyonban egyáltalán nem is történt meg. Eszerint Petőfiék viszonya az indiánokkal korántsem volt annyira barátságos: egyiküket a szövetségi hadsereg álhús tisztjének nézték, és túszként maguknál tartották, a másiknak sikerült visszatérnie. A Kölyök lehetett ez, aki azután a nagybajuszossal osztozott az aranyon, és persze esze ágában sem volt kiszabadítani az indiánoknál maradt társát. Más variáció szerint Petőfi volt az, aki megszabadult előbb a Kölyöktől, a rézbőrűek markában hagyva őt, majd a nagybajuszostól, miután megtudta tőle, hol az arany. És végül az sincs kizárva, hogy – arannyal vagy anélkül – mindhárman életben maradtak, és aránylag névtelenül beleovadtak a fiatal ország nagyszerűen zavaros és sokszínű társadalmába. Farmot vásároltak és letelepedtek, Pacific-részvénybe fektettek be, Los Angelesben varietét nyitottak, párbajban meghaltak Oregonban, vonatot és bankot raboltak, északi, illetőleg déli oldalon végigharcolták a polgárháborút, végül hajóra szálltak és nyugtalan természetüknek engedve visszautaztak az Óvilágba. (Odahaza aztán belevetették magukat országuk függetlenségi küzdelmeibe, melyek a szokásos körülmények között gyászos véget értek; a nagybajuszost és a Kölyköt a megszálló csapatok elhurcolták, majd visszaadták hazájuk kollaboráns hatóságainak, s ezek a szabad világ tiltakozása ellenére koncepciók perben halálra ítélték és kivégezték őket. Mindennek azonban meglehetősen kevés a történeti hitele, no meg nem is tartozik szorosan a témához.)

Petőfi sorsáról, érdeklődésünk voltaképpeni tárgyáról, valóságosabbnak tetsző adatokkal csak sokkal későbből tudunk szolgálni. A nyugati parti show-businessben, amint az közismert, számos magyar emigráns találta meg az óhajtott sikert és érvényesülést, amiért az ember általában az Államokba jön. A költő előbb egy varietében lépett föl rendszeresen, majd tévésorozatokban kamatoztatta tehetségét, és esetleg gyakorlatát is, melyet korábban a keleti parton szerzett, lásd fent. Később már jelentősebb filmszerepeket is kapott. Az áttörést a „Föltámadott a tenger” című superprodukciónak köszönhette. Azt a jelenetet máig a feszültségteremtés korai iskolapéldájaként említi a filmtörténet, melyben a hadsereg megmaradt része hanyatt-homlok menekül a közeli Csendes-óceán felé, Petőfi pedig szembefordul üldözőivel, a fanatikus afganisztáni önkéntesekkel, hátát egy totemoszlopnak veti, és egy szál gyalogsági karabélyával szinte az utolsó leheletéig küzd. Hét fanatikus afganisztáni önkéntest még lekarabélyoz, majd végső nagy elhatározással a háborgó tengerbe ugrik.

A Petőfit érintő résznek ezzel gyakorlatilag vége, pontosabban jó darabig más cselekményszálak futnak tovább, és a költő sorsára vonatkozólag a továbbiakban csak sejtető utalások tétetnek. Petőfi története, amelyet a dramaturgia szigora a nagyközönség előtt homályban hagy, ennek ellenére folytatódik, illetőleg folytatódott, mégpedig a következőképpen. A súlyosan sebesült költő egy nagy teknősbéka hátán napnyugat felé úszott. A hús elementum visszaadta életerejét, s hét esztendő múlva testben-lélekleben megerősödve és megnövekedve szállt partra valahol az óceán túlsópartján. A nagy teknősbékát, révészét a plútói bús vizeken, útjára bocsátotta. Lépteit a gondviselés egy közeli város felé irányította, amely éppen akkor nagy bajban volt. A lakosságot egy mesebeli szörnyeteg terrorizálta. Rothadó lelkéből sátándühvel pusztító dögvész lehelt az emberekre, s azt addig nem volt hajlandó visszaszívni, míg valaki meg nem fejtí találós kérdését, amelyet a helyi kereskedelmi rádió rettenettől félholt bemozdí minden órában fölolvastak a hírek élén. A história részletei nem nagyon érdekesek, elég az hozzá, hogy Petőfi Sándor jött, látott és győzött: a rejtvényt megfejtette, a dögvész egy csapásra megszűnt, a mesebeli szörnyeteg pedig szégyenében a háborgó tengerbe ugrott. A szenátus Petőfit a lakosság teljes támogatásával pajzsra emelte és megtette örökös kormányzó főpolgármesternek.

Uralkodása első szakaszában erős kézzel szervezte újjá a város közellátási rendszerét, amely a dögvész idejében szinte teljesen tönkrement. Felszámolta a korrupciót, száműzte a mesebeli szörnyeteg egykori ügynökeit – kiderült, hogy még a szenátusban is akadtak ilyenek –, és helyreállította a közbiztonságot. Ütőképes polgárőrséget hozott létre, amely sikeresen védte a falakat a szárazföld belsejéből fel-felbukkanó barbár hordák és az ellenséges szándékú más városok támadásai ellen. Újabb hét év telt el, és Petőfi elérte erejének, hatalmának és dicsőségének csúcspontját. De minden fellendülés mozgásba hozza a romlás erőit is, és minden csúcspont után elkerülhetetlenül hanyatlás következik. Az örökös kormányzó főpolgármesternek lassacskán egyre több titkos ellensége támadt a város falain belül és kívül is. Ennek a hetedik évnek a végén azután – derült égből jön a villámcsapás – a nyílt utcán követtek el alattomos merényletet ellene.

Egy sikeres hadjárat és az azt követő gazdasági egyezmény tiszteletére tartottak diadalmenetet a városban. A helyi kereskedelmi rádió vidám indulókat sugárzott, szenátorok tettek optimista nyilatkozatokat, szakértők elemezték egymással versengve a békeszerződés és az egyezmény előnyeit. A tarkabarka néptömeg – szerencsének, sárgák és fehérek, a győztes háborúk veteránjai, és így tovább – a fellobogózott utcákra tódult, és kalaplengetve ünnepelte a diadalt, a kormányzó főpolgármestert, a város erejét, azaz voltaképpen saját magát. Petőfi nyitott limuzinja a Petőfi Sándor sugárúton gördült végig, mögötte sorban a katonailag legyőzött és gazdaságilag fölsegélyezett csatlós államok vezető politikusai, akik békéért és jóléért cserébe szövetségesi hűséget adtak a dicsőséges városnak. Az általános éljenzésből azonban kivált egy hang, egy az ezerek és ezerek között, mely a tömeget túlbőgte, s mást kiáltott: „Vesszen a zsarnok!” A mindenre elszánt merénylő eldurantotta fegyverét, és az örökös kormányzó főpolgármester körül fejvesztett rémület támadt. De nem talált a fegyver; a tévedt golyó szerencsére Petőfi ruhájába ment, nem a szívébe. Az orozva gyilkolni akarót tüstént lefogták. A diadalmenet folytatódott, a helyi kereskedelmi rádióban azonnal beolvastak egy megnyugtató hangú közleményt. A tettést természetesen halálra ítélték és kivégezték. A nyomozás viszont nem várt eredményeket hozott. Az ügy véletlenül egy igen lelkiismeretes vizsgálóbíróra lett bízva, aki akkor is folytatta a szálak felgöngyölítését, amikor azok már a legfelső hatalmi körökig kezdtek nyúlani. Több várospatyát kihallgattak, és a lelkiismeretes vizsgálóbíró szemei előtt végül kirajzolódott egy élesen Petőfi-ellenes klikk a szenátusban. Ez önmagában természetesen nem okozott volna semmilyen

kriszt, ha szerencsétlen módon nem a merénylettel összefüggésben kapott volna először nyilvánosságot. Az igen lelkiismeretes vizsgálóbíró ismeretlenek többször halálosan megfenyegették, azonban ő rendíthetetlen maradt. Aztán a lelkiismeretes vizsgálóbíró hirtelen eltűnt. A helyi kereskedelmi rádióban bemondták, hogy megromlott egészségi állapota miatt nyugállományba vonult, de a hír nyilvánvalóan koholt volt, a szerencsétlen valódi sorsáról senki sem tudott. A lelkiismeretes vizsgálóbíró eltűnése után a nyomozást maga a főpolgármester vette kézbe. Kiderült – igaz-e vagy sem, nem tudni, mindenesetre ez volt a hivatalos verzió –, hogy ugyanannak az idegen hatalomnak az ügynöke volt nemcsak a merénylet, hanem a lelkiismeretes vizsgálóbíró is. Ez utóbbi állítólag a lebukás elől szökött meg, és meg sem állt egyenesen Moszkváig. A szenátus, késhegyig menő vita után, és nem utolsósorban Petőfi személyes befolyására, megszavazta, hogy nagyköveti úton küldjenek Moszkvának egy jegyzéket, melyben a feltételezett kém kiadatását kérik. A szovjetkormány erőlesen tiltakozott, és mozgósítást rendelt el. A hadüzenet elkerülhetetlen volt.

Petőfi a háború esetére különleges jogokat vindikált magának, amit addigi hadjáratai előtt sohasem tett meg, mindig a szenátus formális akaratával, szavazattöbbséggel indított csak hadműveleteket. A szenátus hetekig tárgyalta az ügyet; néhányan hajlottak arra, hogy a főpolgármester átmeneti időre diktátori jogkörrel ruháztassék fel, de a többség ragaszkodni látszott a parlamentáris formáságokhoz. Közben szovjet tengerészgyalogosok szálltak partra a város érdekszférájába tartozó szigetek közelében. A nemrég elfoglalt városok a nemzetközi jogra való hivatkozással sorra mondták föl a kétoldalú barátsági szerződéseket; némelyiken még szinte meg sem száradt a tinta. A belpolitikai helyzet is kiéleződött. Tüntetések tartottak a háborút ellenző, és más tüntetéseket a háborút pártoló jelszavakkal. Felelőtlen hangok – előbb a helyi kereskedelmi rádióban, majd a nyilvános gyűléseken is – kihasználták az emberek tájékozatlanságát, s mind a háborúpárti, mind a háborúellenes hangulatot Petőfi ellen fordították. Ezeken a gyűléseken egyre gyakrabban lehetett látni neves közéleti embereket, még szenátorokat is. A békés megoldást pártolók Petőfit vérszomjas háborús bűnösnek állították be, a háborúpártiak pedig hadvezérségre alkalmatlan, kisstílusú taktikázónak, aki személyes sikerre játszik, amikor az ellenség már a kapuk előtt van. A házfalakon Petőfit gyalázó firkák jelentek meg, a mesebeli szörnyeteghez hasonlították őt. Nem sokkal ezután már zavargások is voltak. A város fő kikötőjét ugyanis, amelyen keresztül az élelmiszerellátás addig biztosítva volt, megszállta az ellenség, és csak bizonyos feltételek teljesítése esetén ígért kivonulást onnan. A falakon kívül állomásozó alakulatok legnagyobb részét vissza kellett rendelni a városba, de a szenátus ezt a lépést is csak hosszas huzavona után szavazta meg, amikor már csaknem elkéstek vele. A polgárőr-ség az egyre szilajabb lázongások megfékezésével volt elfoglalva, már vízágyúkat és könnygázgránátokat is be kellett vetni. Petőfi határozott lépésre szánta el magát: föl-oszlatja a szenátust, és nem ír ki új választásokat. A kormányzó főpolgármesteri címet esetleg megtartja, de minden döntést a saját kezébe vesz. Maga tárgyal a kikötő azon-nali visszaadásáról. Ebbe még súlyos feltételekkel is belemegy, hogy a belső elégedetlenséget mihamarabb lecsillapítsa, és a népet maga mellé állítsa.

Egy márciusi napra lett kitérve a városházán a zárt ülés, melyen a főpolgármester, kisszámú megmaradt híveinek a támogatásával, a puccsot végrehajtandó volt. Petőfi jókor reggel lépett ki az utcára, hogy a munkahelyéig vezető mindennapos utat szokása szerint gyalogszerrel tegye meg. A sarkon vett egy reggeli lapot. Amikor, szintén szokása szerint, még ott az utcán belenézett, egy boríték hullott ki belőle, melyre újságokból kivágott betűkből a következő szöveg volt fölragasztva: „Petőfinek! figyelmeztetés”. A borítékot fölbontatlanul köpönyege zsebébe tette. Némi nyugtalansággal olvasta a friss híreket: az ellenség a város közelében, a tengerparton csapatösszevonást hajtott

végre. A városházára jó negyedórával az ülés kezdete előtt érkezett. Csodálkozva állapította meg, hogy őelőtte mindenki megjött már. A tanácssterem ajtaja hirtelen bezáródott a háta mögött. Próbált nyugodt maradni, arra gondolt, hogy testőrsége, az úgynevezett Petőfi-kommandó, minden eshetőségre készen épp most veszi körül az épületet. Kivett egy cigarettát. A mellette álló fiatal szenátortól, akit mellesleg hívének gondolt, tüzet kért. A fiatalember, ahogy máskor is, előhúzta revolver alakú öngyújtóját. Mint kiderült, ezzel adott jelt a többieknek. Huszonhárom revolver (köztük az is, amit öngyújtónak vélt) szegeződött egyszerre Petőfire. Még kiáltani sem volt ideje. A szerencsétlen költőt szitává lőtték.

Az eset után azonnal kiadtak egy hivatalos közleményt, melyben egyúttal a szenátus azonnali föloszlását is bejelentették. A mai naptól, szólt a szöveg, egy volt szenátorokból álló junta kormányoz. Petőfi hálónak lyuggatott véres köpönyegét – zsebében az el nem olvasott névtelen levéllel, melyben az ellene készülő merényletre figyelmeztetik – kiakasztották a városháza erkélyére. Erre azonban már senki sem ért rá figyelni. Az ellenség betört a városba, és a bizonytalan helyzetet kihasználva még aznap elfoglalta. Jelentősebb összecsapásra csupán a falakon kívül, a tengerparton került sor: a polgárőrség elit alakulata, az úgynevezett Petőfi-kommandó, kirohant a körbezárt városból, kétségbeesett közelharcba bocsátkozott a többszörös túlerővel, de végül mindnyájan ottvesztek vagy fogságba estek. A volt városi főembereket is mind megölték vagy Szibériába hurcolták.

Több érv szól amellet, hogy a Petőfi elleni második merénylet valójában fikció, koholmány, népmese. A szenátorok valóban megszökték az összeesküvést, de a tervezett Petőfi-gyilkosság reggelén minden megváltozott. Értesültek az ellenség fenyegető közeledéséről, így aztán a józanabbak közül többen belátták, hogy az adott helyzetben nem volna helyénvaló a zűrzavart tovább fokozni. Petőfi helyes ösztönrel, mintegy költői sugallatra (bár egynémely körülmény, például a figyelmeztető levélke ehhez konkrét támpontot is adhatott) átlátta az egész helyzetet. Nem gyűjtött rá, és még mielőtt a tanácskozást hivatalosan elkezdték volna, rögtönzött beszédet tartott. Ebben az összefogás szükséges voltára hívta föl a figyelmet, a személyes érdekek félretételére szólította föl a testületet, s ravaszul följánlotta azonnali lemondását az örökös kormányzó főpolgármesteri címről. Az oráció közben az összeesküvők megtudták (az ablakon kellett csak kinézniük), hogy Petőfihez hű elitegységek zárták körül a városházát. A gyilkosságból így nem lett semmi, de Petőfi lemondását azért elfogadták. A junta talán megalakult, talán csak beszéltek róla; ennek már nincs jelentősége. Az ellenség csapatai már a városban voltak. A volt főpolgármester aznap délután a Petőfi-kommandó élén egyenlőtlen közelharcba bocsátkozott velük – jóformán ez volt az egyetlen szervezett védekezési akció. A kommandósok egytől egyig elestek, maga Petőfi minden tagjából vérezve egy szál karddal küzdött a végsőkig. Azután belevetette magát a háborgó óceánba.

Esetleg elfogták, és Szibériába hurcolták. Onnan megszökött, és kalandos úton eljutott Hamburgba, ahol jegyet váltott egy kivándorlóhajóra. De az utolsó pillanatban meggondolta magát, jegyét összetépte és a háborgó tengerbe szórta. Autóstoppal visszateért Magyarországra, és öreg napjait barátja, Jókai Mór balatoni villájában töltötte. Ámbár olyasmit is hallani, hogy a fogságból megszökvé Afganisztánba ment, ott beállt önkéntesnek a gátlástalan betolakodók ellen, és a csatában elesett. Amikor már minden veszve volt, ő bátran szembefordult üldözőivel, hátát egy kilőtt tanknak vetette. Egyetlen megmaradt csúzlíjával még hét gátlástalan betolakodót agyoncsúzlizott, mielőtt hősi halált halt.

Petőfi Sándornak, az öregedő hollywoodi filmsztárnak egy nap hirtelen kihullottak a fogai és sorvadni kezdett a húsa. Az orvosok azt mondták, nem sok van már hátra az életéből. Petőfi régóta sejtette, hogy ilyen véget fog érni; most mégis megijedt. A Lucky Pictures filmvállalattal kötött szerződéseit azonnal fölbontatta, és visszavonult. Elhatározta, hogy nem adja meg magát a halálnak.

Eszébe jutott, hogy a világ óceánjainak mélyén állítólag cirkál egy titokzatos tengeralattjáró. Egy megszállott tudós a kapitánya, aki a világ szemétől távol, több ezer láb mélységben folytatja rejtélyes kísérleteit. Ez a kapitány időnként félreérthetetlen üzenetet küld azoknak, akiket hatalmába kerített a romlástól való félelem. Persze nem mindenkinek, csak az arra érdemeseknek. Petőfi, miközben egyre inkább csak a közeli elmúlás foglalkoztatta, mind biztosabb lett abban, hogy az üzenetet ő is meg fogja kapni. És valóban, egy napon meglátogatta őt egy nagybajuszos, magát dr. Ternyeinek nevező ember, s egy költséges, de az adott körülmények között több mint megfontolandó lehetőséget ajánlott a figyelmébe. Egy exkluzív klinikáról van szó, mondta, amely a Sziklás-hegység megközelíthetetlen bércein áll, hová még a sasok és a vakmerő hegyi oroszlánok sem juthatnak el, főként ha figyelembe vesszük, hogy a Sziklás-hegységben már csak elvétve akadnak vakmerő hegyi oroszlánok. De ez lényegtelen; fő az, hogy a klinikán az emberiséget kínzó végső kérdésekre keresik a választ, és egyre közelebb vannak hozzá. Említést érdemel, hogy az intézet munkája kapcsolatban áll a titokzatos tengeralattjáró fedélzetén folyó rejtélyes kísérletekkel, ha úgy tetszik, azok előkészítő szakaszát képezi.

A sztár egy éjszakán át tárgyalt dr. Ternyeivel. Hajnalban aláírta a papírt. Mindenéről lemondott, hogy később megsokszorozva kaphassa vissza. (Hogy pontosan mit is – ennek részleteit egyelőre homály fedi, mely azonban mindjárt eloszlik.) A kertben egy helikopter – ki tudja, hogy került hirtelen oda – indulásra készen várt. Petőfi nem vitt magával semmit, nem intézkedett semmiről. Felszállás közben még látta dr. Ternyeit: ott maradt, hogy a szükséges dolgokat helyette elrendezze. A klinikán rögtön kezelésbe vették a költőt. Szíve csücskéből kioperáltak egy darabot, a maradékot hibernálták, és a Sziklás-hegység alá süllyesztették, egy külön erre a célra szolgáló barlangba. Ott várja az idők teljességét lefagyasztva.

A szívcsücsköt – kell-e mondani? – eljuttatták a titokzatos tengeralattjáróra. Ennek kapitánya, a megszállott tudós, saját fejlesztésű klóneljárással számtalan teljes Petőfit hozott létre belőle az idők folyamán. A földgolyó legkülönbözőbb pontjain bukkan föl azóta egy-egy Petőfi, néha egyszerre több is. Vannak köztük öregek és fiatalok, férfiak és nők, alacsonyak és magasak, mindenféle fajta, fehérek és sárgák, még szerencsének is. Jellemre, életmódra nézve is változatosak. Van szerény átlagember, sőt a túlnyomó többség ilyen, de akad örült vadzseni is, nem beszélve a világformáló tehetségekről. Van kísérletező kedvű, veszélyeket kereső, de van óvatos, dönteni nehezen tudó – szóval mindenféle. Némelyiket Petőfinek vagy Petrovicznak hívják, mások más nevet viselnek, de valójában egytől egyig Petőfik: ha tudatában nincsenek is, létük mélyén mindnyájan emlékeznek erre. Mintha egy tenger alatti álom emlékének az emléke irányítaná a sorsukat, mely külsőségeiben többnyire, mint mondtuk, egyáltalán nem különbözik másokétól, akiknek életében szabadságnak és szerelemnek nincs helye, akiket gondolatok nem bántanak, és akik a kritikusok rosszindulatát hírből sem ismerik.

A Petőfi-projekt ◀

Természetesség és mesterségesség

„A szólótőkék sorai a merevlemez ventilátorára emlékeztetnek. És fájnak nekem.” Ezt egy magas, vékony fiú írja fel egy meglehetősen koszlott és szakadt papírra, amit most mély hátsó zsebében elsüllyeszt. Ez a fiú, aki ránézésre még tizenhat éves sincs, a Magyarországi Múlt- és Klímakutató Összintézet tizenkettedik emeleti szomorablakában könyöklő. Úgy is mondhatnánk, kinyájában könyöklő. A kinyájában könyöklés azt jelenti, hogy jobb híján, az időt eltöltendő, attól az érzéstől megszabadulandó, hogy az élet csak úgy kicsorog az ember markából, illetőleg attól, hogy nem az ember tölti el az életet, hanem az élet tölti el őt.

Azért könyöklő a fiú az ablakban, mert kiküldték a mögötte lévő frussterszobából, ahol éppen keserű és savas, a zseblepre emlékeztető ízű vita folyik:

– Holnap reggel termináljuk – mondja a vörös hajú, köpcös alak. – Ez a végső.

– Nem engedhetem. Értsd meg: ez egy unikum! Mit unikum – hungarikum! – veti ellene a magas, vékony. Máskülönbén mind a kettő a legszebb férfikorban adja elő, azaz erősen elütötte esetükben az ötvenet.

A köpcös szomorúan megcsóválja a fejét, és együttérez:

– Tudom, hogy nehéz. És személyesen neked is. De nincs olyan, hogy nem engeded. Tudod.

– Tudod?! Tudom?! – háborog a vékony fölösleges igazsága tudatában. – Te is nagyon jól tudod, hogy ettől még nem biztos, hogy bármi megváltozik. Érted?! Hogy bármi! – Ez az ember, aki a Projektmenedzser János nevet viseli, és aki tényleg projektmenedzser, teljesen kétségbe van esve, s sehogy se tudja, hogyan felelhetne meg a szabályoknak, és hogyan tarthatná fenn egy olyan projekt működését, amely már a klimatikus viszonyokat veszélyezteti.

– Mi ez a csörgés? – kérdi a vörös, és tényleg: valami ütemes fémhang hallatszik.

– Cső – mondja Projektmenedzser. – Biztos ő.

A vörös, akit Kopereczkynek hívnak, zömökségével, akár egy ágyúgolyó, robban ki a szobából, s most olyan vörös a feje, mint a haja:

– Csss! – figyelmezteti az ágyúgolyó a könyöklő és rugdosódó fiút, saját lendületét megcáfoló visszafogottsággal. A fiú bólint, és tovább rugdosódik, a Kopereczky-ágyú meg visszafarol. A cső a felelős minden rosszért, ezért megérdemli, hogy a fiú rugdossa.

Ezt a fiút tulajdonképpen fogságba vetették. Nem kell persze a rabok keserű kenyerét ennie – egyáltalán nem kell kenyeret ennie –, sőt szabadon járhat-kelhet is az intézet területén. Tegnap látott ez a fiú egy régi filmet, amiben egy igen okos fiút bezártak, majd üldöztek, majd megint bezártak – és így tovább, mindezt azért, mert kiderült, hogy ez a fiú okosnak bizonyulhat egy bizonyos technológia kifejlesztésében. Ez a mi fiúnk is így érezte magát, mintha fogságba vetették volna gonosz erők, gonosz államok kormányai vagy államok gonosz kormányai, ha az állam külön létezik, de nem tud gonosz lenni.

A Múlt- és Klímakutató Összintézet, ahol ez a fiú most rugdosódik, helyén valaha Magyarország és Ausztria határa volt. Ott, arra, a hegyek felé volt Sopron, sokáig a fogorvosok városa, aztán délre volt San Remo meg San Marino – híres kaszinóvárosok.

Itt, ahol most vagyunk, volt az Esterházy-hercegek kiterjedt birtoka, és ha arra, észak-keletre nézünk, ott volt Bratislava-Pozsony, a Magyar-Szlovák Barátság székvárosa. Minden a huszadik század története volt: először sovány jobbágyok művelték a kövér magyar Kisalföldet meg Csallóközöt, aztán ugyanolyan kövér Esterházy-anyak adták a magyar földnek a főnököket, majd ezekből a kövérekből lettek a fogorvosok, akik elhízott osztrák kiscsászák fogpótlásait rendelték meg szintén zsíros bőrű Sopron környéki fogtechnikusoktól, közben azért volt egy sovány Esterházy is, akit kivégeztek a fasiszták, de a fasiszták sok mindent és -kit kivégeztek, igaz, a kommunisták is, de azért a fasiszták rosszabbak voltak, bár a mai napig folyik a vita, hogy mért voltak rosszabbak, igaz ugyan, hogy a voltak rossz szó, mert a mai napig vannak fasiszták is, kommunisták is, csak hogy már ők maguk sem értik, hogy mit akarnak, annyira elavultak. De azt ők is értik, hogy az ide tíz percre lévő San Remóban vagy Marinóban annyit ehetnek, ihatnak, játszhatnak és baszhatnak, amennyire a pénzük futja. A huszonegyedik század történetéhez csak a határ eltűnése kapcsolódik meg persze a klímaváltozás. Elbeszélő személyesen garantálom, hogy a dolog így és így történt, azt pedig, hogy most így történik, mindenki saját idegrendszerével olvashatja. A többi – vagyis a jövő – néma csend.

Ez a fiú most nem azért rugdosódik a Múlt- és Klímakutató Összintézetben, hogy kifejezze a tiltakozását a gonoszról vagy a gonosz erők ellen, hanem továbbra is kínjában rugdosódik így, hogy megbüntesse a felelős csövet. Kevésbé tudja kívülről látni önmagát, és ez az alapja matematikai zsenijének is: saját belső problémáinak tekinti a külvilág problémáit, és olyan empátiával közelít hozzá, mint ahogy magához közelítene (feltéve, hogy van értelme az önmagunkkal való együttérzésnek).

A szőlőtőkék, amik ugyanúgy valamilyen projekthez tartoznak, mint a fiú, az együttérzést nem ismerve merednek vissza a fiúra az üvegbúra alól. Ez a szőlő, akár a felhők vagy az északkelet felé kinyíló alföld, most azt mondja a fiúnak, hogy minden hiába. Abbahagyja a rugdosást, és tenyerébe temetkezik.

– Nem bírom elfogadni, hogy a projekt már az első lépcsőben kimúlik – temeti fejébe a tenyerét Projektmenedzser. – Biztos, hogy nem lehet elszigetelni? – kérdezi Kopereczkyt, de olyan tekintettel, amelyben benne van, hogy biztos, hogy.

– Tessék – válaszolja a koppanásra Kopereczky, és belép Marika takarítónő, akiből azon nyomban ömleni kezdenek a szavak:

– Mit tetszenek csinálni azzal a gyerekekkel, amikor arany szíve van neki, és úgy szereti azt az embert vagy mit, hát rá nem gondolnak, mi lesz most ezekkel, én tiltakozom, igazgató, tudom én, hogy kell tiltakozni, ez a gyerek, mert gyerek ez még, hiába nem az, csak rá kell nézni, igazgató! – Tulajdonképpen igaza van Marikának: ahogy egyre tovább tart az ember teljes felnőtté alakulása, úgy csökken a felnőttkorhatár, és úgy emelkedik a nyugdíj-. De erre most se a vörös igazgató, se Projektmenedzser [kitalálható]:

– Marika – csattintja le az nyugdíjkorhatárhoz közelítő takarítót Kopereczky –, emberelje meg...

– Embereljék meg maguk maguk, és ne engem, hát emberek maguk, amikor ezt a valamit vagy valakit, akit ez a gyerek úgy szeret valamiért...

– Marika, Marika, Marika, hát álljon már le! – kiáltja el magát Kopereczky három plusz egyszer. – Tudja maga, hogy mind itt veszhetünk, ha nem tesszük meg?! – Kopereczky a magasra sandít, úgy mondja: – Ugye így van, Projektmenedzser?

Projektmenedzser, fejét leszegve, elismeri, hogy így.

Ezt a fiút, aki a folyosón temetkezik, Martin Liebnak hívják (bár elbeszélő sokat gondolkodtam azon, hogy ne hívják-e inkább Norbertus Amorusnak, esetleg Norbertus Erotus- vagy csak simán Erosnak), és bár maximum tizenhat évesnek néz ki, valójában már huszonkettő. Martinnak különleges matematikai megérzései vannak. Ha jó kedvében van, bonyolult káoszos rendszereket tekint át egyetlen gondolattal, és nagyon jó

közéltési modelleket tud rájuk adni. A mai modern számítógépek természetesen képek hasonló modellek megalkotására, Martin azonban sokkal gyorsabb náluk, és az időtényező gyakran elsőrendű fontosságú.

Martin származását homály fedi, csak az biztos, hogy az intézet tizenegy éves korában vette fel állandó bentlakói közé, és különleges képessége rögtön megmutatkozott: egy véletlen közbeszólással több billió tallér értékű sztratoszféri műszereket mentett meg a megsemmisüléstől. Azóta tehát empirikus úton tudják, hogy a káoszos rendszereknek van egy olyan rendezőelvük, amelyhez igazodva jól kiszámítható változásokat lehet bennük gerjeszteni, máskülönben Martinka sem lenne rá képes. Így egész kis tudományágot találtak ki Martinra, miközben nagyon figyeltek rá, hogy pszichológiai fejlődése töretlen legyen.

Miközben a múltban erősen figyeltek a fiú pszichológiai fejlődésére, aközben a jelenben felpattan az fruszterajtó, és kisírt szemmel, hófehér arccal, fájdalmas kifejezéssel Marika rohan ki, erősen, egy szó nélkül megöleli Martinkát, és szó szerint elfut. Kint hangos dördüléssel belescap a villám egy közeli fába, talán épp a valahai magyar-osztrák határra. Talán egyenesen Schwechatba. Martinka nem sír, de elsápad.

Projektmenedzser János a székén hátradől, a fejét is hátalveti a szék támlájára. Zúgó fejjel mered a plafonra, hátha az ad neki tanácsot, de a plafon, akár a jövő, csak néma csend. Eközben a múltban nagyon keresték a felnövekvő Martint, mert sürgős klímaváltozási problémák merültek fel az északi féltekén. Több órás kutatás után egy használaton kívüli helyiségben találtak rá maszturbálásába elmerülve, és akkor az intézetet vezető Kopereczky Izrael Izsák – aki a Mikszáth megénekelte Kopereczky bárónak meg Noszty-lánynak a dédunokája, és aki most ilyen parás beszélgetést folytat Projektmenedzser Jánossal – elrendelte, hogy a fiú pszichoszexuális fejlődésére a korábinál is nagyobb figyelem fordíttassék. A több figyelem fordíttatása abban merült ki, hogy néhány vele egykorú meg kicsit idősebb leányt hoztak az intézetbe, akik mind fel voltak bátorítva a különleges fiú szüzességének elvételére.

Amikor a felnövekvő Martinka felnövekvése során elérte a tizenhárom éves kort, egy Hozsanna nevű lánynak sikerült is elérnie ezt az elvételt. Onnantól fogva Martinka – aki egyre kevésbé érdemelte meg a kicsinyítő képzőt – évekig nagyon intenzív szexuális életet élt, és – látva, hogy ez milyen könnyen megy – gyorsan és sorban elcsavarta az összes rendelkezésre álló leány fejét (habár a fene se érti, miért a fejet említik mindig ilyenkor, és az is kérdésként merül fel, hogy vajon a női szeméremszervbe leszálló vér ugyanolyan mértékű agyi vérnyomáscsökkenést okoz-e, mint a férfiak esetében), és Martinkának jókedve volt, és sok-sok apró, édes modellt állított fel, úgyhogy Kopereczky nem győzte dörzsölni a tenyerét és gyártani a klímaváltoztatási terveket.

Mialatt körbekúrta az intézetet, Martin kitemetkezik tenyeréből, és alacsonyan repülő, sűrű felhőket lát közeledni, és a szomorkorlátrugdosás közepette arra gondol, hogy a hiteles feljegyzések szerint mennyire szerette Petőfi Sándor a felhőket, s arra is, hogy a valóságos tapasztalatok szerint mennyire „le se szarja” most ez a Petőfi-valaki őket, pedig valaha ez a Petőfi-valaki, vagy most már az is lehet, hogy egy másik valaki, aki talán nem is volt Petőfi-valaki, azt állította, hogy a felhők, akárcsak az ősz, a bor vagy a világszabadság, régi haverjai.

A mostani felhőszállás során azonban Martinka valóságos tizenhat éves lett a múltban, s nem csak annak látszott, ám kezdett megfélemedezni addig gyakori szerelmi légyottjairól, amikre pedig mindig olyan sok figyelmet fordított. Egy alkalommal a mindig hön tisztelt Hozsannát, aki magát kellett látogatta meg Martinkát, úgy pofon vágta, hogy a leányt a továbbiakban el kellett távolítani az intézetből. Egy-két év elteltével már semmiféle csajokról sem volt szó, és Martinka – akire már egészen ráragadt ez a kicsinyítő képzős forma – újra csak elhagyatott helyiségekben vagy az ágyában kielégített

ön. Kopereczky tehetetlensége jeléül csak a két karját tárta széjjel, a pszichológusok pedig nem mondtak semmit, mert Martinka mindet elzavarta. Kopereczky – jobb a békeség alapon – úgy döntött, hogy hagyja a status quót, mint a a mátrix felolvadt jegét, újra megdermedni, s ha majd az anyag könnyebben szeletelhető, akkor kezdi formázni.

Ám az anyag megdermedése mégse jelentette azt, hogy formázni is lehet, mert Martinka már nem nagyon tűrte. Rendszeresen fellázadt, nem engedte, hogy mentális megalkotottságával foglalkozzanak, és egyre kevesebb használható modellt alkotott, amikor az intézet párhuzamos kutatásának egyik eredménye, a Petőfi-projekt olyan lázba hozta, hogy sorra produkálta a kiemelkedő klímamodelleket.

Két hónappal ezelőtt, egy napfényes napon, amikor hasonlóan sűrű és alacsony szál-lású felhők még nem csattogtatták villámaikat az intézet közvetlenségében, Projektmenedzser János központi parancsengedéllyel felkereste régi haverbarátját, Kopereczkyt, és így szólt:

– Tudod, ki az a Petőfi Sándor? – és örvendezve nézett az igazgató szemébe. Kopereczky korántsem örvendett annyira, mert felismerte a parancsengedély tipikus rózsaszín burkát.

– Szét akarod paráztatni az agyam azzal ott? – bökött a rózsaszín csomagolás felé. A parancsengedélyben Kopereczky szerint a kegyesség és a kötelesség groteszk összekapcsolása volt a legnagyobb para. Úgy engednek meg valamit valakik, hogy közben kötelezővé is teszik. Kopereczky fiatal korában olvasott egy huszadik századi könyvet, ahol a Szeretettminisztérium gyilkol, az Igazságminisztérium meg szakmányban hazudik, és bár nem igazán értette, mire vonatkoznak ezek a furcsaságok, a parancsengedély mégis ilyesmire emlékeztette.

– Nem szívatás, nyugi, Izrael, de fontos. Ez a Petőfi Sándor... – kezdte volna magyarázni, de Kopereczky közbevágott:

– Tudom. Valami költő volt. Magyar. – Projektmenedzser elképedt:

– Tényleg: magyar és költő. Honnan tudod? – De Kopereczky türelmetlenül legyint. – Jól van, na. Végeredményben nem lényeg még az se, hogy ki volt, mert csak egy címke lesz vagy – ha úgy tetszik – egy azonosító... – Kopereczkyt az éles napsütés gyakran türelmetlenné teszi:

– Nyekeregd már ki, Jancsi, tudod, milyen ingerült tudok lenni ilyenkor!

– Na, jó – törölte le az arcáról a boldogságot Projektmenedzser, és elmagyarázta: – A címe: Petőfi-projekt, a célja pedig szellemikapacitás-összeterelés. Martinkából indultam ki, pontosabban a képességéből. Hány meg hány embert összeterelhetnénk, és kutathatnánk a mentális működését, ha tudnánk, hogy kiket keressünk. De most, ebben a pillanatban nem tudjuk, hogy ki fontos, most nem, mindig csak később. – Kopereczky, aki eddig a pontig mereven az asztala lapját bámulta, felpillantott a járkáló és hadonászó Projektmenedzserre. Már kíváncsi volt, Projektmenedzser meg ennek a látványnak örült a legjobban. – Tegyük fel, hogy most van később, akkor...

– Na, nee! Jancsi! Ugye nem? Mondd, hogy nem! – De Jancsi nem mondta, hogy nem, hanem csak szélesen vigyorgott, abba se tudta hagyni. Kopereczky nagyot sóhajtott.

– Főleg a kollektív tudattalanból hozzuk létre a személyiségkonstrukciót, először a Petőfiét. – Kopereczky még nagyobb sóhajtott, ami már irritálta Projektmenedzsert. – Ne sóhajtozz már, örülj inkább, hát nem érted?!

– Értem én, de félek is, Jancsi. Biztos azért félek, mert valahol hívó vagyok, és úgy érzem, hogy. Te nem? – Projektmenedzser azonban nem:

– Nem. Én nem.

De, ha igen, is mindegy lett volna, mert megvolt már a parancsengedély, amit ellentmondásos mivoltában a rózsás kötelékhez – vagyis a házassághoz – vagy a honfíui szeretethez lehetne hasonlítani. A múltbéli beszélgetéssel párhuzamosan folynak a Kopereczky és Projektmenedzser megbeszélte jövőbeli termináció előkészítő munkálatai. Ezek

főként programozást igényelnek, vagyis Martinka jól jönne most, de sajnos épp ebbe nem vonhatják bele. Nem volna hajlandó. Szinte az egész intézet ezen dolgozik, a klímakutatókat is átvezényelték a leválasztó vezérlőjébe. Nincs mese: az időjárás már így is igen extrém – a Kanári-szigetek körzetében a szélviharok sebessége elérte a 250 km/h-t, az Amazóniai Levegőkutató pedig fagyott jelentett. Több évtized szívós klímajavító erőfeszítése mehet veszendőbe, ha pár napon belül nem javul az idő.

Közben a Petőfi-projekt lázas előkészítő munkája felkeltette a pár hónappal fiatalabb Martinka figyelmét, s a fiatalember gyakran sündörgött a dimenzióleválasztó vezérlő-termében, ahol néha hasznos meglátásokkal szolgált a nyelvi modellek kialakításánál, mert Petőfi Sándort alapvetően nyelvi eszközökkel kívánták újraalkotni. Kopereczky aggódott a fiú miatt, néha rosszállóan összevonta a szemöldökét, amikor megint a Petőfi-projektben látta zsiszegni, de nem szólt semmit.

A projekthez Petőfi Sándor összes műveit használták fel meg az életrajzi adatokat. A költemények körülbelül a személyiségkonstrukció negyedét voltak megvalósítandó, a prózai művek érthetetlenül keveset értek, az életrajzból viszont adagoltak rendszeren. Martinka mindent elolvasott, mihez csak hozzáfért, de a legtöbb szöveg vagy egyáltalán nem érintette meg, vagy egyáltalán nem értette meg magát, s az intézetben nem volt senki, aki részletesebb felvilágosítással szolgált volna arról, hogy mért legyünk szabadok, ne pedig rabok – amikor pedig Martinka szemében mindnyájan az épületbelső természetes fogságában éltek –, vagy arról, hogy mért nem állunk már meg, s mért nincs itt a Kánaán, ha egyszer, ha, ha és ha – a bőség kosara, a jognak asztala, a szellem napvilága – mind teljesülnek a valós számok és személyek halmazán.

Am az 1846- és -7-es költemények jó részét megértette Martinka, azt különösen jól értette például, hogy Petőfi Sándornak a felhők, e tarka égi vándorok jó barátai. Azt is értette, hogy a bánat-oceán mélyén lévő örömgöngy milyen törekeny jószág. Azt is, hogy ha jönne egy fergeteg, az kettéhasítaná az eget, és abba a földgolyó beleesne. Martinka elvben tudta, hogy mi az a felhő, szél és oceán – hisz részt vett a klímakutatásban –, ám ezek sosem érintették meg a testét vagy a lekét, csak látta őket. A természet távoli és titokzatos volt Martinka számára – nem úgy, mint tágas otthona, a Múlt- és Klímakutató Összintézet. Ám Martinka azt is megértette, hogy a Petőfinek felépített szőlőkupola, a folyosókon futó fémcsövek, az ablakpárkány vagy a számítógép billentyűzete ugyanolyan lehet neki, mint Petőfinek a felhő, a szél, a víz vagy a föld pora.

Miközben Martinka fokozatosan rájött, hogy a tárgyak is természet, most elkezdődik a válságértekezés:

Projektmenedzser János az ülő többiek elé áll, és oceánbánatos határozottsággal mondja:

– Kedves kolegák, a fájdalmas döntés megszületett, nem várhatunk tovább, még ma le kell folytatnunk a terminációt. Van-e ötlet. – De nem kérdi, hanem kijelenti. Pattanásos ifjú jelentkezik:

– Az életrajzi adatokból... – kezdi, már eleve kifulladásra a közönség okozta izgatottságtól – ... azokból kell kiindulni, nem? Hogy hogyan halt meg, vagy hogy milyen volt a viszonya a szüleihez... Például az apját nem nagyon... De egyszer mégis azt írja, hogy ez egyszer az Isten áldja meg... Javasolom, hogy harmonikusan illesszük bele a segesvári csatába, ma: Shigishoara vagy mi, és akkor egyszer csak eltűnik hirtelen, hátát egy nagy fának vetve, ló nélkül... – A pattanásos programozó hangja itt elcsuklik, de egy ősz programozó máris átveszi:

– Tudjátok, hogy mi van most ott, ahol valaha Shigishoara?! – És tekintetét, mint véres kardot, körbehordozza, ám közbeszól a múlt, hogy elmondja a Petőfi-projekt beindulását.

Azon a napon felhőátvonulás volt, s bizony gyakran elég erős volt a szél is, de

Martinka csak a vállát vonogatta, azt mondta, nem érzi magát száz biztos, mint a halál, százalékban. Kopereczky sejtette, mitől van ez a százalékhiány, de magában ugyanúgy a vállát vonogatta. Csak Projektmenedzser nem vonogatta, ő izgatottan fel-alá futkossott. Martinka egyszer csak eltűnt, Kopereczky nem is bánta. A holografikus természetű személyiségkonstrukciót azonban hiába várták a vezérlő laborjában, ott csak egy rózsás kötelék meg egy eltévedt felhőpamacs bukkant fel, semmi más.

Petőfi Cyborg ugyanis az egyik félreeső, használaton kívüli helyiségben bukkant fel, ahol Martinka, aki ismerte a projekt néhány anomáliáját, már várta. A zavartan nézelődő Petőfi Cyborgot Martinka kézenfogta, és leültette egy reményszékre, ő maga meg odahúzott egy másikat, és leült vele szemben. Martinka mélyen Cyborg szemébe nézett, és úgy érezte, életfelhők suhannak el valami táj felett, és hol zongora alakúak, hol cicafejet formáznak, hol pedig rózsás köteléket, majd hirtelen távoli ismeretlenségek csábító illatát érezte, de nem tudta, hogy ez a frissen kaszált fű illata, nem tudott ő semmit. Cyborg, aki a költő idealizált képében jelent meg, nem szólt semmit, nem akart felállni a reményszékről, kicsit feszengve nézelődött, majd a fiatalemberre koncentrált. Petőfi maga sem volt több huszonöttnél, mégis kész férfi volt százhatvan felelevenedett centije ellenére. Martinka óriásra nőtt kamasznak hatott mellette.

Mialatt Martinka Petőfi Cyborgot nézegette, s viszont, az ősz, Mikulás-szakállas programozó becsukja a többiek hamisan látó szemét:

– Shigishoara egy magashegységhez tartozik, emberek! A hőmérsékleti anomáliák olyan intenzívek, hogy semmiféle csata szóba sem jöhet. Az évi átlagos középhőmérséklet $-10,2$ Celsius-fok! Hát mit képzeltek, miféle harmóniába illesztjük bele a segesvári csatát?! – A tanácstalan klíma- és múltkutatók seregében a szólásra emelkedő Franziskus Bohemiae a nyugodtság szobra:

– Lárifári, Shigishoara, olvastam, hogy ez nem is így volt, mert egy Havasi Attila nevű századeleji múltkutató kimutatta, hogy a Csendes-óceán partján végezte, bár az igaz, hogy hátát egy fának vetve, de tengerészgyalogosok vagy indiánok ellen...

– Nem igaz – kiált közbe valaki, aki nem is tudja, hogy mennyire hasonlít az ezredforduló popsztárjához, Robbie Williamshez –, mert én meg azt olvastam, hogy hetven évig vagy tovább vándoroltak Petőfi Cyborg vezetésével a szabadságharc bujdosó katonarabjai, és a Föld burka alá is bejutottak, és ezt Bánki Éva múltkutató részletesen...

– Én viszont azt olvastam – üvölti túl mindannyiukat egy basszista, hogy csak úgy rezeg a falak műanyag borítása –, hogy egy Megay Morvay nevű múltkutató bebizonyította, hogy Petőfi Sándor Barguzinban nővé operáltatta magát, mert látni akarta a velszi tartományt!

– Egy fenékfrancokat! – visítja egy vékony, bajuszos szakember a civakodókat át, és ezen a ponton már többen izgatottan állnak –, ez az információ Medveczky Györgytől...

– Nem, nem, nem! – kiáltsa hármul Robbie Williams hasonmása –: ez az adat Arany Jánostól való, de Arany János nem hiteles forrás, mert azt is megírta, hogy Petőfi visszatért a Shigishoara után, bezörgetett egy házba, és munkát meg kenyeret kért...

– Fityiszfutyuszt! Az Marx volt – pattan szét Franziskus Bohemiae-n a higgadt páncél –, és csak ugyanakkor volt, de más!

Amint a Kopereczky gerjesztette magas frekvenciás hullámvás belefojtja a szót a felhergelt programozókba, Cyborg is belenézett Martinka szemébe, és egy nagy, üres óceánt látott, rövid oval, vagyis akkor óceánt. Ezt a fiú rögtön látta, hogy Petőfi ezt látja. Vagy legalább azt szerette volna, ha. Nem valószínű, hogy valaha is megtudjuk, Petőfi Cyborg mit látott Martinka szemében, de azt tudjuk, hogy egyszer csak elmosolyodott. Tehát a bánatot csak nem láthatta, gondolhatnánk, de később látni fogjuk, hogy a mosoly nem biztos, hogy valami mást jelent.

Martinka a mosoly hatására közelebb húzta a székét, és Cyborg arcát kezdte simo-

gatni, amitől a költő holografikus konstrukciója még jobban mosolygott. Martinkának nagyon megtetszett Petőfi: különösen a csöpp szerelemszája, az apró bátorbajsa tetszett, így hát megsimogatta azokat is, és még közelebb húzódott székével a konstrukcióhoz. Cyborg kissé elnyújtotta a testét, főleg a nyakát, és, mint egy macska, élvezte a fiú simogatását. A fiú is egyre jobban élvezte Petőfi simogatását, de azt kívánta, bár csak Cyborg viszonzná.

– Lehet ez egy rózsás kötelék? – kérdezte Petőfit. Petőfi a fejét rázta:

– Csak felhők vagyunk. Egy a természettel. Nem tudom a köteléket. Nem is lesz.

Martinka levetkőztette a költőt, és az egész testét simogatni és csókolni kezdte, amit Cyborg láthatólag élvezett. A fiú lefektette Petőfit a meleg kőpadlóra, ráfeküdt, és élvezte, hogy egész testével hozzáérhet. A költő farka lüktetve állt, és Martinka úgy érezte, hogy a szájába kell fogadnia, s amikor megtette, olyan boldogság árasztotta el, hogy könnyek folytak a szeméből.

– Nem számít – mondja a rég elfolyt könnyek és a hirtelen beállt csend közepette Kopereczky. – Az általános érzelmi információt használjuk akkor, ha nincs más ötletek, hiszen a költőnek nagyon erős haláltudata volt.

– És – áll fel a magas frekvenciás fenyegetés ellenére Franziskus Bohemiae – Havasi, Bánki, Medveczy, Megay, Arany? Meg Marx? – Projektmenedzser legyint:

– Nem számítanak, kolegák. Marx egy picit számít, de az y-ra meg i-re végződők nem számítanak. Így aztán Arany se számít.

– Figyeljünk, kolegák, a régmúlt halál tudatát fogjuk erősíteni Cyborgban, és még ma délután ennek meg kell lennie. Számításaink szerint két-három napra van szükségünk Martinka megnyugtatózásához, vagyis nagyon rizikós lesz. Valószínűleg le kell költöznünk az alagsorba. Már holnapra tornádót jeleztek. Tehát a megnyugtatózás ott lesz. – Kopereczky rövid hatáscsöndet tart. – Feltéve, hogy nincs másik javaslat. De Arany meg Bánkit hagyjuk. Van? – néz szét ismét, akár nemrég Projektmenedzser.

Hosszú idő után sincs. Hosszú idő után, mikor rájuk találtak, Martinka és a költő anyaszült meztelenül (már amennyiben ezek a szavak egy konstrukcióra vonatkozhatnak) feküdtek, egymás, bár főként Martinka karjaiban. Mindenki meg volt döbbenve. Kopereczky és Projektmenedzser aznap délután súlyosan tanácskoztak:

– Ez mióta lehetséges, Jancsi? És hogyhogy nem vettük észre, hogy Martinka? És most mi lesz? Ki vállalja a felelősséget? – Kopereczky rég volt ki ennyire. Projektmenedzser azonban vidáman mosolygott:

– De hát hogy is másképp történhetett volna?! Ne viccelj, Izri, két nagy szellem ezen az időhorizonton egymásra talált. Még meglátod, hogy micsoda inspirációt jelentenek egymásnak! – nyugtatgatott lelkesen Projektmenedzser. – Álomban nem gondoltam volna...! Hát ez... kimondom az őszintét, Izrael: ez annyira romantikus!

Tényleg nagyon romantikus volt a szó sokféle értelmében, mert aztán teltek-múltak a napok, és Petőfi Cyborg sehogy se bírt „értelmesen” megszólalni, de láthatóan nem is izgatta magát emiatt. Martinka állandóan körülötte volt, simogatta, csókolgatta, le-szopta, rózsás köteléket emlegetett neki, felhőket, bánatot, oceánt, Cyborg pedig szívesen elviselte mindezt, kicsit még viszonzta is, a fiú pedig felhőtlenül boldog volt. El se kellett magyarázni neki a matematikaimodell-problémát, ő máris megoldotta a feladatot, miközben csak egy-két szót hintett el, mint például, hogy lánc, láng vagy szív – mely szavak mind egy-egy jellegzetes alakra vagy -zatra utaltak –, s rohant imádott Cyborgjához.

Nem látta még senki Martinkát ilyen boldognak, Marika néni nem győzött örülni a változásnak, csak Kopereczky csóválgatta a fejét, mert látta, hogy Martinka jobban szereti Cyborgot, mint a konstrukció őt.

Ebben az elmúló aszimmetriában kezdődik meg a vezérlői sürgölődés az ontológiai

esztétizálás jegyében. Kopreczky és Projektmenedzser koncepciója szerint a terminációnak ugyanúgy nyelvi eszközökkel kell bekövetkeznie, mint ahogy a szintetizálásnak kellett. A kutatók a tragikus váteszszerepre koncentrálnak a nyelvi maradványok alapján. A virtuális térben a személyes és a világszabadság elérése a halálon keresztül válik majd lehetségessé. Itt azért csavarnak egyet a dolgon, és Kierkegaard-ral meg híres vulgárbuddhistákkal azt sugallják, hogy a személyes létezés partikularitása rabságot teremt. A lázas munka során szimbolikus tételrendezés jön létre:

Petőfi Cyborg be fog lépni a bejáraton, ahol táblák mutatják az utat a szabadság és a szerelem felé. Erre az irányra merőlegesen lesz egy másik, a párnák és ágyak útja, melyet Petőfi nem fog választani, hanem megy a szerelem és a szabadság felé. Útközben fel fog bukkanni Bem „Apó” József tizenkilencedik századi sztár, aki azt mondja, fontos a haza, de még fontosabb a világ. Ezzel Petőfi Cyborg – bár nem szívesen, de – egyetért. Apó felteszi a létre magára vonatkozó kérdést, amit a konstrukció nem fog tudni megválaszolni, ezzel a szimbolikus térszerkezet lépéselőnybe kerül. Apó választ ad a kérdésre, és behozza az Egység meg az Elszakítotttság fogalmait és ikonjait. Petőfi természetre utal, de Apó bekebelezteti az Egységgel a természetet is, ám akkor Petőfi a szerelemhez menekül. Apó elmondja, hogy nincs mentség, s felvételről megmutatja, hogyan vetette le Szendrey Júlia az özvegyi fátylat. Ezzel az érzelmi fórral fogja az Egység felé terelni Apó Cyborgot, s biztosítja róla, hogy a vágyakból fakadó szenvedés az Egységbe való visszatéréssel meg fog szűnni. Ekkor Petőfi terminálni fogja magát, s a projektet lezárják.

Mindez azért történik majd meg, mert Cyborg nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Nem az a baj, hogy nem csinált semmit, csak mosolyogva ült, vagy Martinka karjaiban tartózkodott. Nem az, hogy nem barátkozott a felhőivel, nem ment le a szőlőskertbe, s ha szétnézett a rónaságon, lelke nem vált börtönéből szabadult sássá. Kopreczky ugyan magában elkomorult egy kicsit, ezt látván, ám végül ő is átadta magát az általános bizakodásnak, hogy Petőfi Cyborg a maximumig inspirálja majd Martinkát.

Két hónappal és három nappal később azonban Petőfi Cyborg bement a vezérlőbe, megszólalt, sőt szónokolni kezdett, és ez volt a baj:

– Először is hadd küldjem el ezt a hamis világot a picsába! Hát emberek vagytok ti?! Mit hordtok?! És hol a magyarság, a franciaság, a világszabadság?! Látom én, hogy mindnyájan láncot hordtok, csak ebben az új, raffinált világban láthatatlanok a láncszemek! Nem látom köztetek kibontakozni a nemzeti érzést, és ez az ifjú is németül szól hozzám! Ide fakult volna nemzetünk vére? Nem látjátok, hová jutottatok? Térjetez magatokhoz, gondolkozzatok, ne adjátok át magatok az édes rabság tunyaságának. Jobb a hideg, tiszta szélben lánglobogva állni, semmint a bűdös langyban brekegő varangyok nótáját fújni!

Az éppen a közelben tartózkodó Projektmenedzser próbálta csitítani a felháborodott költőt, miközben arra gondolt, hogy talán nem is fel-, hanem meg-, miközben a jelenben a szimbolikus tér kreálásának előkészítő munkálatai folynak:

– Ne parázz, Petőfi, megvan már nálunk a világszabadság! Hová harcoljunk, mire váltsuk fel a langyos közeget? – kérdezte, mert tudta, hogy szóljon Cyborg nyelvén.

– Fúj, fúj – folytatta Petőfi, és kimutatott a tökéletes tavaszi időjárásra, ami az inspirált Martinkának volt köszönhető –, mi lesz veletek, ha a vész kitor? Nem szégyenlítek magatokat sápadni, ha egy-egy merészebb hangot, akár a fáról a levelet, a zivatar szele leszakít szájamból? – elégedetlenkedett tovább a konstrukció, s igaza volt, mert összeszaladt az egész összintézet, és egyhangúlag – mert ilyen dühkitörést még egyikük se látott – falfehéredve bámulták a, mint a tenger, háborgó konstrukciót, akit ez csak még jobban bősített: – Ha a világnak sarkai többől meg fognak ingani, és én a vérbe mártott lantomat véres kezekkel pengetem, akkor mit mondtok majd, mit tesztek?! – szónokolt tovább ingerülten Cyborg. Martinka ekkor érkezett oda, és rögtön Petőfihez

rohant, hogy szokás szerint átkarolja, de az mintha észre se vette volna, csak hadonászott rövid kis karjaival, szinte fellökve a fiút.

Martinka ekkor hátratántorodott, de Petőfi semmit se vett észre ebből, csak mérgeesen szónokolt tovább, és elkezdett körbejárni az épületben, mindenki legnagyobb megdöbbenésére. Martinka egy darabig követte, de kénytelen volt látni, hogy szerelemembere, akár a közönyüvegen, átnéz rajta. Nem tudta senki, Petőfinek mi baja van, csak azt, hogy megállás nélkül, sértődötten és dühösen szónokol, meg se hallva, mit mond neki az állandóan a sarkában lévő Martinka. Pedig Martinka szerető szavakat, rózsás köteleket suttogott a fülébe, és aztán addig járt a sarkában, addig sugdosott, míg egyszer úgy pofán ütötte – talán véletlenül, talán nem – Cyborg a fiút, hogy annak eleredt az orra vére, és sírva szaladt el.

Petőfi dühödten járta az épületet körbe-körbe, nem aludt, nem evett, nem ivott, hisz egy holografikus konstrukciónak nem kell, és szidta a világot, a huszonegyedik századot, kereste a kijáratot, mint úzótt vad, keringett, míg Martinka hol dermedten, hol zokogva abban a szobában húzta meg magát, amelyikben oly sokat maszturbált kamaszkorában. A matematikai modellek megalkotása szóba se jöhetett, a fiú olyan rossz állapotban volt.

Négy napot vártak. Az időjárás egyre romlott, különösen a dühödt szélrohamok okoztak gondot az áramellátásban meg az épületek biztonságának fenntartásában. Rosszkor jött Petőfi dührohama, mert Martinkára nagy szükség lett volna. Dönteni kellett, s először Martinkával kellett megbeszélni. A megbeszélésen rajta kívül Kopereczky és Projektmenedzser vett részt.

– Cyborg tönkretett téged, Martinka – mondta Kopereczky.

– Izrael! – szisszent rá a báró dédunokájára Projektmenedzser. – Ne így!

– De mondjuk ki az őszintét! Azt te is úgy szereted! Így van! – kötötte Kopereczky. Ekkor elhallgattak, és mindketten Martinkára néztek, aki így szólt:

– Ez az ajtó, amin mindjárt kimegyek, legyen az együttérzés ajtaja, és kint várjon engem a halál kínja. – És felállt, és kiment.

A messzeségből mennydörgés hangja hallatszott.

Egy másik, közelebbi messzeségből meg a Petőfi-konstrukció dörgésének a hangja.

És Kopereczky ekkor döntött, és Projektmenedzsert is meggyőzte. És ekkor következett az a beszélgetés, amelyet már olvastunk, és ami akkor, amikor olvastuk, még akkori most volt, de most már mostani akkor, és akkor gondolta Martin, hogy a szőlőtőkék – amik oly hidegen hagyták Petőfi Cyborgot – a merevlemez ventilátorára emlékeztetik, s fájnak neki.

▶ Csodás történetek

V. fejezet: A démonokról

2. TÖRTÉNET

A LOVAG, AKI NEM HITT A DÉMONOK LÉTEZÉSÉBEN

Falkenstein várából egy Heinrich nevű lovag a mi szerzetesünknek, Caesariusnak, Prüm akkori apátjának pohárnoka volt. Ahogy Caesariustól megtudtam, ez a lovag nem hitt a démonokban, s azt állította, mindaz, amit róluk hall vagy hallott, csak üres locsogás. Ezért aztán magához hívatott egy Philipp nevű klerikust, aki jól ismerte a fekete mágiát, s esdekelve kérte, hogy mutasson neki démonokat. Amaz azt mondta neki, hogy a démonok látványa rettenetes és veszélyes, s akárkinek nem tanácsos meglátni azokat. De mivel a lovag makacsul erősködött, így szólt: „Ha megígéred, hogy sem rokonaid, sem pedig barátaid által nem esik bántódásom, ha netalán a démonok megcsalnának, rád ijesztenének vagy kárt tennének benned, úgy teljesítem kívánságodat.” A lovag megígérte.

Egy napon délidőben – a déli démonoknak ilyenkor a legnagyobb az erejük – elvezette a lovagot egy útkereszteződéshez, kardjával kört rajzolt köréje, s amikor az a körben állt, elmagyarázta neki a kör törvényét. „Bármelyik végtagodat dugod is ki a körből, mielőtt visszatérek, meghalsz, a démonok ugyanis kihúznak onnan, s akkor el vagy veszve.” Figyelmeztette, hogy ha kéri is a démonok, semmit se adjon, semmit se ígérjen meg nekik, ne vessen keresztet, majd hozzátette még: „A démonok mindenféle módon kísértésbe visznek és rád ijesztenek majd, de semmilyen kárt nem tudnak benned tenni, ha követed utasításaimat.” Erre magára hagyta.

Mikoron a lovag egyedül ült a körben, látta, amint vízáradat zúdul felé, aztán disznók rőfögését, szelek üvöltését hallotta, és sok más hasonlót, amivel a démonok meg akarták rémisztetni. Mivel azonban az éles lövedékek közeledtét előre látta, a hasonló ijesztgetések nem tudtak kárt tenni benne.

Végül látta, amint a szomszédos erdőben a fák csúcsa fölé magasodva csúf, emberi árnyhoz hasonlatos valami közeledett felé. Rögvest rájött, hogy az ördög az. Az is volt. Ahogy a kört elérte, megállt, s megkérdezte a lovagot, hogy mit akar tőle. Úgy nézett ki, mint egy nagy, sőt nagyon nagy fekete ember, fekete ruha volt rajta, s annyira csúf volt, hogy a lovag nem bírta ránézni. Így szólt hozzá: „Jól tetted, hogy eljöttél, mert látni szerettelek volna.” „Minek?” – kérdezte az ördög. Amaz így válaszolt: „Sokat hallottam rólad.” Amikor pedig az ördög azt tudakolta, mit hallott róla, a lovag így szólt: „Kevés jót és sok rosszat.” Erre az ördög: „Gyakran ok nélkül ítélnék és átkoznak el az emberek. Soha nem okoztam kárt senkinek, senkinek nem okozok fájdalmat, csak ha felbőszítenek. A te Philipp mestered nekem jó barátom, én meg az övé. Kérdezd csak meg, okoztam-e bajt valaha is neki. Azt teszem, ami neki tetszik, ő meg mindenben engedelmeskedik nekem. Hívott engem, s nyomban itt termettem nálad.” Erre azt kérdezte a lovag: „Hol voltál, amikor hívott téged?” A démon így válaszolt: „Olyan messze a ten-

geren túl, amilyen messze van ettől a helytől a tenger. Így aztán igencsak jogos és méltányos, hogy az erőfeszítemért ajándékot adj.” A lovag erre azt kérdezte: „Mit akarsz kapni?” „Azt kívánom, és erre kérek, hogy add nekem a kabátodat.” Amikor a lovag azt mondta, hogy nem adja neki oda, az ördög először az övét, majd a nyájából egy juhot követelt. A lovag egyiket sem adta. Végül az ördög a házának kakasát kérte. Erre a lovag azt kérdezte: „Mihez kell neked az én kakasom?” A démon így válaszolt „Énekelnie kell nekem.” Erre a lovag: „És hogy akarod megfogni?” „Arra ne legyen gondod, csak add oda!” „Semmit sem adok neked”, felelte a lovag, „ de mondd el nekem, honnan van ekkora tudományod?”

Erre így szólt a démon: „A Földön semmi gonoszság nem történik, ami előttem rejtve maradna. S hogy tudd, igazat beszélek: figyelj csak, abban a faluban és abban a házban vesztetted el az ártatlanságodat, ott és ott követted el ezeket és ezeket a bűnöket.” A lovag nem mondhatta, hogy az ördög nem az igazságot mondja. S amikor az ördög már megint követelt valamit, azt pedig megint megtagadta, kinyújtotta a kezét utána, mintha meg akarná markolni és ki akarná rántani, a lovag pedig ettől úgy megijedt, hogy hátra zuhant, s felkiáltott. A kiabálásra odasielt Philipp, s erre azonmód eltűnt a jelenség. Attól az órától fogva a lovag mindig sápadt volt, s természetes színét soha többé nem nyerte vissza. Azóta Istennek tetszőbb életet élt, és hitte, hogy vannak démonok. Nem is olyan rég történt, hogy meghalt.

16. TÖRTÉNET

MIKÉNT JUTOTT A BECSVÁGYÓ SZERZETES AZ AKASZTÓFÁRA?

Campban, amely a kölni püspökségben található, a cisztercita rend egyik házában élt az egyik laikus testvér – miként azt a mi rendünk egyik, a történetet jól ismerő papjától, egy igazságszerető embertől hallottam –, aki a szerzetesekkel beszélgetve oly sokat tanult tőlük, hogy végül már egy szöveget is el tudott olvasni. Ettől elcsábítva és megcsalva titokban könyveket íratott magának, és már kedvét kezdte lelteni a bűnös módon birtokába került holmokban. Mikoron pedig a laikus testvérnek megtiltották a tanulást, amelybe túlzottan belevetette magát, a tanulás vágyától hajtva hitét is elhagyta. Életkora miatt azonban csak csekély előrehaladást ért el. Erre aztán bűnbánóan visszatért a kolostorba, s miután ezt immáron harmadszor is megtette, a kolostorból a világi iskolába ment, majd újra visszatért, az ördögnek bőséges alkalmat adott arra, hogy becsapja. Az ugyanis angyal képében több ízben is megjelent neki, s így szólt hozzá: „Tanulj csak szorgalmasan, mert úgy leszen, hogy Halberstadt püspöke lesz – ekként határozott az Úristen is.” Az ostoba ember nem ismerte fel az ördög ravaszkodását: azt remélte, a régi csodák újra beteljesülnek általa. Egyszóval, egy napon megjelent a csábító a laikus testvérnek, s hangosan, derűs ábrázattal így szólt: „Ma meghalt Halberstadt püspöke, sebtében gyere a városba, amely püspökéül az Úristen téged szánt. Elhatározását nem lehet megváltoztatni.” A szerencsétlen erre a legnagyobb csendben azonmód elhagyta a kolostort, az éjszakát pedig Xanten városa közelében egy erényes pap házában töltötte. Hogy azonban püspöki székhelyére kellő pompában érkezzék, még az éjszaka, napfelkelte előtt felkelt, felnyergelte vendéglátójának egyik nemes lovát, rátette annak kabátját, majd lóra ült és ellovagolt. Másnap reggel a ház lakói aztán felfedezték a lopást, a hitehagyott ember után iramodtak, nyakon csípték, s a lopott holmival együtt a világi bíróság elé vonszolták. Elítélték, így a püspöki szék helyett az akasztófát foglalta el.

37. TÖRTÉNET

EBERHARD LOVAG CSODÁS UTAZÁSA

Ugyanabban az évben, amikor Philipp király Ottóval, a későbbi császárral az első alkalommal hadra lépett, egy Eberhard nevű, Amel faluból származó erényes lovag súlyosan ágyának esett. Mikoron a betegség már az agyát is elérte, olyan őrjöngésbe kezdett, hogy saját hitvesével szemben, akit megbetegedése előtt nagyon szeretett, akkora gyűlölet és irtózat fogta el, hogy sem látványát, sem hangját nem bírta elviselni. Ekkor egy napon az ördög, ember képét magára öltve, megjelent a betegnek, s így szólt hozzá: „Eberhard, akarod-e, hogy elvállaszanak a hitvesedtől?” Amikor pedig az ekként válaszolt: „Teljes szívemből erre vágyakozom”, az ördög így folytatta: „Magam viszlek hát el a lovamon Rómába, ahol könnyedén el fogjuk érni, hogy a pápa a hitvesedtől elvállasszon.”

Egyszóval, a lovagnak úgy rémlett, hogy az ördög felszólítására felszállt annak lovára, aztán az ördög háta mögött ülve Rómában találta magát, ahol az ördög eljárt az ő ügyében, majd a pápa a bíborosok jelenlétében hitvesétől ünnepélyesen elválasztotta, a válást pedig egy pápai pecséttel ellátott irattal megerősítette. Csudálkozásra adott azonban okot, hogy attól az órától fogva, amikor az ördög a lelkét igencsak különös módon elragadta, teste élettelenül hevert az ágyában, s már csak a mellkasánál volt érezhető némi melegség. Emiatt halogatták még egyáltalán a temetést.

Mivel a lovag látszólag a válás miatt felettébb örvendezett, így szólt az ördög: „Akarod-e, hogy most Jeruzsálembé vigyelek, ahol az Uradat keresztre feszítették és eltemették, s a többi szent helyre, amelyet a keresztények látni kívánnak?” Különösen e szavakból ismerte fel később a lovag, hogy démonnal van dolga. Amikor így válaszolt: „Szeretném és kívánom is”, a szellem a lovag lelkét felemelte, a tengeren túlra vitte és a sírtemplomban letette. Majd megmutatta neki a többi szent helyet is, a lovag pedig mindenütt imádkozott. Ekkor a démon így folytatta: „Akarod-e ellenségeket, Sephadint és seregét látni?” Amikor az igennel válaszolt, abban a pillanatban elvezette őt a táborhoz, s megmutatta neki a királyt, a fejedelmeket, a katonákat, a fegyvereket, a zászlókat, a sátrakat és az egész sereget.

Ezután azt kérdezte a démon: „Vissza akarsz-e térni az otthonodba?” Az pedig így válaszolt: „Igen, ideje hazatérni.” Azonmód felemelte a szellem, s Lombardiába vitte. Itt azt kérdezte a démon: „Látod-e ott azt az erdőt? Hamarosan betér ebbe az erdőbe egy ember a te faludból, aki szamarával portékáját erre a vidékre hozza, hogy itt túladjon rajta, de a rablók meg fogják ölni. Meg akarod-e őt óvni ettől?” Erre az válaszul így szólt: „Szívesen.” Aztán mindjárt szembe is találkozott vele, s elmondta neki, hogy az erdőben rablók tanyáznak. Az pedig, mint jól ismert földijét, barátságosan üdvözölte, köszönetet mondott neki, majd rátért egy másik útra.

Amint megérkeztek Frankfurtba, a démon újra megszólalt: „Ismered-e Walramot, Limburg hercegének fiát?” Az így válaszolt: „Jól ismerem, gyakran voltam háborúban vele.” Amikor azonban a démon azt kérdezte: „Akarod-e most látni őt?”, a lovag így válaszolt: „Hiszen elutazott a tengeren túlra.” A démon így válaszolt: „Szó sincs róla, most éppen sokkal inkább szövetséget köt Philipp királlyal, aki országokat rablóhadjáratokkal és gyűjtogatással pusztasággá teszi majd.” S ez, miként láttuk, beteljesült, amikor vezetése alatt Andernachot, Remagent, Bonnt és sok más települést felégettek. A lovag erre így válaszolt: „Ezt nagyon sajnálom.” Miután látta a királyt a hercegekkel és látta Walramot is, lelke bántódás nélkül visszakерült az ágyába és a testébe. Nem sokkal ezután elkezdett lélegezni és felgyógyulni, hitvesét pedig, akit elrablása előtt gyűlölt, újra szerette, ahogy annak előtte. Sokak csudálkozására később gyakran mesélte, mit halott és mit látott. A helyeket és embereket azonban, melyeket Rómá-

ban, Jeruzsálemben, Lombardiában és Németországban látott, jobban felismerte és megjegyezte, mintha saját valóságos szemével látta volna őket. Róma városának fekvését, Ince, az akkori pápa, a bíborosok kinézetét és a templomok külsejét, Sephadin megjelenését Jeruzsálem vidékén és seregének látványát, miként a folyók, a hegyek, a várak és a települések nevét, amelyeken áthaladt, mind ismerte, és olyan pontosan tudta leírni őket, hogy mindazoknak, akik saját szemükkel látták azokat, semmilyen ellenvetésük nem lehetett. Időközben pedig a parasztember is visszatért portékájával Lombardiából, s sokaknak tanúságot adta, hogy a lovagot látta ott, és figyelmeztetésének hála, elkerülte a veszélyt, hogy a rablók prédájául essék.

Fordította *Hammerstein Judit*

- *miután az dom... - I.*

Judit Hammerstein

Moduláció

-Moduláció-

László Pataki
2001

A titokregény alaktana ◀

Megjegyzések a Kis Dorrithoz

1. Titok és regény, titok és elbeszélés kapcsolatát firtató elméleti írások általában konkrét művek vagy valamely viszonylag körülhatárolható műfaj reprezentálásaként kezelt szövegek elemzéséből indulnak ki, s így elsősorban újszerű olvasatok, értelmezési javaslatok artikulációjában érdekeltek. Ezen túlmenően azonban olykor rámutathatnak olyan általános érvényű narratológiai és befogadélméleti összefüggésekre is, felkínálhatnak olyan szempontokat és teoretikus fogalmakat, melyek más (jellegű) művek interpretációjában is sikerrel alkalmazhatók. Így van ez például Viktor Sklovskij Dickens-elemzése¹ (*Kis Dorrít*), Roland Barthes Balzac-olvasata² (*Sarrasine*) vagy Tzvetan Todorov James-interpretációi³ esetében is. A konkrét mű poétikai elemzésétől az általános struktúrák, elbeszélő eljárások irányába való elmozdulás e három elemzés esetében a közös elméleti paradigmával (formalista-strukturalista narratológia) is magyarázható. Igaz ugyanakor, hogy a rejtélyeket, titkokat tematizáló művek olvastán olyan tapasztalatokra tehetünk szert, amelyek nemcsak parciális érvényűek, hanem az irodalmi kommunikáció s különösen az olvasói aktivitás megismerése szempontjából is jelentőséggel bírnak. Ahogy Sklovskij írja, mind a titokregények, mind a detektívtörténetek olvasójára „aktívabb feladat hárul, mint az eseményeket következetesen fejlesztő regényekben.”⁴ Ez alapvetően abból adódik, hogy helyzete bizonyos mértékig a találókérdések vagy rejtvények címzettjének pozíciójával mutat analógiát: a kérdéseket implikáló (jó) titok-szöveg izgatja a befogadó fantáziáját, a felvetődő rejtélyek szüntelenül foglalkoztatják az elméjét; nem lehet közömbös az elé táruló, a szerző által koncepciózusan adagolt történésekkel szemben. A titokregény vagy -novella par excellence – barthes-i értelemben vett – örömszöveggként viselkedik, vágyat ébreszt az olvasóban és táplálja is ezt egészen az utolsó mondatig. Az olvasó kezdettől fogva tudni szeretné a megoldást, hogy „mi a titok nyitja”, hogy is végződik majd a történet. A szerzőnek sincs könnyebb dolga, hisz „könnyebb a regényben talányt feladni, mint azt meggyőzően megoldani. A megoldásnak meg kellene világítania a regény egész addigi menetét, érthetővé tenni és új színben láttatni a bonyodalmakat.”⁵ Tanulmányomban mindenekelőtt a *Kis Dorrít*tal és ezen keresztül a Sklovskij által felvetett problémákkal foglalkozom, érdemes azonban röviden szót ejteni a másik két említett interpretációról is. Nem a részletes és kimerítő ismertetés szándékával, hanem azért, hogy gondolatmenetünket tágabb kontextusba helyezzük – összehasonlító elemzésre ösztönözve ezzel is az avatott kutatót.

¹ SKLOVSZKIJ, Viktor: *A szépprózáról*. Budapest, Gondolat 1963, 312–324. (fordította: Lányi Sarolta)

² BARTHES, Roland: *S/Z*. Budapest, Osiris 1997. (fordította: Mahler Zoltán)

³ TODOROV, Tzvetan: *Poetika prózy*. Praha, Triáda 2000, 180–221.

⁴ SKLOVSZKIJ, Viktor: *A szépprózáról*... 327.

⁵ SKLOVSZKIJ, Viktor: *A szépprózáról*... 316.

2. Roland Barthes Balzac-olvasatában kifejtett „kódelmélete” többek között igazolni látszik a rejtéllyel, titkokkal operáló elbeszélések és a beavatás rituális hagyományai közti összefüggést. A francia teoretikus a *Sarrasine*-t elemezve öt olyan nagy kódról tesz említést, amely maga köré szervezi a szöveg összes jelentettjét: a hermeneutikus kód, a szemák kódja, a szimbolikus mezők, a cselekvések kódja és a kulturális kód.⁶ Ez az öt kód egyfajta *hálózatot*, *topikát* képez, „melyen keresztül áramlik a szöveg”.⁷ Barthes nem arra törekszik, hogy egységes és a kódok mentén harmonikusan elrendezett struktúráként írja le a szöveget, hanem, hogy a szövegstrukturálás lehetséges útjait jelenetesse. A kódok – a hozzá tartozó elemekkel és eljárásokkal együtt – csupán „útjelzők”, „karók” ebben a folyamatban; a kódokat olyan összefonódó és keresztvezető hangokként képzeleli el, melyek a művek sokszólamúságának, politonalitásának letéteményesei. A *hermeneutikus kód* az, amely magába foglalja azokat a formális elemeket, amelyek szerint „egy rejtély fókuszálódik, felvetődik, azután felfüggesztődik, végül pedig lelepleződik.”⁸ Ezek az elemek, eljárások, narratív stratégiák a *megoldásra való várakozáson keresztül*⁹ strukturálják a rejtéllyel rendelkező s azzal operáló elbeszélői szövegek szerkezetét. Mégpedig úgy, hogy különböző *késleltető elemek* (csapda, kétértelműség, részleges válasz, felfüggesztett válasz, elrekesztés) segítségével tartják nyitva a rejtélyt, s halasztják el (még ha sejtetések, óvatos célzások kíséretében is) folytonosan a megoldást. E szövegek olvasását tehát, mondja Barthes, a „várakozás és a várakozás mielőbbi lezárásának vágya”¹⁰ mozgatja. Ez pedig a beavatás folyamatához teszi hasonlóvá az olvasást, az olvasót pedig a beavatandó jelölt pozíciójába utalja: „A várakozás ezzel az igazság létfeltételévé válik: az igazság, mondják ezen elbeszélések, az, ami a várakozás végén van. Ez a struktúra az elbeszélést a *beavatási rituállal* rokonítja (egy akadályokkal, rejtélyekkel, nehézségekkel megtűzdelt, hosszú ösvény hirtelen kibukkan a fényre), és a rendhez való visszatérést sugallja”¹¹ (az utóbbi kiemelés: B. K.).

2.1. Todorov abban látja James bizonyos novelláinak (mindenekelőtt az 1892–1903 közt írottak) fő strukturális – cselekményszervező és diskurzusalakító – elvét, hogy e művek középpontjában mindig egy ki nem mondott, lappangó és legfeljebb csak sejtethető *titok* áll, ami megfejtésre vár; egy ismeretlen *ok*, ami megvilágíthatná a figyelem középpontjában álló történések értelmét, hátterét.¹² A novella tulajdonképpen ennek a titoknak a magyarázatoként születik meg, így a hiányzó ok a maga láthatatlanságában és megragadhatatlanságában a narráció titkos mozzgójaként működik. Ez teszi lehetővé, sőt egyenesen szükségessé az elbeszélést. Todorov rámutat a titokszöveg narrációjának kétarcú, paradox mivoltára is. Úgy tűnik, hogy a James-szövegek narrátora (látszólag) minden energiáját arra összpontosítja, hogy megfejtse nekünk a titkot, hogy megnevezze a hiányzó okot, miközben legalább annyira azon is „dolgozik”, hogy minél inkább kitolja a tisztázó magyarázat pillanatát, nemegyszer akár az elbeszélés határain túlra is. Ez csalódást okozhat az olyan olvasónak, aki „minden áron” tudni szeretné, mi a rejtélyes, megfejthetetlennek tűnő események magyarázata. Tudatosítani kell azonban, hogy ez a „kitolás”, ez a *fejtegető halogatás* a titok természetéből adódik, gyakran ugyanis az elbeszélő számára sem ismert a teljes igazság, csak annak valami-

⁶ BARTHES, Roland: *S/Z...* 32–34.

⁷ BARTHES, Roland: *S/Z...* 34.

⁸ BARTHES, Roland: *S/Z...* 33.

⁹ BARTHES, Roland: *S/Z...* 101.

¹⁰ BARTHES, Roland: *S/Z...* 103.

¹¹ BARTHES, Roland: *S/Z...* 102.

¹² TODOROV, Tzvetan: *Poetika próxy...* 183.

lyen szelete, töredéke. És ez már James elbeszéléseinek filozófiai, világnézeti összefüggéseire utal, amit Todorov röviden úgy foglal össze, hogy az ember sohasem ismerheti meg a „teljes igazságot”, mindig csak bizonyos perspektívából, egyéni, éppen ezért bizonyos mértékig korlátolt nézőpontból vizsgálódhat; csak azt láthatjuk, milyennek *látszanak*, milyennek *tűnnek* a dolgok, ezért le kell számolnunk a megnyugtató és kimerítő magyarázatok illúziójával.¹³ Az elemzett James-novellák tárgya alapvetően nem az igazság, hanem a hozzá vezető út, a keresés, a kutatás meg nem szűnő műveletsora. Ezen előfeltevések háttérében – Todorov elemzői teljesítményének köszönhetően – új fényben mutatkoznak meg James elbeszélő művészetének olyan jellegzetes poétikai, stilisztikai és tematikai összetevői, mint a *point of view* kitüntetett szerepe, a bonyolult, többszörösen összetett mondatok alkalmazása, az utalások gyakorisága vagy éppen a fantasztikum iránti vonzódás (szellemek, kísértetek szerepeltetése).

2.2. A formalista narratológia hagyományára építő strukturalista elméleti paradigma szigorú határain *innen* elhelyezhető Todorov-elemzés és e határokat feszegető, megkérdőjelező és egy új, strukturalizmus utáni paradigma irányába utat nyitó Barthes-interpretáció előfeltevérendszerre nem hozható közös nevezőre. Témánk szempontjából viszont hatékony lehet, ha eltekintünk e szemléletbeli különbségektől, és a két teoretikus írásából kiemeljük azokat az eljárásokat, amelyek a titok narrativizálásában érdekeltek: csapda, kétértelműség, részleges válasz, felfüggesztett válasz, elrekesztés, sejtetés, célzás, utalás, fejtegetés és halogatás, nézőpontváltás, bonyolult szintaxis. Ezek után immár rátérhetünk a Dickens-regény elemzésére, mely tovább bővíti majd a titok narratológiai eszköztárát osztályozó listát.

3. Sklovskij *Kis Dorrit*-elemzésének egyik legfontosabb előfeltevése, hogy „a titok technikája felöleli a mű valamennyi formális elemét”,¹⁴ az elbeszélő szöveg különböző rétegeiben találkozunk titok-elemekkel, melyek szorosan összefüggnek egymással. Ezért amikor az elemző – a motivikus kapcsolódásokat, tematikus íveket vizsgálva – ezek „nyomába ered”, írása önkéntelenül is olvasónapló jelleget ölt. Azon túl, hogy ez Sklovskij stílusára általánosan is jellemző, ezt magának a titokszöveg szerkezetének és pragmatikájának megvilágítása is szükségessé teszi. Egy-egy titok, illetve egy-egy elbeszélői eljárás lényege csupán a szűzsészerkezet részletesebb kibontásával, az előzmények és következmények figyelembevételével és taglalásával tárható fel igazán. Mindez persze már egy utólagos perspektívából válik átláthatóvá, az olvasás közben csupán részben érzékeljük ezeket a strukturális összefüggéseket. Ezért is fejezi be Sklovskij elemzését a következő megállapítással: „(...) ezt a regényt csak végigolvasása után lehet így összefoglalni. Olvasás közben csupa titkokkal találkozunk. A szereplő személyek egymás közötti viszonya is titokzatos, rejtélyes.”¹⁵ Az általa összeállított titoklista főként a szereplők származására, viselkedésére vonatkozó adatokat rendszerezi (Merdle, Rigaud-Blandois, Panks, Wade, Clennamné, Kis Dorrit), ezenkívül bizonyos tárgyak (óra, láda) és helyek (Clennam-ház) titkait, e titkok cselekményes kibontásának elbeszélői stratégiáit veszi górcső alá. Ezekre az összefüggésekre éppen ezért már nem kell részletesen kitérni. Tanulmányomban, Sklovskij gondolatmenetét folytatva, olyan további eljárásokra hívnám fel a figyelmet, melyek a *Kis Dorrit*-ben¹⁶ a titokzatosság

¹³ TODOROV, Tzvetan: *Poetika prózy...* 190–191.

¹⁴ SKLOVSZKIJ, Viktor: *A szépprózáról...* 314.

¹⁵ SKLOVSZKIJ, Viktor: *A szépprózáról...* 329.

¹⁶ A regényt Bizámi Lenke fordításában idézem, a zárójelben megadott oldalszámok a következő kiadásra vonatkoznak: DICKENS, Charles: *Kis Dorrit*. Budapest, Magyar Helikon 1961.

atmoszférájának megteremtésében és fenntartásában, azaz a rejtélyek, titkok felvetésében és a megoldás narratív ütemezésében érdekeltek.

3.1. A legszembetűnőbb, mondhatni „legátlászóbb” az, amikor *expressis verbis* valamilyen titokról, rejtélyről, azaz valamilyen megmagyarázhatatlan eseményről vagy dologról esik szó, egy párbeszéd vagy belső magánbeszéd keretében, illetve amikor erre vonatkozó feltevés, gyanú, sejtlem fogalmazódik meg a szereplő(k)ben. Jó példája ennek, amikor Arthur Clennam, külföldi újtjáról hazatérve, anyjával folytatott beszélgetése alkalmával először ad hangot arra vonatkozó gyanújának, hogy a család (vagy annak egyes tagjai) valaha mások megkárosításával jutottak anyagi előnyökhöz. „Az a gyanú, hogy nem nyugtalanította-e apámat, nem bántotta-e a lekiismeretét valami titkos emlék? Nem vett-e észre soha semmit a viselkedésében, melyből ilyesmire lehetett volna következtetni? Nem beszélt-e vele ilyesmiről vagy esetleg nem tett-e célzást ő maga effajta dologra?” (71. Kiemelés: B. K.) Anyja ellenkezése, hevesen tiltakozó gesztusai csak megerősítik gyanújának megalapozottságát. „Nem értem, miféle *mardosó titokra* gondolhatsz apáddal kapcsolatban – szólt Clennamnéné kis szünet után. – Rendkívül titokzatosan fejezed ki magadat.” (71. Kiemelés: B. K.) Arthur kétségei nem szűnnek meg később sem, amiről egyrészt egy szabad függő beszédbbe át-áthajló rövid monológ (120–121.), illetve egy elbeszélői kommentár is tanúskodik: „Lelkére lidércnyomásként nehezedett a sejtlem, hogy anyját és apjának emlékét gyalázat és szégyen fenyegeti, ugyanakkor azonban valóságos ércfal zárja el őt a segítségnek még csak a lehetőségétől is.” (886.) Arthur Clennam tehát nyomozásba kezd, ami a regényt – nem először és nem is utoljára figyelhető meg ez Dickens pályáján – a detektívtörténet műfajához közelíti.¹⁷ Két olyan szereplő is van a regényben, akiknek egyes kijelentései, fenyegető vagy biztató „jóslatai” olyan tudás birtoklásáról árulkodnak, amellyel igazán csak az omnipotens narrátor rendelkezhetne. Azért vagyunk kénytelenek feltételes módban fogalmazni, mert az olvasás pillanatában még nem tudjuk eldönteni, vajon megalapozott állításokról, „kompetens” előrevetítésekről van-e szó, vagy a szereplők csupán blöffölnek. Wade kisasszony Meaglesék lányához, Pethez intézett szavai a 2. fejezetben felettébb homályos értelműek és rosszat sejtetőek: „(...) szinte bizonyosra veheti, ifjú hölgyem, hogy már elindultak útjukra azok is, akiknek majd önnek lesz dolguk, s akik tenni is fogják a dolgukat. Holtbiztos, hogy így lesz. Jöhetnek a tengerentúl száz, ezer mérföldes távolából, s lehetnek már itt, a közelben is, s anélkül, hogy ön bármit is tudna róluk vagy tehetne ellenük, előbújhatnak még onnan is, ahol e város legocsmányabb söpredéke tanyázik.” (43.) A könyörtelen pénzbehajtó, Panks, aki, helyzetét jellemezve, Kis Dorritnak kijelenti, hogy testestől-lelkestől gazdája tulajdona, de azért külön utakon is jár, „titokban, nagy-nagy titokban” (382.), váratlanul felcsap tenyérrjósna. A riadt és meghökkent lány tenyeréből próbálja annak jövőjét kiolvasni. Kezdetben az egész inkább csak játéknak, afféle átlászó hókuszpókusznak tűnik, a búcsúzásul mondottak azonban elbizonytalanítják Kis Dorritot és az olvasót, s Panks oly fényben tűnik fel, mintha tényleg tudna valamit: „Annyit sajnós nem árullhattam még el a jövőndőből, hogy megmagyarázhassam: mit is jelentek én a maga kicsi tenyerén. De azt megmondtam, hogy egészen biztosan meglátja majd a saját két szemével.” (383.) A regény legfélelmetesebb és legtitokzatosabb alakja Rigaud-Blandois, az ő jellemének kettőssége, nyájasság mögé rejtőző gonoszsága nem mindenki számára szembe-

¹⁷ A regény krimiszzerű jellegére Hajdú Péter is utal a *Beszterce ostromát és a Kis Dorritot* összevető gondolatmenetében: *Két kronotoposz találkozik az úton... Mikszáth Kálmán: Beszterce ostroma*. In: Józán Ildikó – Kulcsár Szabó Ernő – Szegedy-Maszák Mihály szerk.: *Az elbeszélés módozatai*. Budapest, Osiris 2003, 232.

tűnő, Pet és Kis Dorrit azonban mondhatni ösztönösen érez rá arra, hogy a férfi nem az, akinek mutatja magát, titkol valamit és minden jel arra vall, hogy rosszban sántikál: „(...) ők ketten egyformán éreztek meg e viselkedésben valami különösét, ami – ezt is egyformán tudták mind a ketten – csakis őket illeti. E megkülönböztetés másnak semmiképpen fel nem tűnhetett, oly apró dolgok jelezték azt Blandois-nál, de ők ketten észrevették. Gonosz szemének egyetlen villanása, sima kezének egyetlen mozdulata; az, hogy bajusza egy hajszálnyival feljebb, az orra hegye meg egy hajszálnyival lejjebb szalad a szokottnál, ha jellegzetes módján rájuk mosolyog: e sok apró jel mind olyasmivel kérkedett, melyet személyesen csakis önekik szánt a párizsi Blandois úr. Mintha azt súgta volna nekik: »Felettetek különös hatalommal rendelkezem. Tudom, amit tudok.«” (669.)

3.2. A másik csoportba tartoznak a narrátor azon eljárásai, melyek később bekövetkező eseményekre utalnak, bizonyos cselekménymozzanatok vagy szereplők jelentőségét hangsúlyozzák – olyan tudás birtokában, amely a teremtett, fiktív világ lakói közül senki máséhoz nem mérhető. Míg a szereplők titkok és balsejtelmek miatti gyöttrődésében az olvasó könnyebben tud osztozni, ráadásul tudását tekintve nagyjából egy szinten mozog velük, addig a mindentudó szerzői elbeszélővel szemben behozhatatlan hátrányban van. Ezek az általában az *anticipáció*, az előreutalás funkcióját betöltő mondatok nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy az olvasóban felkeltsék az érdeklődést a történet későbbi folytatása, a szereplők sorsának későbbi alakulása iránt, mégpedig úgy, hogy közben *titkon* apellálnak a befogadó spekulatív, kombinációs képességeire. Magyarán: ezek a felettebb homályos értelmű, sugalló, sejtető mondatok kíváncsiságot ébresztenek benne, s egyúttal megmozgatják a fantáziáját, a cselekmény önálló („képzeltbeli”) továbbszövésére ösztönözve őt. Az ilyen eljárások antimimetikus jellegűek, mivel hangsúlyozzák, hogy szűzséről, azaz művészi konstrukcióról van szó, ezért felfoghatjuk őket a metanarráció sajátos esetének is. Jól mutatja ezt az Edward Dorrit sorsára utaló két előrevetítés példája: „(...) egy adóst szállítottak be a Marshalsea-be, mely adóshoz *lesz még némi köze e történetnek.*” (82.); „Bizonyos nevezetes alkalom kivételével, melyről *szó lesz majd a maga helyén*, egyetlenegyszer sem fordult elő többé, hogy életének gazdag és szabad szakaszában a régi napokról beszélt volna leányának Dorrit úr.” (631. Kiemelés: B. K.) A harmadik idézet pedig – mely egy jelenkori esemény jövőbeli visszaidézését vetíti előre – rávilágít az anticipáció és a cselekményidő bonyolult összefüggésére: „Minden egyes, lassan kiejtett »nem« után megrázta a fejét a lány (Kis Dorrit – B. K.), s arcára annyira kiült a reménytelenség, hogy a férfi hosszú-hosszú idővel utána is visszaemlékezett rá. Igen, *eljött az ideje annak, amikor igen jól visszaemlékezett rá*, ugyanezen börtönfalak között és ugyanebben a szobában.” (505. A kiemelések mindegyike: B. K.)

3.3. Nemcsak az anticipáció, hanem ugyanúgy az *elhagyás* is fontos szerepet játszik a szöveg titokfokának szabályozásában. Az elhagyás, legyen szó allúzióról, narratív ellipsziszről vagy az elbeszélői, illetve szereplői elhallgatás különböző formáiról, a titokszövegek fő strukturális elve. A továbbiakban elsősorban olyan esetekre irányítanám a figyelmet, amikor az olvasó *tudtára adatik*, hogy valamit elhallgattak előle, illetve, amikor a stílus jellege, valamely nyelvi elemek feltűnő gyakorisága vagy hiánya miatt válik „gyanússá” az adott passzus. Az előbbire példa az, amikor Clennamék lakó- és üzlettársa, Flintwinch úr elhallgatja esti látogatójának kilétét („ama személyt illetően, akivel oly hosszú beszélgetést folytatott, teljes hallgatásba burkolózott”. 899.), s csak mintegy száz oldallal később (991.) derül ki, hogy Cavaletto volt az; ugyancsak itt említhető a II. rész 28. fejezetének zárata, amikor is Clennam anélkül súg valamit Panksnek, hogy erről bennünket, olvasókat – ő maga vagy az elbeszélő – felvilágosítana (976.), erre csak később kerül sor. Az utóbbi esetekre pedig kitűnő példát szolgáltat a II. rész 1. fejezete.

A különössége, s ezzel együtt bizonyos fokú titokzatossága abban keresendő, hogy e részben Dickens elbeszélője elhagyja a tulajdonneveket, s a szereplőket (egy kirándulás résztvevőit) csupán körülírással („egyik úriember a második csoportból”) rokoni kapcsolatokat jelölő kifejezéssel („a családfi”) vagy egy-egy vonás kiemelésével nevezi meg („hízlekedő utas”, „éhes, vérmes, pápaszemes, hallgatag német nevelőnő”, „éltes matróna”). Lassan, fokozatosan persze azonosíthatóvá válnak az első részből már ismert szereplők, teljes bizonyossággal azonban csak a fejezet végén közölt vendégkönyvi bejegyzés (586.) révén derül ki, kik is rejtőznek a köznévi alakok mögött. Ez az ugyancsak elrejtve láttató eljárás egyben a feszültségkeltés hatékony eszközévé is válik. A fejezet elején még nem tudjuk kikről is van szó, az egyes szereplők személyét csak fokozatosan tudjuk konkretizálni, viselkedéséből, egy-egy jellegzetes gesztusból, elejtett szóból; a kezdeti homály lassacskán tisztul, s gyanúink, sejtéseink – bármennyire valószínűnek tűnnek is – minden kétséget kizáró érvényességgel csak a fejezet legvégén igazolód(hat)nak. Végős soron ez a titokregények narratív szervezőelve is: homályban hagyni, majd óvatosan adagolni az információkat, gyanút ébreszteni az olvasóban, találgatásra, spekulációkra késztetve őt, majd a legvégén fellebbenteni a titkokról a fátylat. Az előbbihez némiképp hasonló eset, amikor Arthur Clennam kihallgat egy Wade és Blandois között folyó beszélgetést (II. könyv 9. fejezet). Mivel egy már zajló párbeszédbe kapcsolódik be, az előzmények ismerete nélkül néhány összefüggés homályban marad a számára. S mivel a felfedezés veszélye miatt nem mozdulhat a rejtkehelyéről, és azok ketten ráadásul sétálgatnak is közben, csupán beszédfoszlányok jutnak el hozzá. Az olvasó tehát Clennam révén csupán egy hiányos dialógus részleteit ismerheti meg, ami legalább annyi világosságot visz az eseményekbe, mint amennyire „kódósit” is. Még nehezebb a dolgunk az „F. úr nénikéje”-ként szereplő szenilis kis öregasszony mondatait, bizarr közbeszólásait vagy „szibillai felszólításait” (1058.) olvasva. Olyan kijelentésekről van szó, amelyek abszolút nem függenek össze az adott beszédhelyezettel, s ugyanúgy nélkülöznek mindennemű, a megelőző replikákkal és általában a beszélgetés témájával kapcsolatos összefüggést is. Valódi talányok ezek, a kontextustól teljesen elszigetelődött, megfeythetetlen rébuszok, melyek a szereplő komikus jellemzését segítik elő. Fényt vetnek azonban a titkok stilizációjának és cselekményesítésének határait is, arra, hogy a szükséges mértéket meghaladó információhiány a kommunikálhatatlanság veszélyével fenyeget, és az ilyen szöveg könnyen önmaga paródiájává válik.

3.4. Itt kell említést tenni Dickens jellemző *címadási szokásairól* is. A *Kis Dorrit*ban szereplő címek szintén az elhagyás, a sejtetés és a burkolt előrevetítés kívánalmainak megfelelően épülnek fel. A tartalomjegyzék, miként azt a neves cseh irodalomteoretikus és esztéta, Zdeněk Mathauser írja *Irodalom és anticipáció* című könyvében, az anticipációk legfontosabb forrása¹⁸. A Dickens-regény fejezetcímeiről általánosságban elmondható, hogy nem leleplezőek, nem lövik le a poént, még a kaland- és pikaeszk regények hagyományát folytató tartalmi rezümék is visszafogottak, inkább sejtetnek, mintsem, hogy bármi fontosat és konkrétat is elárulnának. Nem mennek tehát elébe a türelmetlen olvasó abbéli igényének, hogy – a gyötrő kíváncsiságot idő előtt kielégítendő – a tartalomjegyzék böngészgetésével az események későbbi alakulása, ha töredékesen is, de valamennyire azért „kipuskázható” legyen.

3.4.1. Egyszerűbb esetnek számítanak az olyan címek, amelyek tartalmazzák a titok, rejtély, talány szavakat vagy ehhez kapcsolódó egyéb rokon értelmű kifejezéseket (pél-

¹⁸ MATHAUSER, Zdeněk: *Literatúra a anticipácia*. Bratislava, Tatran 1982, 61.

dául *Talány*). Valamivel már áttételesebb jelentésképzést irányoznak elő azok, amelyek csupán utalnak valamilyen rejtélyes eseményre (például *Nyoma veszett*, *Senki eltűnése*). Kiemelt jelentősége van azoknak a fejezetcímeknek, melyek valamilyen kérdést fogalmaznak meg, vagy a határozatlan és általános névmások gyakori használata révén teszik hangsúlyossá a következő fejezet sejtelmességét, titokzatosságát. E címek ezenkívül a komikus hatáskeltés eszközei is. Például: *Senki gyengesége*, *Senki vetélytársa*, *Mi baja Merdle úrnak? Mi volt Panks úr háta mögött, illetve Kis Dorrit tenyerén? Valahol nincs rendben valami*, *Valami rendjén van valahol*, *Valaki felbukkan a Marshalsea-ben* stb. Az utolsóként említett példa (II. könyv 28. fejezet) rávilágít arra, hogy a titokzatosság nemcsak a címekre általában is jellemző fragmentumszerűségéből, a tömény, sűrített, alapvetően a hiányra és elhallgatásra építő implicit stílusból adódik, hanem a cím az olvasói elvárásokkal való manipuláció hatásos komponensévé is válhat. A *Valaki felbukkan a Marshalsea-ben* című fejezet a börtönlátogató személye iránt kelt érdeklődést az olvasóban. Várjuk, hogy ki is lesz az, aki a csődbe ment, lelkileg megtört Arthur Clennamet az adósok börtönében meglátogatja. Az olvasó, akárcsak a börtön lakója felettébb meglepődik, amikor a társadalmi regresszió és a bürokratikus halogató befolyásos intézményének, a Huzavona Hivatalnak ifjú alkalmazottja, Ferdinand Barnacle topan be váratlanul a cellába. Megjelenése nemcsak azért mondható váratlannak, mert „több száz oldalnyi távolságból” bukkan fel, hanem mert elvileg semmi keresnivalója nem volna ott. Sem barátság, sem érdek nem fűzi Clennamhoz, társadalmi pozícióját tekintve messze felette áll, számára a férfi csupán a Hivatal egy szemtelen, szánivalóan vakmerő ügyfele. Lezajlik közöttük egy beszélgetés, amelyből kiderül, hogy Barnacle csupán jobb belátásra próbálja bírni Arthurt; le akarja őt beszélni a Hivatallal szemben vívott hasztalan küzdelemről. Úgy tűnik, hogy immár világos a címbe foglalt „valaki” kiléte. Barnacle után azonban megjelenik Rugg úr, Clennam jogi tanácsadója, aki szintén le akarja őt beszélni valamiről. Ezt nem először teszi, foglalkozását tekintve is gyakran megfordul a börtönben, ezért az ő megjelenése korántsem olyan meglepő és szokatlan, mint az ifjú Barnacle-é. Éppen hogy csak távozik, nyomában új vendég dugja be a fejét az ajtón: a rejtélyesen eltűnt, ördögös gigerli, a titokzatos Blandois, s vele együtt leleplezői és elfogói, Cavaletto és Panks. A Clennam és Blandois közt lezajló beszélgetés a történet titkainak megfejtését illetően kulcsfontosságúnak bizonyul. Láthatjuk tehát, hogy miként tartja Dickens – a feszültségoldás játékának mesteri alkalmazásával – állandó mozgásban a cím jelentését, folytonosan kimozdítva a „valaki” szó jelöltjét. Először odaveti „csalinak” Barnacle-t, oldva ezzel a cím keltette elvárások feszültségét, aztán mintegy lazításképpen még beszámol Rugg úr látogatásáról is (ez már kicsit zavaró, hisz a cím szerint csak egyvalaki látogatása volt várható), s mikor úgy érezzük, a cím az elolvasottak tükrében immár teljes magyarázatot nyert, akkor jelenik meg Blandois.

3.4.2. Tisztában vagyok vele, hogy az olvasó–szöveg közti pragmatikai, valamint a fejezetcímek és a regény egyes szakaszai közti szemantikai viszonyok bonyolultsága és sokirányúsága miatt az előbbi címtipológia csupán részlegesnek mondható, s korántsem meríti ki azoknak az összetevőknek és relációknak a teljes körét, melyek a történet titokzatosságát hivatottak erősíteni. Úgy vélem azonban, hogy ezek a szembetűnőbb, markánsabb típusok. A burkoltabb stratégiákra befejezésként csupán egy példát említenék. A II. könyv 25. fejezetének címe *A főlakáj lemond hivataláról*. A Merdle-család rátart mintalakájáról van szó; maga a lemondás ténye kicsit meglepő ugyan, de ismerve a szolga gazdájával való korábbi feszültségteli viszonyát, egy (el)várható fejleménynek mondható. Mitől lesz mégis rejtélyessé? Az elhallgatás és a sorrendcsere teszi azzá. Az, hogy a lakáj lemond hivataláról, csupán következmény, s a fejezetbe foglalt események szempontjából marginális epizódnak számít. A szerző mégis ezt tolja az előtérbe,

hallgatva az előzményekről, arról ti., hogy mi készíti őt a lemondásra. Nem véletlenül jár el így, hisz ha a másik megoldást választaná, ez a regény egyik titkának leleplezésével volna egyenértékű, mivel idő előtt kiderülne: Merdle úr egy nagystílű szélhámos. Ebben az esetben az ok és okozat felcserélése, tehát egy metalepszis, mégpedig egy *narratív metalepszis* válik a figyelemelterelés szükséges és hatásos eszközévé.

3.5. A *beágyazás* eljárása, tehát egy betéttörténet beiktatása szintén a titokpoétika szolgálatába állítható. Amikor Kis Dorrit egy furcsa mesét talál ki és mond el a szellemi fogyatékos Maggynek (388–391.), tulajdonképpen tükröt tart a befogadónak, melyben az az éppen olvasott (titok)regény komponenseivel szembesül. A mese ugyanis egy titkát rejtegető szegényasszonyról szól. Maggy később (504.) megpróbálja visszamondani az egészet Clennamnek, csökkent szellemi képességeiből is adódó, kusza, nehezen követhető egyéni nyelvhasználata azonban a férfi számára még homályosabbá teszi a jelentését, mint amilyen az valójában. Az olvasó persze előnyben van a férfival szemben, ugyanakkor a mesével ő is mint megfejtendő talánnyal szembesül. Sklovszkij értelmezése szerint a mese Amy Dorrit Arthur iránti szerelmének burkolt kifejezése.¹⁹ (Maglehet...)

4. A titok és rejtély jelentésköréhez társítható szavak használata, az elhagyás, az anticipáció, a metalepszis, a beágyazás olyan eljárások, amelyek nemcsak, illetve nem kizárólag a titokregények poétikai tartozékai, számos más funkciót is betölthetnek. Mivel elvileg, a szerzői koncepciótól függően, az elbeszélő szöveg bármely összetevője titokképző elemmé léphet elő, különösen indokolt a szemléltető példák, a műből vett (akár hosszabb) részletek idézése, hogy ezáltal is megpróbáljuk elkerülni az esetlegesnek tűnő eklektikus osztályozás buktatóit. Hisz az általam felsorolt lista tovább bővíthető, a már jellemzett eljárások működési mechanizmusa is tovább árnyalható, finomítható, például azokkal a meglátásokkal, melyekkel Zsadányi Edit kihagyásalakzatokról írott könyvében²⁰ találkozhatunk. A monográfia szerzője ugyanis olyan következtetésekre jut, melyek titok és elbeszélés viszonyát tekintve is figyelmet érdemelnek. A kihagyásnak és az elhallgatásnak általa elemzett némely eljárása (három pont, szóelhagyás, a szereplői és narrátori elhallgatás különböző formái) releváns lehet a titokpoétika összefüggésében is. Nem véletlen, hogy a tipológiát ismertető fejezet élén a szerző a rendszerezés nyitottságát, bővíthetőségét hangsúlyozza: „A rendszerezés természetesen nem zárt, további kutatások során újabb olvasmányok újabb típusok megfigyelésére és újabb szempontok felvetésére adhatnak alkalmat.”²¹ A könyvben felsorolt és jellemzett kihagyásalakzatokról elmondható (miként azt magának a szerzőnek az műelemzései is bizonyítják), hogy különböző narratív funkciót tölthetnek be. Szolgálhatják valaminek az *elkerülését*, az elbeszélő általuk *késleltetheti* bizonyos események bekövetkezését vagy jelentésük tisztázását, jelezhetnek *megtorpanást*, de ugyanúgy válhatnak az *elbizonytalanítás* vagy a *sejtetés* eszközeivé is stb. Láthattuk, miként érvényesültek ezek az elvek a *Kis Dorrit*ban, és utalni lehetne olyan kortárs magyar regényekre is (Podmaniczky Szilárd: *Két kézzel búcsúzik a leopárd*, Péterffy Gergely: *A tűzoltóparancsnok szomorúsága*, Jenei László: *Iker-szobrok*, Szilágyi István: *Hollóidő*), melyekben ugyancsak fontos szerepet játszanak a különböző titkok által motivált elrejtés, bújtatás, késleltetés, sejtetés és feltárás stratégiai. Ez adja meg az előbbi fejtegetések – és közvetve Dickens – aktualitását.

¹⁹ SKLOVSZKIJ, Viktor: *A szépprózáról...* 324.

²⁰ ZSADÁNYI Edit: *A csend retorikája. Kihagyásalakzatok vizsgálata huszadik századi regényekben.* Pozsony, Kalligram 2002

²¹ ZSADÁNYI Edit: *A csend retorikája...* 23.

Coda

Alcaicum Light ◀

Könnyű vagyok, mint szélben a lenge fíng,
könnyű, miként egy elsietett pofon,
 könnyű, akár egy vízihulla,
 mint a kutyák hugyozása, könnyű.

Asclepiadicum Light ◀

Oly könnyű, valamint fíng, mit a szél sodor,
oly könnyű vagyok én, mint sietős pofon,
könnyű, mint a folyón ellebegő tetem,
 könnyű, mint mikor eb vizek.

Sapphicum Light ◀

Lényem oly könnyű, amiként a fíngé,
mint sebes frásznak röpülése könnyű,
mint a víz színén libegő halottak,
 mint kutya pösse.

Distichon Light ◀

Oly könnyű vagyok én, mint kóbor fíng a huzatban,
gyors pof, vízi tetem, nyugtalan ebhugyozás.

A PRAE IRODALMI FOLYÓIRAT eddig megjelent számaiból

Sci-fi

A teremtés valóságossága azonban ellenőrizhetetlen, mert a memória alkotta „én” éppoly megbízhatatlan re-prezentáció, mint a „biomédia”. *Veronica Hollinger*

(Poszt)apokalipszis

Az ő hatalmas alakja töri az utat ebben a rengetegben, az inspiratio forrásának vidékéig s vissza. A Mastodon Gygant e kor utcsinálója. *Orbán János Dénes*

Greenaway

A számolás, a játék gesztusába fojtja az ember a lét abszurditása, a világ végső megismerhetetlensége felett érzett kétségbeesését. *Golden Dániel*

Számítógép

Ezeket a sikereket mi magunk nem egyszer túlságosan alahúztuk, eldicsekettünk vele, s ezzel mi is hozzájárultunk ahhoz, hogy az a benyomás keletkezzék, hogy most mar hegyen-volgyon lakodalom, agybaszaras, Marci Hevesen. Pedig mi a „magyar” most? Rut, sybarita vaz. (Helyeslés közepén.) *Dr. Bartha András*

Cyberpunk

A maszkulin cyberpunk világában a nők misztikus, testi kapcsolatban állnak a cyber-térrel. Ez azt sugallná, hogy a cybertér természeténél fogva feminin, ami láthatóbbá válik a mátrixba lépés erősen erotikus képzettársításai esetében. *Karen Cadora*

Média

Boldogok a halottak?, kérdezte vinnyogva Bétmen Sissytól. Van odaát is olyasmi, amiért érdemes volna meghalni? Persze, hogy van, angyalom, mondta kedvesen Sissy. [...] Sissy megragadta a fejét, és kényszerítette, nézze meg, hogy van felhúzza a koton. Legyünk már túl rajta, zokogta Bétmen, és visszahanyatlott az ágyra. *Jorgosz Baia*

Fantasy

Sőt maga Lovecraft is bekerült a *Necronomicon* történetébe: az egyik kiadás előszava szerint Lovecraft apja egyiptomi szabakóműves kapcsolatai segítségével szerezte meg, s mielőtt elméje megháborodott, fiának adta át a kötetet. *Kisantal Tamás*